

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie

2018

AKER
KOMMUNEN
SOM FORSVANT

TOBIAS

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kilde-materialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i ett av rådhusetårnene og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners barnebok *Kardemomme by*. Akkurat som Tobias er Byarkivet er et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-.

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra www.oslo.kommune.no/byarkivet

TOBIAS – Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: Oslo byarkiv

BESØKSADRESSE: Maridalsveien 3

POSTADRESSE: Kulturetaten, Byarkivet,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

TELEFON: 21 80 21 80

I Byarkivets åpningstider: 23 46 03 50

E-POST: postmottak@kul.oslo.kommune.no

REDAKTØR: Johanne Bergkvist

REDAKSJON: Caroline Juterud, Cecilie Lintoft, Kirsti Gulowsen, Line Grønvold, Maria Storhaug-Meyer, Maylen Moen, Ranveig Låg Gausdal, Torggrim Hegdal, Unn Hovdhaugen, Øivin Grimsgaard, Øystein Eike.

Korrektur: Arnfinn Løvsetten.

UTFORMING: Kristine Steen, 07 Media

ISSN 0804-2454

OPPLAG: 2000

27. årgang

TRYKKERI: 07 Media

LEDER

Aker – kommunen som forsvant

Tekst: Ranveig Låg Gausdal, byarkivar

For 70 år siden ble Aker kommune en del av Oslo. Over natta ble over 130 000 innbyggere i Aker osloboere og utgjorde med det en tredjedel av Oslos befolkning. Det var landets to største kommuner i innbyggertall som slo seg sammen.

Historien om Oslo kan ikke forstås uten å forstå Aker. Den tette bystrukturen i sentrum og drabantbyer omkring, må forstås ut fra særegenhetene til de to kommunene. Mens hovedstaden var i rask vekst og trengte boligtomter, omsluttet den romslige landkommunen Aker byen. Uten sammenslåingen hadde ikke plassproblemene i Oslo latt seg løse.

Noen mente at Aker hindret Oslos vekst, og var som en kvelerslange rundt byen. Andre så med frykt på at Oslo skulle sluke Aker. Men om byen noen steder slukte bygda, var det også små bygdesamfunn som fikk leve videre som før. Noen av dem gjør det fortsatt, som Maridalen og Sørkedalen, med det preget de bidrar til å gi Oslo.

Årets Tobias handler om sammenslåingen av Aker og Oslo, og hva slags kommune og samfunn Aker var. Byarkivet har rikholdige arkiver både etter Aker kommune og fra private aktører i Aker som forteller den tidligere kommunens historie.

God lesning!

Forsidebilde og baksidekollasj:

Framtidsoptimistiske «Stig sol!» var et av 123 innleverte forslag til Aker kommunes konkurranse om et offisielt kommuneemblem utlyst i 1921. Forslagene kjennetegnes av kornblad, plog og gamle eiketrær og med titler som «Utenfor larmen» og «Storbygden omkring Storbyen». Kun noen av forslagene la vekt på den sammensatte kommunen Aker, der ikke bare landbruk, men også industri og skogdrift er illustrert. Ingen av forslagene ble valgt, og kommunen fikk aldri et offisielt emblem.

Kilde: Herredsstyret i Aker

INNHold

2 Leder: Aker – kommunen som forsvant

3 Innhold

4 Aker som kommune og samfunn 1837–1948

Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen

14 Akers sang

16 Motstanden mot sammenslåingen

Øystein Eike

24 Aker – bygda som brått ble by

Line Monica Grønvold

32 Utflyttingen til Vestre Aker fra 1898 til 1938

Finn Holden

40 Bånkall gård – by og land, hand i hand

Cecilie Lintoft

46 Kinopaleet – den glemte Akerkinoen

Caroline Juterud,

52 John Collett og Selskabet til Aggers Sogns Vel

Kirsti Gulowsen

56 Økern – en storgård i Aker

Henrik Torkveen

64 Akers velforbund i det «grenseløse» Stor-Oslo 1947–1974

Øivin Grimsgaard

68 «Jord for alle, som jord vil have» – Anton Tschudi og Østre Aker

Torggrim Hegdal,

76 Ekebergbanen – en trøblete start på en etterlengtet bane

Maylen Moen

84 Fattiggården i Aker

Anne Fikkan

90 Akermuseet – lokalmuseet som hverken Aker eller Oslo ville ha

Lars Roede

99 Bruk arkivene!

5

16

46

56

76

84

90

Aker som kommune og samfunn 1837–1948

«Frem av gulnete saksdokumenter
Fra de eldste arkiver vi har
Har en rekke av kjente skribenter
Funnet frem til det Aker som var.»

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker og Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

1. januar 1948 ble Aker kommune en del av Oslo. Over natta ble 133 000 innbyggere i Aker oslo-boere og utgjorde dermed en tredjedel av Oslos befolkning. 18. februar 1948 møttes Akers fagsjefer, funksjonærer og politikere til et siste farvel til Aker kommune. Både herredsstyre og formannskap hadde hatt sine siste møter i desember 1947.

Akers politiske og administrative styre var kjent for en festkultur med mat, vin og sang. På den siste festen ble det spist *flyndrefilet Walewska* og *steckt poularde* med grønnsaker med hvitvin og rødvin, til dessert napoleonskake etterfulgt av *kaffe avec* før det til slutt ble servert *ferdamat*. Sammenkomsten var preget av høytidelige og humoristiske sanger, slik som Akerfunk-

sjonærenes hilsen om gulnete saksdokumenter fra arkivene. Kjærligheten til landkommunen Aker og skepsisen til hovedstaden var ikke borte, selv om det var flertall for sammenslåing. Akerfunksjonærenes hilsen avsluttet med et håp om å fortsatt bevare noe av Akers sjel:

*«La oss videre håpe at Aker
Som vi elsket og elsker ennå
må få leve i arbeid og saker
og i storbyens hjerte bestå.»*

Aker var en landkommune, et herred, men med stadig større forstads- og bymessige strøk. Kommunen var i størrelse hele 27 ganger større enn Oslo. Minnet om Aker kommune i dag, finnes stort sett i stedsnavn som Akersgata, Gamle Aker kirke, Aker sykehus, og Grensen, nå midt i Oslo

sentrum, men en gang grensen mellom de to kommunene Kristiania og Aker.

Norske kommuner ble opprettet etter Formannskapsloven av 11. januar 1837, og det ble også Aker kommune med eget herredsstyre og formannskap. Men også før 1837 var det tilløp til lokalt styre, da definert av sognegrensene med egne skole- og fattigkommisjoner. Aker eksisterte som kirkelig enhet fra middelalderen, og Aker kirke hadde røtter tilbake til 1100-tallet som sognekirke. Presten var ofte leder for skole- og fattigkommisjonen i sognet og hadde derfor ansvaret for å føre regnskapet. Etter at det tidligere Oslo, det som i dag er Gamlebyen, fikk egen menighet i 1734 fikk de også sitt eget skole- og fattigvesen. Fattigdistriktet fulgte de gamle grensene til Oslo Hospital så langt som

1 2

til Mortensrud, men sognet var lite med kun 625 innbyggere i 1769 og 730 i 1815, så noen egen kommune var det ikke snakk om at det skulle bli. Likevel hadde Gamlebyen fra 1837 og fram til byutvidelsen i 1859 et eget formannskap med 3 representanter og en formann. De møtte i herredstyret i Aker, men holdt også egne møter for å håndtere lokale saker, i praksis bare kirke- og skolesaker.

Historisk omfattet herredet Aker med sine sogn store deler av det som er dagens Oslo. Aker omsluttet Kristiania fullstendig fra 1624 til sammenslåingen av Oslo og Aker i 1948. Grensa mellom de to kommunene ble derimot endret flere ganger i løpet av 1800-tallet. Store deler av Akers innbyggerne som bodde i byens forsteder ble gradvis innlemmet i byen, særlig med de to store byutvidelsene i 1859 og 1878. Det har gjort at de fleste framstillinger om Aker er knyttet til Oslos historie og vekst. Akerinnbyggerne var likevel ikke bare vendt mot hovedstaden, men

også mot de omliggende kommunene, hvor det var mye handel og kontakt. Bymarka lå under byens sivile administrasjon, men hørte i kirkelig sammenheng til Aker sogn. Akers grense mot Bymarka var på vestsiden Skillebekken, på østsiden Akerselva.

Byutvidelsen 1859: Forstedene ingen ville ha

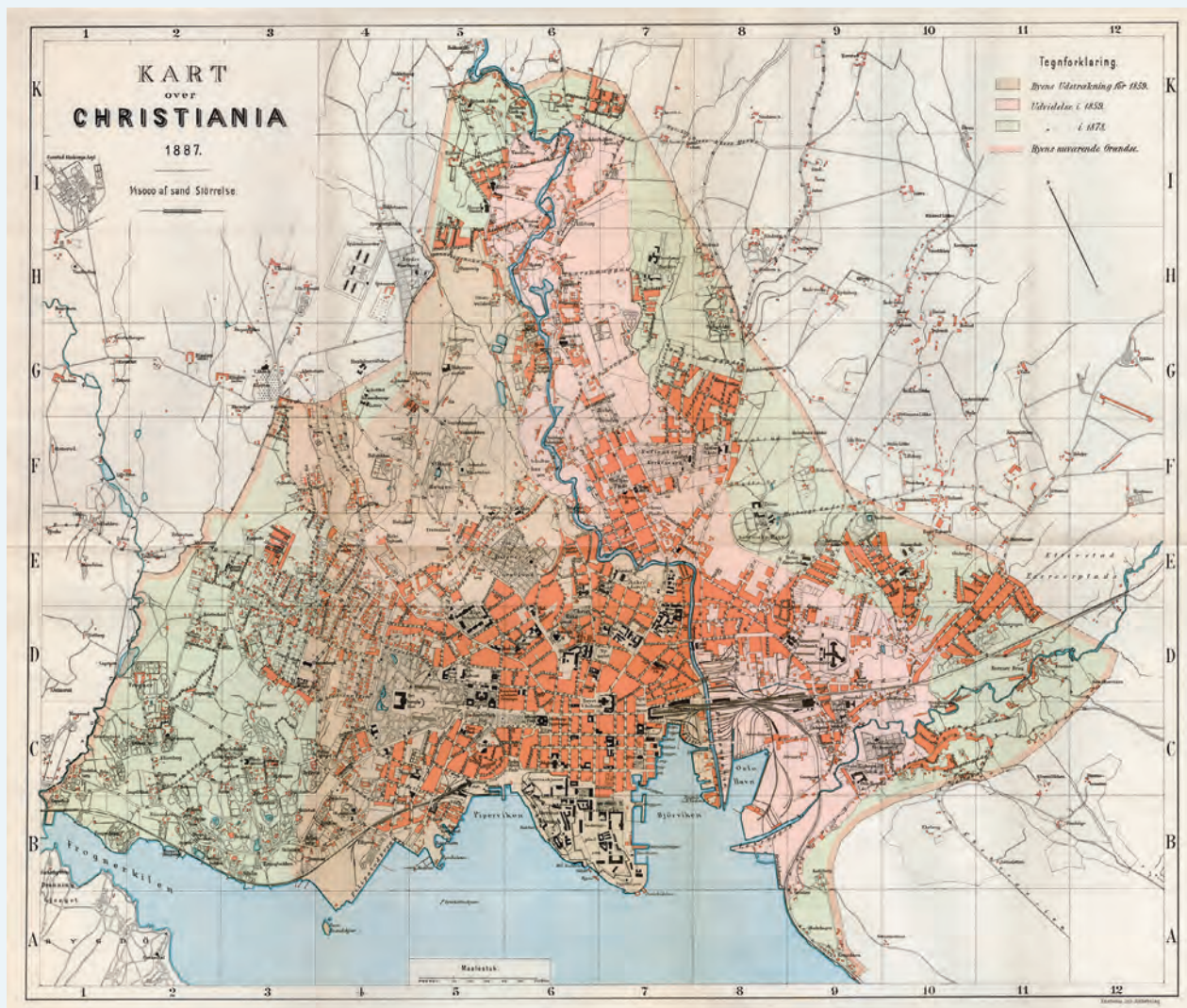
Kristianas forsteder Hammersborg, Vaterland, Pipervika og Grønland vokste frem på 1700-tallet i Aker kommune. Her var det handel og håndverk utenom byens borgerskaps privilegier og stor aktivitet rundt byens innfartsårer med skjenkesteder og markeder. Hele tiden var det et spenningsforhold mellom de to kommunene. Dragkampen by mot land handlet i stor grad om de sosiale utgiftene i forstedene, da den fattige arbeiderklassen som bodde her, i stor grad jobbet i byen. Ikke overraskende var det derfor Aker fattigvesen som først tok opp spørsmålet om å finne en løsning på problemet,

1. Aker herredsstyre samlet til det siste herredsstyremøtet i Aker 22. desember 1947. Stemningen var preget av vemod og høytidelighet. Foto: Aker herredsstyre

2. Minnet om Aker kommune i dag finnes stort sett i stedsnavn som Akersgata, Gamle Aker kirke, Aker sykehus. Her Aker kirke i 1950. Foto: Abels Kunstforlag, Oslo Museum OB.F20864

i 1803. De mente den store fattigdommen i forstedene skyldtes nettopp de som arbeidet i byen. Saken kom opp igjen som den første store saken i Aker kommunestyre i 1838, og det ble enstemmig vedtatt å søke om at Grønland fattigdistrikt skulle legges under Christiania by.

Befolkningsveksten tilspisset situasjonen. Befolkningen i forstedene økte i perioden 1801-1845 dobbelt så mye som resten av kommunen. Nøden her var stor, og Aker formannskap kalte i 1841 forstedene øst for Vaterland bru «forladte Vrag». Forstaden Enerhaugen ble tidlig symbolet på

Kartet viser byutvidelsene i 1859 og 1878.

Yttergrensene til Kristiania slik det ble i 1878, er det vi tenker på som indre by i dag.

Kilde: Oslo byarkiv, Kristiania oppmålingsvesen, 1887. Kart over Kristiania. Bilag til Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune.

fattigdom og uorden. Aker kommune ønsket å bli kvitt forstedene, men Christiania trenerte saken fram til 1850-tallet. Da begynte stemningen å snu. Da regjeringen satte ned en kommisjon i 1852, for å utrede spørsmålet om byutvidelse, var spørsmålet nå ikke for eller mot, men når og hvordan. I 1854 vedtok Stortinget byutvidelsen der alle forstedene sørøst for byen, fra Akerselva til og med Oslo (Gamlebyen), skulle innlemmes. Det samme skulle Grünerløkka og nordre Sagene. Lovforslaget trådte i kraft 1. januar 1859. Nesten hele utvidelsen foregikk øst for Akerselva. Mer enn halvparten av Akers befolkning ble dermed innlemmet i Christiania.

Byutvidelsen 1878: Forstedene alle ville ha

Kort tid etter byutvidelsen i 1859 vokste det opp nye forsteder utenfor bygrensen. Murtvangen i hovedstaden gjaldt ikke i Aker, så her ble det bygget med plank og spiker. I årene mellom de to byutvidelsene i 1859 og 1878, fordoblet byens befolkning seg til 81 801 innbyggere. I forstedene ble folketallet derimot nesten tidoblet på disse 19 årene, fra kun 2 540 til 24 980 personer. Industrialiseringen hadde skutt fart fra 1840-åra og ført til stor innflytting til forstedene langs Akerselva, Grünerløkka og Sagene helt til Sandaker. Forstedene var nå ikke bare en utgift, men også en inntekt. Nå ville Christiania ha en størst mulig bit av kraft, industri og vannforsyning.

Striden i 1850-årene ble derfor motsatt av uenighetene tiårene før. Aker ønsket i 1862, bare tre år etter byutvidelsen, at Christiania igjen bidro til fattigutgiftene til byens forsteder på landets grunn. De foreslo derfor en ny byutvidelse. I 1870-åra ble de to kommunene enige om at bygrensene måtte utvides. Denne gangen sto striden om Nydalen, et industrisamfunn bygget på vannkraften fra Akerselva. Nydalen hadde store bedrifter og store skatteyttere, og var et lukrativt tilskudd til kommunekassen, men var ikke en naturlig fortsettelse av byens bebyggelse.

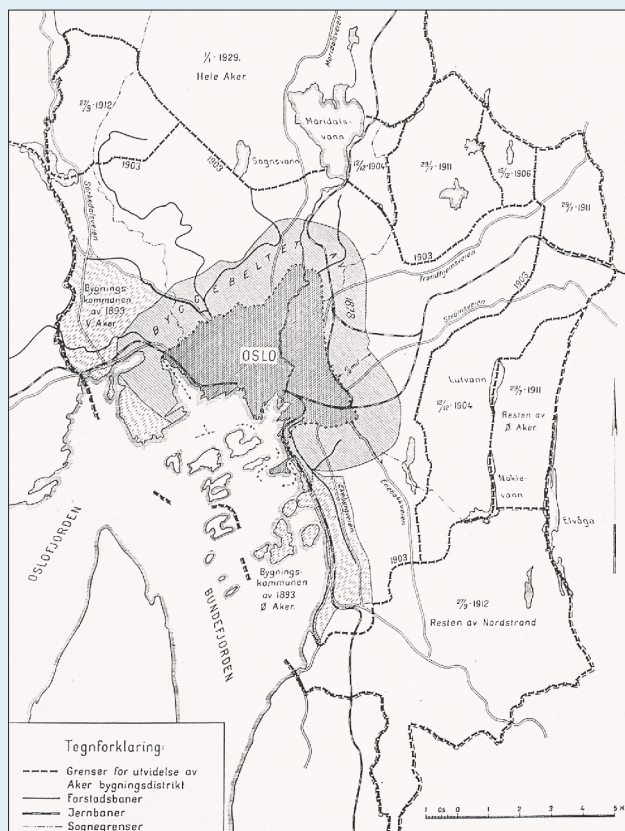
Ved lov av 12. mai 1877 ble det besluttet å innlemme alle forstedene som siden 1859 hadde vokst opp utenfor byen og på landets grunn. Øst for Akerselva ble Sandaker, Torshov, Rodeløkka, Kampen, Vålerenga, Galgeberg og Ekeberg nå en del av byen. Vest for elva ble Bjølsen, Frogner og Briskeby innlemmet i hovedstaden. Nærmere 25 000 av Akers tidligere befolkning tilhørte nå Christiania, og Aker kommune satt nå bare tilbake med 12 000 innbyggere. Utvidelsen var på nesten 7000 dekar, men Nydalen forble del av Aker kommune fram til den endelige kommunesammenslåingen i 1948.

Bygrensen fra 1878 omfattet det som ble dagens indre by. Den nye grensen ble markert med 81 grensesteiner i grorudgranitt, 100 cm høye og 450 kg tunge, som omsluttet byen fra sjøkanten i Kongshavn i øst til Frognerkilen i vest. Rundt om i byen finnes

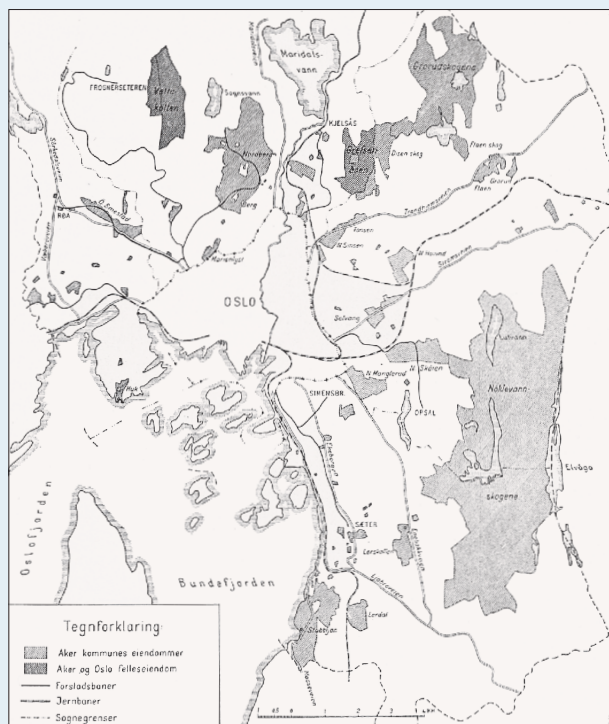
***81 grensesteiner** ble satt opp for å markere den nye bygrensa i 1878. I underkant av halvparten er bevart. Stein nummer 2 står fortsatt i Ekebergskråningen ovenfor Mosseveien, mellom Sjursøya og Karlsborgveien. De fleste av steinene er av grorudgranitt, sannsynligvis framstilt ved steinverkene i Groruddalen, men enkelte med lave nummer, som nummer 2, er laget av andre, kanskje lokale, bergarter. Foto: Stig Rune Pedersen 2013*

fortsatt en rekke grensesteiner som et minne om kommunegrensen. For å demme opp for en ny og ukontrollert forstadsvekst i Aker ble det etter byutvidelsen i 1879 etablert et byggebelt rundt byen, det vil si så langt ut i Aker man kunne tenke seg at forstedene ville kunne danne seg. Innenfor dette beltet skulle byens bygningsbestemmelser gjelde for å hindre at det ble satt opp rønner og skur rundt byen som ved forrige byutvidelse. Byggebeltet virket, og arbeiderforstedene

Kartet viser Christiania med sin karakteristiske trekantete form fra 1878 med byggebeltet som omsluttet byen. Innenfor dette området gjaldt Kristianias bygningsforskrifter, inkludert murtvangen. Kartet er hentet fra Akers beretning 1837-1937

Akers yttergrenser ble ikke endret i perioden 1837 til 1937, og grensene mot Bærum, Norderhov, Jevnaker, Nittedal, Skedsmo, Enebakk, Kråkstad og Nesodden var stabile. Kartet viser Oslo og Aker kommunes eiendommer. Kartet er hentet fra *Akers beretning 1837-1937*

med trehus som klynget seg på kanten av byggrensen ble dermed historie. Det ble satt opp 75 byggebeltesteiner ca. 1,4 km utenfor byggrensen.

Akers yttergrenser ble ikke endret i perioden 1837 til 1937, og grensene mot Bærum, Norderhov, Jevnaker, Nittedal, Skedsmo, Enebakk, Kråkstad og Nesodden var stabile. I 1896 ønsket formannskapet i Oppegård at Oppegård ble utskilt fra Nesodden kommune og innlemmet i Aker. En komité anbefalte at Oppegård ble lagt under Østre Aker sogn, men Aker herredstyre gikk enstemmig mot sammenslåingen, og det ble dermed ikke noe av: *«Da det distrikt der underliggjer Akers kommunale administrasjon allerede nu er stort, og derhos frembyr i mange henseender uensartede og vanskelige forhold, finner man ingen grunn til for Aker å anbefale at distriktet utvides ved at nye strøk og særlig da av natur som Oppegård tillegges Aker».*

En sammensatt kommune

I 1861 ble Aker prestegjeld delt i Østre og Vestre Aker. I 1906 ble de to prestegjeldene delt i fire sogn: Ullern, Vestre Aker, Østre Aker og Nordstrand. De fire sognene var svært ulike med tanke på bebyggelse og befolkning, og innbyrdes forhold var preget av motsetninger. Sognene var separate enheter ved valg, og de sosiale og økonomiske forskjellene fikk derfor betydning med tanke på representasjon i herredet. Dette forsterket den splittede identiteten innad i Aker, og det ble reist flere

forslag om å dele opp Aker i flere kommuner. Nordstrand sogn var pådriver, og fremmet i 1908 krav om å splitte opp herredet. En egen Nordstrandskomité ønsket å skille Nordstrand ut som en egen kommune. Samme år ble det også dannet en privat komite i Vestre Aker med det samme målet, men de avventet resultatet fra aksjonen fra Nordstrand. Da det ikke skjedde noe mer med forslaget til Nordstrand, arbeidet heller ikke Vestre Aker for å bli en egen kommune.

I 1913 kom saken opp igjen, og det ble satt sammen en egen delingskomité av herredsstyret, som først i 1916 kom med en meget utførlig innstilling. Komiteen delte seg i to fraksjoner der Ullern, Vestre og Østre Aker stod sammen om å ikke anbefale at Nordstrand skulle skilles ut som egen kommune. På den andre siden stod Nordstrand selv, som anbefalte at de skulle skilles ut som et eget herred.

Aker kommune søkte tidlig om at Grønland skulle ligge under Christianias fattigdistrikt ettersom mange av byens arbeidere bodde her. I tillegg utgjorde håndverkere og handelsfolk i forstaden en tøff konkurranse for byens borgerskap. Foto av Tøyengata sett fra Grønlandsleiret 1896. Foto Theodor Kielland-Torkildsen. Oslo Museum OB.F03194

Flertallet begrunnet ønsket om én kommune med at en utskilling av Nordstrand ville åpne for at alle sognene kunne søke om det samme. Vestre Aker ville da mest sannsynlig være den neste som gjorde det, mens Østre Aker derimot ikke hadde ressursene som trengtes til å klare seg selv som eget herred. Behandlingen i herredstyre førte også med seg en debatt om samarbeid mellom Kristiania og Aker, noe som gjorde at de to sakene ikke kunne avgjøres uavhengig av hverandre. Folketallet i Aker var i 1835 12 336. I 1855 var folketallet steget til 18 049,

men på grunn av befolkningstapet for Aker ved byutvidelsen i 1859 var tallet omtrent det samme i 1865. Deretter kom en kraftig befolkningsvekst frem til 1875 da det bodde rundt 30 000 i Aker. På grunn av den nye byutvidelsen i 1878 gikk folketallet igjen ned, og var halvert ved folketellingen i 1890. Etter dette vokste befolkningen igjen gradvis, og fra 1920 til 1937 ble folketallet fordoblet fra 52 946 til rundt 109 000 innbyggere. I folketall var Aker kommune i 1937 dermed landets nest største kommune, etter hovedstaden. Både sosialt og geografisk var det stort spenn mellom innbyggerne. Her var det landlige storgårder, villaområder og arbeiderbydeler. En viktig grunn til den raske veksten var nærheten til hovedstaden. Boligbyggingen i Aker før 1900 skjedde i vesentlig grad i nærheten av industrien og langs jernbanelinjen: Hovedlinjen mellom Kristiania og Eidsvoll hadde stopp ved Grorud og Bryn fra midten av 1800-tallet. Senere stoppet Drammensbanen ved Skøyen, Bestum og Lysaker, og i løpet av 1880-1890-tallet fikk Smålandsbanen stasjoner ved Bekkelaget, Ljan og Nordstrand stasjoner. Med jernbane og trikk til Grefsen, henholdsvis i 1900 og 1902, ble Nedre Grefsen trukket inn i byutviklingen.

Aker var en sammensatt kommune som besto av såvel bondeland og industri som skog, kulturlandskap og urbane områder. I 1947 hadde Aker et areal på 436 km². 14 prosent av kommunen bestod av jordbruksarealer, mens ca. seks prosent var brukt til

I Nydalen vokste det fram et industrisamfunn bygget på vannkraften fra Akerselva.

I 1870-åra sto striden om Nydalen skulle innlemmes i byen, men det endte med at Nydalen forble del av Aker kommune fram til den endelige kommunesammenslåingen i 1948.

Foto av arbeiderne ved veveriet ved Nydalens Compagnie, antakelig 1878.

Foto: Per Adolf Thorén, Oslo Museum OB.F04310j

boligstrøk. Mesteparten av kommunen bestod av skogkledde åslandskap. Både Aker og Kristiania/Oslo kommune eide store deler av skogseiendommene hvor det ble drevet skogsdrift. Dro man et lite stykke fra bygrensa kom man til reneste bondelandet. Mange av gårdene her var gamle slektsgårder, men var også viklet inn i storbyøkonomien, særlig gjennom byens umettelige behov for landbruksprodukter. Fjøsene ble derfor drevet som små fabrikker der besetningen ble skiftet ut straks mengden sank. Fleskeproduksjonen baserte seg på skyller bøndene hentet fra byens storhusholdninger, og byens

mange hester sørget for tilførsel av gjødsel. Avhengighetsforholdet mellom bonden og bybefolkningen var enerådende i Aker fram til 2. verdenskrig. Bøndene sto tradisjonelt sterkt, men var på politisk vikende front etter hvert som Aker kommune skiftet karakter. Landbruk med bønder og husmenn var likevel et dominerende trekk ved kommunen. Langs Akerselva hadde det fra midten av 1800-tallet vokst fram industri med en betydelig arbeiderklasse. Selv om store deler av disse områdene ble del av Kristiania med de store byutvidelsene på 1800-tallet, var fortsatt industrien, som

ved Nydalen, betydelig. Aker hadde også på grunn av sin nærhet til hovedstaden et eget preg av borgerskap og elite. Her fantes løkker og herregårdsliv på gårder som Økern og Bogstad.

Mange så på Aker som Kristianias motsetning, uten de store sosiale problemene hovedstaden hadde. Utbyggingen av infrastruktur som tog og forstadsbaner, gjorde at Aker endret karakter. Fram mot andre verdenskrig hadde sognene Vestre Aker, Ullern samt deler av Nordstrand utviklet seg til sammenhengende villastrøk, mens i Østre Aker og særlig i det vi i dag kaller Groruddalen dominerte landbruket fortsatt. Nå ble gårdsbrukene ikke bare interessante som byens spiskammer, men verdifulle tomter for boliger og utvikling. Utbyggingen førte til endringer i befolkningssammensetningen, som igjen førte til politiske endringer i Aker, hvilket pekte i retning av kommunesammenslåing.

Kommunens styre og administrasjon

På sommertinget 11. juli 1837 ble det første valget på formenn i Aker herred avholdt. Kommunens første ordfører ble bokhandler Hans Abel Hielm og viseordfører ble gårdbruker Christen Dahler. Før dette hadde valgmennene ved stortingsvalget fra de ulike sognene en viss kommunal stilling i det de jevnlig ble innkalt til møter angjeldende fattigvesenets og skolevesenets anliggender. Fra 1807 fikk Aker et slags organ for bygdens allmenninte-

resse i Selskapet for Akers sogns vel. Sogneselskapet spilte en sentral rolle i bygdens styre og tok avgjørelser i flere henseender som senere ble gjenstand for kommunale avgjørelser. Sogneselskapets medvirkning til å løse kommunale oppgaver falt etterhvert bort, men de hadde også etter formannskapsloven innvirkning, og bidro blant annet til opprettelsen av skolebibliotekene i 1860-årene og til hageanlegg ved skolehusene.

Det aller første formannskapsmøtet ble holdt 5. september 1837 hos viseordfører Dahler på Bredtvet. Alle senere formannskaps- og herredstyremøter ble holdt i Kristiania og Oslo. Frem til 1844 holdt man til i leide lokaler, først i Lakkegaten og så på Grønland. I desember 1842 kjøpte kommunen Asylgården på Grønland hvor man tidligere hadde leid lokaler til et barneasyl, og her oppførte man en skole og kommunalbygning. I tillegg til formannskapet hadde fattigkommisjonen kontorer i Asylgården, og Akers sparebank hadde også sine første kontorer her. Ved byutvidelsen i 1859 ble Asylgården overtatt av Kristiania kommune, som en del av byutvidelsesavtalen av 1857.

Akers Sparebank ble opprettet etter vedtak i herredstyret i 1843. Sparebanken var en videreføring av Bygdemagsinet som Aker Sognesel-

skap opprettet i 1810. Sparebankens plan av 1843 inneholdt bestemmelser om at overskuddet skulle brukes til akerdyrkingens fremme eller allmennyttige innretninger i Aker. Av de største enkeltbeløp som ble gitt kommunen, var bidrag til oppførelsen av Vestre Akers og Østre Akers kirker i 1850-årene. Beløpene ble først gitt som rentefri lån, men etter få år ettergitt. Sparebanken ga også bidrag til oppføringen av enkelte skoler, men den mest effektive støtten var bankens regelmessige tilskudd til kommunens budsjetter. Akers Sparebank fikk sin egen bygning i 1853 i Trondheimsveien 3, og kommunen ble etter hvert leietaker her. Sparebanken utvidet ved flere anledninger sine lokaler, og kommunens behov vokste også. I 1901 disponerte Aker hele 32 kontorer og forsamlingslokaler. Det var først i 1918 at kommunens forhold som leieboer opphørte, da de kjøpte sparebankens eiendomskompleks på hjørnet av

Stemmeurnen fra Aker herredsstyre ► finnes i dag på Byarkivet sammen med arkiv fra Aker kommune.

1. Herredshuset i Trondheimsveien 3-5 i 1938. Ved siden av ligger Akers Sparebank. Foto: Fritz Holland, Oslo Museum OB.Z01479

2. Grensa mellom Aker og Oslo gikk blant annet i Kirkeveien. Majorstuen ble tidlig et bynært område i Aker med godt utbygd kollektivtrafikk. Vestre Aker kirke til venstre, bygårder til høyre. 1934. Foto: A-40202/Ua/0007/026

3. Sørkedalen mai 1974, hvor det fortsatt fantes et bygdesamfunn med åker og eng i hovedstaden. Foto: Arbeiderbladet, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB-108697

Trondheimsveien og Heimdalsgaten. Kommunens administrasjon vokste og allerede få år senere ble det påkrevd å få kommunens lokaler utvidet. Kontormangelen gjorde at kommunen også kjøpte Trondheimveien 7, men flere virksomheter ble plassert andre steder i byen.

For Aker ble det bestemt at det skulle være åtte formenn med like mange varaer. Medlemmenes funksjonstid var 4 år. Et representantskap var tre ganger så stort, og besto da av 24 personer. Fra første møte i Aker formannskap er forhandlingsproto-

koller, journaler og kopibøker bevart sammenhengende frem til 1947. Den første store saken Aker kommunestyre tok opp var det store spørsmålet om forstedenes henleggelse til byen. Den første tiden ble budsjettene besørget av ordføreren personlig på grunnlag fra skole- og fattigkommisjonen, men også etter innspill fra kirke-tilsynene og andre kommunale avdelinger etter hvert som de ble opprettet. Frem mot århundreskiftet var det den gamle bondebefolkningen som hadde makten i herredstyret, og bygdens styre ble preget av dette. Det vil si at kommunen tok seg av oppgaver som lå naturlig for et land-distrikt. Viktige saker rundt århundreskiftet var vannforsyningen og bygningssloven av 1898.

Sammenslåingen med Oslo

Kristiania kommune hadde invitert Aker med på å vurdere mulighetene for sammenslåing allerede i 1908, men saken ble avvist av Aker formannskap og ble liggende død i flere år. Øvre Grefsen Vel krevde sammenslåing i sitt protestskriv fra et masse møte i 1934:

«Utviklingen maa ikke hemmes; Byen maa ikke stenges; Grensene maa sprenges: – til fordel for generalreguleringsplanens fremme.» Arbeiderpartiet fremmet sammenslåing i Aker herredstyre allerede på 1920-tallet, mens Høyre på sin side var motstandere av kommunesammenslåing.

I 1937 vedtok Herredsstyret sammenslåing, men krigen la saken på is. Med freden ble Arbeiderpartiet styrket både i Oslo og Aker, og i 1946 utarbeidet de to finansrådmennene i Oslo og Aker et forslag til sammenslåing. Bekymringene planen møtte var fra høyresiden knyttet til innføring av eiendomsskatt i Aker, høyere skatt generelt og utvisking av den lokale forankring i «*storbyens upersonlige administrasjonsform*». Høyre kjempet for Akers fortsatte eksistens: «*det er grunn til å frykte for at Aker i denne nye bykommune i enhver henseende vil bli skadelidende og stemoderlig behandlet. Sammenslåingen vil få karakter av en oppslukning av Aker*». Finansrådmann Paul Hartmann i Oslo kommune beroliget Høyre med at det var «*to helt likeverdige kommunale*

enheter som sluttet sammen og at innbyggerne av det nåværende Aker herred ikke som sådan blir å stille i en ugunstigere stilling i den nye kommune enn innbyggerne i det nåværende Oslo»

Sammenslåingen i 1948 var en begivenhet som passerte nokså ubemerket hen for innbyggerne i de to kommunene, som for lengst hadde smeltet sammen til en enhet på mange måter. Den politiske prosessen hadde startet flere tiår tidligere, og det som hadde vært en stor politisk dragkamp, var nå en administrativ sak. Sammenslåingen av de to kommunene er nøkkelen til å forstå hvorfor Oslo utviklet seg som den gjorde etter krigen. I første halvdel av 1900-tallet var Oslo en liten og trangbodd by, men så over natta ble byen stor og romslig. Uten sammenslåing hadde ikke Oslo vært i stand til å løse de store bolig- og plassproblemene. I Aker skjedde omveltningen fra bygd til by raskt, noe den kraftige veksten i drabantbyer på 1950-tallet viste. Landkommunen ble slukt av byen, og de som hadde jobbet for å bevare Aker som en grønn oase med bondegårder og villastrøk måtte gi tapt. Aker var landkommunen som raskt ble drabantby. Likevel forble områder som Sørkedalen, Maridalen og skogområdene i utkanten av Aker liggende ganske urørte. 2. juli 1947 ble Lov om sammenslåing av Oslo og Aker til én bykommune vedtatt, og Aker skulle opphøre som egen kommune fra 1. januar 1948.

Kilder

Oslo byarkiv, *Aker formannskap*, Kommunale festligheter, herredsstyrefester 1917–1948

Oslo byarkiv, *Formannskapet i Oslo (Gamlebyen) 1838–1858*

Oslo byarkiv, *Herredsstyret i Aker*, sak 169/1922 21.12.1922 Emblem for Aker

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Aker kommune, 1840–1947

Alsvik, Bård (2008) «Historien bak sammenslåingen. Førte år det gikk...», I: *Tobias* 1-2/2008

Akers Formandskap (1893): *Meddelelser om Aker Herred og det kommunale forhold 1837-1887*, Christiania, Grøndahl & Søn's Bogtrykkeri, 1893

Aker 1837-1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år, bind 1-5, Aker kommune, Oslo 1940-1947

Aker 1937-1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenslutningen med Oslo i 1947. Supplementsbind til *Aker 1837-1937*, Oslo kommune 1954

Aker kommunale kalender, 1903-1947, utarbeidet av kommunens kontorsjef

Bull, Edvard (1918): *Akers historie*, Kristiania: Olaf Norlis forlag

Eliessen, Gry (2018): «Aker+Oslo=sant», I: *Fremtid for fortiden* 2/2018, Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling

Myhre, Jan Eivind (1990): *Hovedstaden Christiania: Fra 1814 til 1900*, Oslo: J.W. Cappelens forlag

Thingsrud, Leif (1997): «Akers kommune. Mange ubrukte lokalhistoriske kilder», I: *Tobias* 1/97

22. desember 1947 holdt Aker herredsstyre sitt 723. og siste møte siden formannskapsloven av 1837 trådte i kraft. Herredsbygningen i Trondheimsveien 5 lå da ironisk nok i Oslo. ●

1. Utsikt over Nøklevann
fra Sarabråten.
Oslo Museum OB.R12268c

2. Østbråten, Nordmarka.
Oslo Museum OB.NW1006

3. Skitur på Bogstadvannet.
Oslo Museum OB.A12696

4. Nydalens compagnie
ca. 1900. Oslo byarkiv
A-10093/Ua/001/109

5. Kristiania fra Grefsenåsen
1915. Oslo Museum OB.Y2068

6. Ljan stasjon 1903.
Oslo Museum OB.Y1285

Akers sang

Melodi: Hellige Olav/Stusle søndagskvelden

Aker, vi elsker, helt fra Nøklevann
op til Nordmarks furustokker.
Bedre herred eier ikke Norges land,
Akersdalen langveis lokker.
Du har byens gavn og landets varetægt,
byens lys og liv og landets likevegt.
Du skjød blomst og blad
I vor hovedstad,
ingen tvil den sannhet rokker

Gamle Akers kirke, gamle Akershus
Vidner byer er din datter.
Og det barn, som trættes av den sus og dus,
Favner moderlig du atter.
Se de skarer, som hver aften drager hjem,
ut mot Ljan og Bygdø, op mot skogens brem,
se den søndags hær,
som om moders knær
flokker seg med barnelatter.

Jonas Dahl, Sogneprest i Ullern kirke 1907–1919

Sangen er en av flere Akersanger og sunget på herredsstyrefesten i 1917 og 100-årsfesten for Aker kommune i 1937.

Aker, vi dig elsker, du er alles lyst,
Ånden lurar på din pande,
Og naturen banker i ditt brede bryst,
blod i dig de begge blande.
Fortids elg med undren ser fra skogens bryn,
Nutidsbarn i tjernet senker taust sit syn.
Seter, skog og myr
ånder eventyr
over byens travle strande.

Sit, du moder, rolig på din ættegård,
dine barn vil ei den rive.
Op til urtid dine gjeve navne når,
gården skal i slekten blive.
Solen stiger blank av Grefsenåsens rand,
synker signende i vest bak Bogstadvand,
himlens dugg og regn
væte Akers egn,
dig en fager fremtid give!

1. Bygdøy kongsgård
1880–1890. Oslo Museum
OB.F50020

2. Badeliv på Bygdøy
1935–1940. Oslo Museum
OB.A12640

3. Holmensæteren/
Besserudtjernet 1904.
Oslo Museum OB.F02008

4. Grefsenåsens kapell
1935–1940. Oslo Museum
OB.F11581a

5. Sørkedalsveien 1902.
Oslo byarkiv A-10002/
Ub/0002/003

6. På setra. Oslo Museum
OB.NW5341

Motstanden mot sammenslåingen

Etter tiår med diskusjon og forhandlinger, ble bykommunen Oslo og landkommunen Aker slått sammen til én bykommune fra 1. januar 1948. Hvorfor var det så stor motstand i Aker mot sammenslåing?

Tekst: Øystein Eike, historiker ved Oslo byarkiv

Nordstrand ønsket å bli egen kommune, og satte med det spørsmålet om Akers framtid på dagsordenen.

Foto fra 1938: Harstads forlag, A-10002/Ua/0008/018.

Sett fra oslopolitikernes side, var saken enkel: Byen trengte rom til å vokse, for å få plass til en befolkning som hadde levd under

boligmangel i tiår. Fra Akersiden var bildet mer sammensatt. Alle erkjente at Aker ville være hjem for titusenvis av mennesker som hadde sitt arbeid eller sine forretninger i Oslo, slik det allerede hadde vært i lange tider. Men å viske ut skillet mellom by og land, la Akerbygda gi plass for blokkbebyggelse, innføre eiendomsskatt, og bli byborgere, var en følsom og vanskelig sak for mange.

I en uttalelse til et forslag om sammenslåing av Aker og Kristiania, smalt det i 1923 fra noen fremstående politikere i Aker: «*At tillate en byutvidelse under de særegne forhold, som består i Aker og som er skapt av Aker, vil være det samme som at indrømme byen et særlig privilegium, bygget paa en forældet og en uklar forestilling om, at byerne indtar en overordnet stilling*

overfor de omliggende landdistrikter, saaledes at disse i første række har at tjene som reserve for vedkommende bys særinteresser. De privilegier, som enevoldskongerne i middelalderen tilstod kjøpstederne, vilde bli for litet eller intet at regne mot det privilegium, man i saa fald vilde indrømme byerne». Det var et stolt herred som nå ble utfordret av krav om sammensmelting av by og bygd. Vi aner også et snev av mindreverdighetskompleks.

Beretning for Aker kommune 1837–1937, bind I fra 1940, reflekterer den samme reaksjonen i Aker på Kristianias arroganse da saken først ble reist. Redaksjonen av beretningen besto av fremtredende akerpolitikere. Beretningen omtalte en innstilling avgitt av en bykomité nedsatt av Kristiania formannskap i 1916: «der argumenteres ikke så sterkt med Kristianias behov; men til gjengjeld blev forholdene i Aker fremstillet som på så mange områder så utilfredsstillende at man nærmest fikk inntrykk av at Aker måtte tas under armene og bringes ut av sine vanskeligheter ved en sammenslutning med byen [...] Etter bykomitéens fremstilling var det for Akers vedkommende bare ganske få områder hvor ikke et eller annet var forsømt og hvor tilstanden ikke vilde bli betydelig bedret under en sammenslutning av de to kommuner». Komiteen hadde bedt Aker herredsstyre om

å få innhente opplysninger om forhold i Aker direkte fra fagetater i Aker kommune. Herredsstyret nektet blankt.

På denne tiden var forskjellene mellom landkommunen Aker og bykommunen Kristiania store når det gjaldt hva som ble regnet som offentlige oppgaver, omfanget av den kommunale administrasjonen og profesjonaliteten i det kommunale apparatet. Bolignød, sosiale forskjeller og spenninger, dyrtid og vansker med proviantering under 1. verdenskrig hadde utløst et helt annet sosialt engasjement fra kommunens side i Kristiania, særlig etter at Arbeiderpartiet hadde vunnet makten i byen etter kommunevalget i 1916. Aker på sin side hadde en svært liten administrasjon, men begynte i disse årene selv å bygge ut det kommunale apparatet. Blant annet ble det opprettet to rådmannstillinger, én som finansrådmann og én som teknisk rådmann. Ettersom den kommunale administrasjonen i Aker ble større og mer profesjonalisert utover på 1920- og 1930-tallet, ble forskjellene mellom kommunene mindre. Det kan tenkes at arbeidet mot en sammenslåing gikk enklere når kommunene etterhvert kunne møtes mer jevnbyrdige utover på 1930-tallet, og Aker ikke lenger følte seg belært av oslopolitikerne.

Christian Ludvig Jensen

representerte Høyre, og var ordfører i Aker i to perioder på 1930-tallet (1935–1937 og 1938–1945), da striden om sammenslåing var som hardest. Jensen var jurist, høyesterettsadvokat og også stortingsrepresentant 1937–1945

Karl Andersen satt i kommunestyret i Aker fra 1916 til 1945, og var fra 1921 formann for Arbeiderpartiets gruppe. Andersen kom fra Høybråten i Østre Aker. Under hans ledelse kjempet Arbeiderpartiet for sammenslåing med Oslo. Han lyktes nesten, men velgerne ga Høyre og felleslista flertall ved valget høsten 1937.

Foto: Oslo Museum F08495f

«Hvis byens krav om indlemmelse av Aker imøtekommes, vil befolkningen i store strøk av Aker saa godt som berøves det kommunale selvstyre.»

– Uttalelse fra Aker kommune 23. november 1920 til forslag om sammenslåing.

Akers utvikling

Mellom 1910 og 1947 økte folketallet i Aker fra ca. 30 000 til 133 000 personer. Profesjonaliseringen av de kommunale oppgavene må forstås på bakgrunn av veksten. Samtidig endret hele Akerbygda karakter. Bosettingsmønster, kommunikasjon, næringsstruktur – alt forandret seg radikalt i perioden. I hele perioden var Høyre det største partiet, men stilte ved mange valg liste sammen med Bondepartiet og Frisinnede folkeparti (tidligere Frisinnede Venstre). Det var Aker Høyre som i hovedsak målbar motstanden mot at Aker skulle slås sammen med Oslo.

Folkeveksten var knyttet til Oslo og var i realiteten en byvekst. Men den kom Aker til gode, fordi mange av skattebetalerne, og helst de rikeste, bosatte seg utenfor byen. Oslo hadde eiendomsskatt, men det hadde ikke Aker. Et sentralt argument for Høyre var at kommunesammenslåing ville bety høyere skattebyrde, blant annet ved innføring av eiendomsskatt etter byskatteloven. Denne var langt høyere enn eiendomsskatten i landkommunene, den såkalte matrikkel-skatten, som var av helt ubetydelig

størrelse. I tillegg skrøt Aker Høyre av hvor mye billigere den kommunale administrasjonen i Aker var, men kanskje uten øye for at de kommunale oppgavene var av et helt annet omfang i en by som Oslo enn i en landkommune som Aker.

Oppgjøret med Akershus fylke var også en bekymring, som Høyre i både Aker og Oslo delte. Fylket ville ha en erstatning for fremtidig tapte skatteinntekter, samt at den nye kommunen betalte en andel av gjelden fylket hadde tatt opp for Akershus elektrisitetsverk. Også dette ville bli en belastning for storkommunen Oslo, som allerede hadde tatt opp store lån. Kravet fra Akershus fylke var langt høyere enn det Oslo var villig til å betale, og spørsmålet ble avgjort av Stortinget i form av en egen lov først i 1950.

Mange i Aker fryktet at de ikke ville få innflytelse i den nye storkommunen, og at spørsmål som opptok småsamfunnene rundt omkring i kommunen ville bli ignorert. Store deler av Aker var jordbruksbygger, selv om kun en liten del av befolkningen hadde arbeid i jordbruk og skogbruk. I 1930 arbeidet kun drøye tre prosent av den voksne befolkningen i primærnærin-

gene. I 1946 var det under to prosent. Akers befolkning ville utgjøre et mindretall i det nye bystyret. Den nye kommunen ville bli en bykommune. Landkommunene hadde en forholdsvis større representasjon på Stortinget. Skjevfordelingen mellom by og land ville bli større ved at Aker nå ble by.

Aker var heller ikke bare ett samfunn. Det fantes små og større lokalsamfunn, så vel som rene bystrøk. Det var langt fra Klemetsrud til Majorstua, både i avstand og bomiljø. Aker rommet alt fra småbruk til bygårder. Men den typiske boligformen i Aker var villastrøket. Disse oppsto ved private initiativer, som regel ved utparsellering av en løkke eller en gård. Kommunens rolle var å godkjenne utparselleringen, spesielt ved å planlegge utbygging av vei, vann- og kloakkledninger, mot refusjon fra grunneierne. Villaeierne organiserte seg i velforeninger. Ved kommunesammenslåingen var det 95 velforeninger i Aker. Foreningene tok på seg et mangfold av store og små oppgaver, enten det var snørydding, oppsetting av postkassetativer eller oppføring og drift av foreningshus. Men vellene representerte også villastrøkene vis à vis kom-

Utsnitt av kart over Aker med velforeninger, fra arkivet etter Teknisk rådmann i Aker.

Kartet er beskrivende for samspillet mellom Aker kommune og velforeningene som talsmenn for de lokale beboerinteressene. Motstanderne av sammenslåing fryktet en «funksjonærstyrt kommune».

munen, sporveisselskap, jernbanen og andre motparter, for å sørge for at kommunen tok sin del av økonomiske og praktiske forpliktelser, for å gi innspill til reguleringsplaner, veinavn og andre kommunale avgjørelser, eller å sørge for gode og rimelige kommunikasjonsstilbud. Mange så på spørsmålet om kommunesammenslutning som et

spørsmål om å bytte ut et levevis med et annet. Byen var larm, industri og blokker, mens Aker var ro og fred i grønne omgivelser.

Samarbeid som alternativ

Hva skulle alternativet til kommunesammenslåing være? Alle partier erkjente at en del viktige oppgaver

måtte løses ved samvirke mellom kommunene. Høyres alternativ var både lovfestet og frivillig samarbeid. Et forsøk på formalisering av et samarbeid over kommunegrensene var et fellesutvalg med representanter fra begge kommuner, initiert av Aker i 1911.

Samarbeidet som ga det mest konkrete resultatet var generalplan-

arbeidet, som også Bærum kommune deltok i. Som følge av den nye bygningsloven av 1929, og kravet den stilte om utarbeidelse av generalplaner, det som senere er blitt hetende kommuneplaner, satte Aker og Oslo ned en felles komité. Den skulle utarbeide en plan for begge kommuner. Resultatet var den berømte generalplanen for Stor-Oslo, ferdigstilt i 1934. Detaljreguleringer i både Oslo og Aker etter 1934 fulgte prinsippene i generalplanen. Det felles arbeidet ble heller ikke avsluttet ved planen. Det ble opprettet et felles generalplanråd, som etter hvert fikk sitt eget kontor i tilknytning til Oslo reguleringsvesen. Men selv om det var enighet i prinsippene for reguleringen, og det pågikk et samarbeid om generalplanleggingen også etter 1934, var det likevel grenser for hvor effektiv generalplanen var som løsning på Oslos utfordringer. Generalplanen ga ikke i seg selv muligheten til utbygging etter en overordnet plan. Mangelen på kontroll over detaljreguleringen, kommunikasjonsforhold eller utbyggingen av kommunale tjenester, gjorde at boligbyggingen og byveksten var utenfor kontrollen til de kommunale myndighetene i Oslo.

Motstanderne av sammenslåing kom stadig tilbake til de særegne utfordringene til Aker, og interessene til akerebeboerne. Her fant de også støtte hos finansrådmannen i Aker, Sigurd Iversen. Han var med på å utarbeide utkastet til lov om sammenslåing, som lå til grunn for det endelige

vedtaket i herredstyret i 1946, som gikk inn for sammenslåing. Men i innstillingen la han også til sin egen vurdering, og foreslo lovfestet samarbeid som alternativ. Ordningen skulle prøves ut i tre år, og skulle den ikke fungere, burde kommunene slås sammen.

Et splittet Aker

I likhet med spørsmålet om sammen slåing med Oslo, hadde et spørsmål om oppdeling av Aker i flere kommuner vært oppe til diskusjon og utredning i mange år. En deling av kommunen hadde vært oppe alt da Aker sogn ble delt i to kirkesogn i 1861. Det ble lagt til side den gang. Fra 1906 ble de to sognene delt på nytt, slik at det ble fire sogn: Ullern, Vestre Aker, Østre Aker og Nordstrand. Sognene hadde egne sognestyre. De hadde riktignok få oppgaver. Det var kun kirkesaker og etter hvert de høyere skolene som lå til sognekommunenes ansvar. De fire sognene hadde valg til herredstyret hver for seg, og sendte like mange representanter til det felles formannskapet og herredstyret. Som ved forrige sognedeling, kom en kommunedeling opp på nytt. I 1908, to år etter sogne delingen, oppsto et krav i Nordstrand om å rive seg løs og bli egen kommune. Ønsket om oppdeling av Aker fant gjenklang i både Ullern og Vestre Aker. Det ble i 1913 nedsatt en komité, med to representanter fra hvert sogn, som utredet saken. Innstillingen ble avgitt i 1916. Flertallet, bestående av Østre

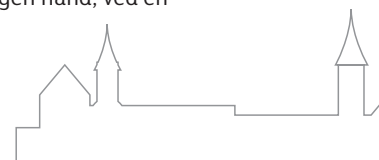
Aker, Vestre Aker og Ullern gikk imot en oppdeling, Nordstrand holdt på kravet om å bli egen kommune.

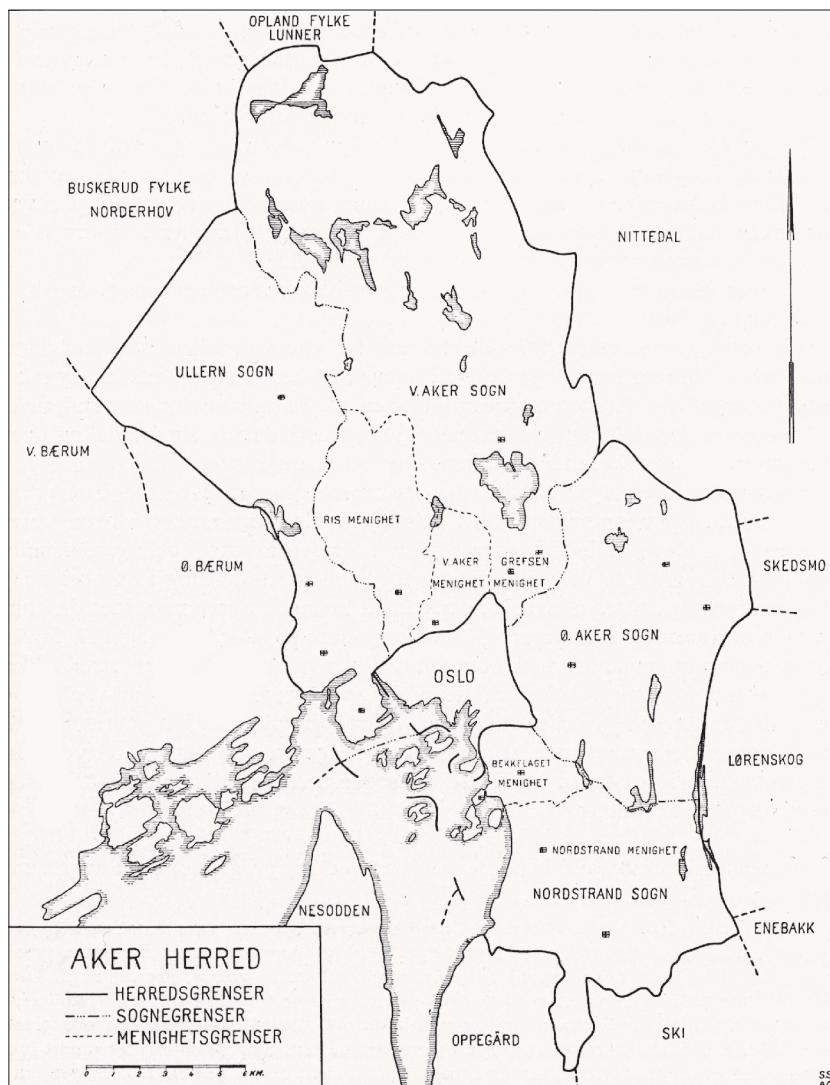
Sognene var ulikt stilt. Østre Aker hadde ikke like velstående innbyggere som de andre sognene, og et større innslag av industri og arbeiderbefolkning. Det skapte også politiske forskjeller. Arbeiderpartiet sto sterkt i Østre Aker, mens Høyre sto sterkest i de øvrige sognene, og regjerte Aker sammen med de Frisinnede og Bondepartiet. På 1930-tallet foreslo Høyre at de fire sognene i Aker skulle bli selvstendige kommuner, og sammen med Oslo utgjøre et nytt Oslo fylke. I Østre Aker gikk Høyres representanter imot en oppsplitting fordi de mente at sognet alene ville stå svært svakt.

Veien mot sammenslåingen

Kristiania ønsket tidlig en sammenslåing. Alt i 1908 sendte Kristiania magistrat et brev til Aker kommune med spørsmål om en sammenslåing kunne bli utredet. Brevet ble sendt i forbindelse med kravet fra Nordstrand om utskillelse til egen kommune. Flertallet i Aker var ikke interessert, men ba Justisdepartementet om en utredning av lovfestet samarbeid mellom Kristiania og Aker. Justisdepartementet nedsatte i 1920 en komité med representanter fra begge kommuner, i tillegg til egen representasjon fra Akershus amt.

Parallelt utredet Kristiania spørsmålet om sammenslåing eller utvidelse av byen på egen hånd, ved en

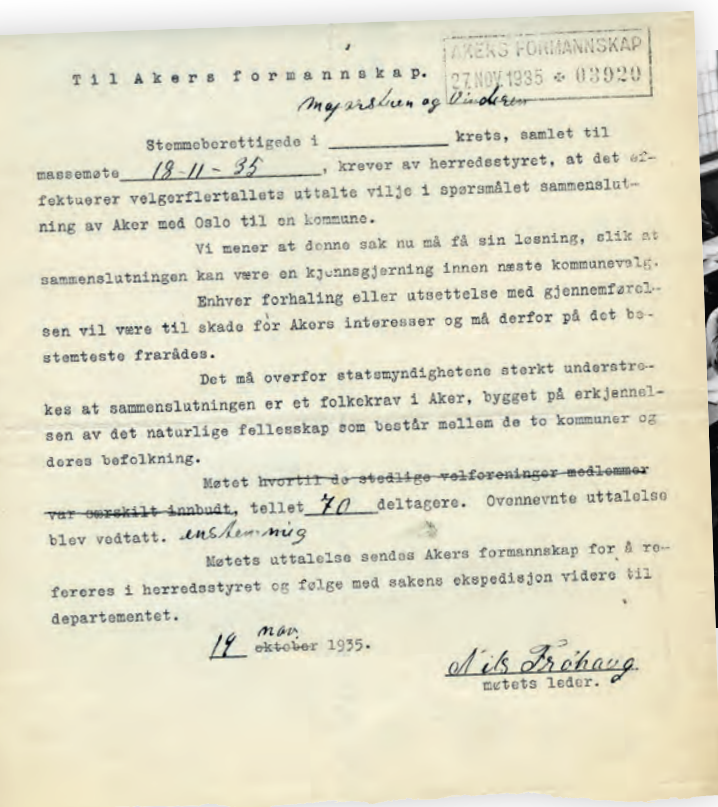

Kart over Aker med de fire sognene, Ullern, Vestre Aker, Østre Aker og Nordstrand.
 Skulle Aker forbli en egen kommune, slås sammen med Oslo eller deles i fire kommuner?
 Fra Aker 1837–1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år.

byutvidelseskommité nedsatt i 1916. Komiteens innstilling ble lagt fram for bystyret i 1920, som der vedtok komiteens forslag om kommunesammenslåing. I begrunnelsen het det at «oprettholdelsen av Kristiania og Aker som to selvstendige kommuner innenfor deres nuværende grenser danner en vesentlig hindring for et rasjonelt og kraftig kommunalt arbeide til fremme av det hele distrikts utvikling i økonomisk og social henseende».

De folkevalgte i Aker hadde saken til behandling i 1924. Allerede da gikk det et skille mellom de borgerlige og de sosialistiske partiene. De sistnevnte gikk inn for full sammenslåing, mens det borgerlige flertallet holdt fram samarbeid mellom kommunene som løsning på problemene.

Bystyret i Oslo fastholdt fremdeles ønsket om full sammenslåing, og saken ble videreført av Justisdepartementet. I 1930 ble det nedsatt et skjønnsutvalg som skulle avholde et forhåndsskjønn for det økonomiske oppgjøret mellom en eventuell ny storkommune og Akershus fylke. Akershus ville miste sin største kommune, og dermed skatteinntekter. I tillegg hadde fylket tatt et stort lån for å bygge Akershus elektrisitetsverk ved Rånåsfoss. Det var enighet om at fylket skulle sitte igjen med kraftverket, men uenighet om hvordan man skulle beregne summen den nye kommunen skulle betale for sin del av gjelden. Skjønnen var ferdig i 1932, men først i 1935 kom det til politisk behandling.

▲ **Møte i Aker herredstyre i juli 1947.** Tiden sto ikke stille i Aker, selv om framtiden som egen kommune var usikker. Et nytt herredshus ble oppført i Trondheimsveien 5 i Oslo i 1941–1942. På grunn av krigen ble det ikke mange årene herredstyret kunne holde sine møter i den nye, flotte Akerssalen. Fotograf: Leif Ørnelund/Oslo Museum.

▲ **En rekke velforeninger** og andre skrev i 1935 brev til Akers folkevalgte med krav om at sammenslåing nå måtte gjennomføres. Høyre ble anklaget for å trenere saken. Klagene var i det minste delvis en organisert aksjon fra Arbeiderpartiet, og formulert på ferdigskrevne blanketter, slik som dette «enstemmige» kravet fra velgere i Majorstuen og Vinderen stemmekrets. Fra arkivet etter Formannskapet i Aker.

Oslo bystyre ba nok en gang statsmakene om at Aker og Oslo måtte slås sammen, så raskt som mulig. Saken om sammenslåing kom til å prege de neste valgene i Aker. Arbeiderpartiet fikk en viss framgang ved valget i 1934, og hadde sammen med Venstre og Frisinnede folkeparti flertall for å utarbeide forslag til sammenslåing med Oslo. Komiteen som skulle forberede et forslag hadde representanter fra alle partier, og kunne som ventet ikke enes om ett forslag da den avsluttet arbeidet høsten 1936.

Omslaget i 1937

Den 14. januar 1937, på dagen hundre år etter at lov om kommunalt selvstyre trådte i kraft, ble de ulike forslagene behandlet. Sammenslåing av kommunene ble anbefalt av flertallet, og det ble nedsatt et utvalg som sammen med representanter fra Oslo skulle forberede sammenslåingen. På høsten var det imidlertid klart for nytt kommunevalg. Valget høsten 1937 ble en avstemning om sammenslåingen. Aker Høyres valgfilm, «Et selvstyrt Aker – et velstyrt Aker», skulle understreke

poenget. Budskapet var at høyrestyret hadde gitt fremgang for herredet i tiår, og holdt utgifter – og skattenivået – nede, mens Arbeiderpartiet ville gamble med Aker fremtid ved å slå herredet sammen med Oslo, ta opp store lån, og gi økte skatter til alle. Ett år etter vedtaket om å søke en kommunesammenslåing, opphevet herredstyret i Aker samme vedtak, og gikk tilbake til standpunktet om lovfestet samarbeid.

Det var det siste lovlige herredstyret før okkupasjonen, og før herredstyret ble satt til side til fordel for et NS-utnevnt «herredsting». De fleste sakene ble nå avgjort av ordføreren, etter førerprinsippet. Og NS-regimet jobbet videre for at de to kommunene skulle bli én. Arbeidet med planene kom ganske langt, til tross for trenering fra administrasjonen, men ble stilt i bero i 1944 etter at krigslykken hadde snudd og Tyskland ganske sikkert kom til å tape krigen.

Det første kommunevalget etter krigen foregikk i desember 1945, og det nye herredstyret trådte sammen i begynnelsen av 1946. Arbeiderpartiet hadde nå et klart flertall i begge kommunestyrene. Oslo fremmet på nytt en sak om sammenslåing med Aker. En henvendelse med anmodning om en lov om sammenslutning ble i slutten av 1945 sendt fra Oslo bystyre til Justisdepartementet, Akershus fylke, og Aker kommune. Departementet kalte partene inn til drøftelser, og det ble påbegynt et arbeid med utkast til

lov om sammenslåing gjeldende fra 1. januar 1948. Forslaget ble behandlet i Oslo bystyre 11. juni 1946. Et nærmest enstemmig bystyre gikk inn for sammenslutning. Mindretallet på 22 representanter fra Høyre var ikke imot sammenslutning, men ville avvente en avgjørelse av spørsmålet om et økonomisk oppgjør mellom Akershus fylke og den nye kommunen.

Deretter var det Aker tur, hvor også Aker herredsstyre i et møte 25. juni 1946 gikk inn for sammenslåing. Fylkestinget i Akershus uttrykte misnøye med forslaget om sammenslåing mellom fylkets største kommune og Oslo, men ville ikke stille seg i veien for det heller, ettersom begge kommuner ønsket det. Samtidig ble det fremmet krav om en økonomisk kompensasjon. Saken gikk så til Stortinget, som i juli påfølgende år vedtok *Lov om sammenslutning av Aker og Oslo kommuner*.

Slik gikk det altså til at landkommunen Aker ble slått sammen med Oslo til en ny bykommune. Borte var navnet, administrasjonen og egne politiske organer. Men de nye osloborgerne var kanskje mer bevisst hvor de kom fra, enn de gamle osloborgerne. I hvert fall ble mange gamle oslopolitikere strøket fra partilistene ved det første felles valget i 1947, slik at den nye felleskommunen fikk et flertall av representanter fra Aker. Og storkommunens første ordfører ble Halvdan E. Stokke, som kom rett fra ordførerstolen i Aker. Vellene fortsatte kampen mot eiendomsskatt i Aker velforbund. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Aker formannskap*, pakkesak, Dok. vedk. sammenslutningen Oslo – Aker (Eldre dok.)

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten 8.10.1937, 11.10.1937, 20.10.1937

Aker 1837-1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år, bind 1-5, Aker kommune, Oslo 1940-1947

Aker 1937-1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenslutningen med Oslo i 1947. Supplementsbind til *Aker 1837-1937*, Oslo kommune 1954

Aktstykker Aker kommune

Aker Høyre (1937): *Aker Høires organisasjon*
Alsvik, Bård (2008): «Historien bak sammenslåingen», I: *Tobias* 1-2/2008

Alsvik, Bård (2018): «Sammenslåing i boligsakens navn», I: *Byminner* 1/2018.

Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen*, Oslo bys historie bind 4
Larsen-Asp, Mona red. (1996): *Lenge det gikk før Høybråten fikk...*
Norland, Andreas (1984): *Hovedstadens Høyre*

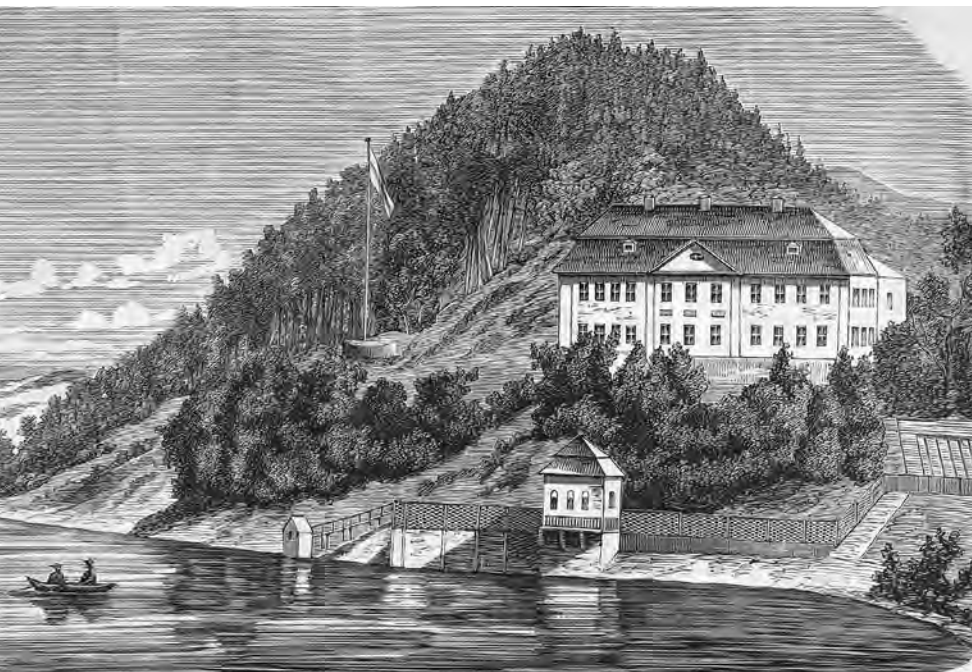
Oslo kommune, *Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1947*, bind I, Oslo 1952
Oslo kommune, *Statistisk årbok for Oslo 1950*

Aker – bygda som brått ble by

I løpet av få tiår skulle Akerbygda på 1900-tallet gjennomgå dramatiske endringer, som ville få avgjørende betydning for svært mange, ikke minst for de familiene som drev jordbruk.

Tekst: Line Monica Grønvold, kunsthistoriker ved Oslo byarkiv

Stubljan gårds hovedbygning brant ned i 1913, rokokkopaviljongen, ridestier, alleer og småbygg finnes bevart ved Hvervenbukta. Gjenværende del av Ljansgodset ble tilbudt av private for offentlig oppkjøp i 1930-årene. Trykk av Andreas Ludvig Søborg. Foto: Fredrik Birkelund, Oslo Museum OB.02692

AKERS BELIGGENHET RUNDT
HOVEDSTADEN GJORDE OMRÅDET
VELEGNET TIL VIDERE BYVEKST.

Jordene var jomfruelig byggegrunn og ble utvilsomt betraktet slik av planleggere og arkitekter. De ville få langt større frihet og boltreplass utenfor den gamle bygrensen, enn i den gamle bykjernen. Noen så utbyggingsmuligheter, mens jordbrukere og eiere kanskje ville beholde slektsgård og levebrød for seg og kommende slekter. Antall bruk var ikke statisk, det varierte over tid og omfattet større gårdsbruk, mindre bruk og små plasser. Fra de eldste gårdene var flere bruk skilt fra som nye eiendommer gjennom århundrer. Ved siden av et opprinnelig gårdsnavn, fikk sekundære bruk også beskrivende navn som Nordre, Søndre og Mellom. Det kan være noen av disse brukene som ble drevet og bevart, inntil nyere tid. I tillegg kom alle husmannsplassene.

I året 1800 hadde Aker sogn 210 matrikkelgårder, 220 oppsittere og ca. 650 husmenn, oppsummerte Akers Sogneselskap i 1907. Enda flere eiendommer – 253 – ble listet opp i 1838-matrikkelen for Aker, men i 1886 var antall matrikkelgårder nede i 207. Omtrent like mange hovedbøl ble listet opp i 1947, medregnet bruk som Fløisbonn i Oppegård, utenfor daværende Aker kommune. En liste fra 1976 ga inntrykk av å inkludere samtlige matrikkelgårder i Oslo, men regnet kun med bruksnummer 1 for hvert gårdsnummer. Utelatt var dermed flere gårdsbruk med selvstendig drift gjennom 1800-tallet, og enkelte gamle gårder gitt høyere bruksnummer i nyere tid. I 1982 talte Komiteen for

bevaring av de gamle Akergårdene opp i alt 459 gårdsbruk i Oslo, der 224 ble vurdert som nedbygget villaeiendom. I stor kontrast til disse tallene, refererte Oslo byleksikon i 1987 til ca. 1000 gårdsbruk og plasser i Aker ved kommunesammenslåingen.

Urbanisering og utbygging i Aker startet tilfeldig og ustrukturert, etter som situasjonen bød seg og tomter ble tilgjengelige eller tilbudt. Uten overordnet og helhetlig plan, kunne det bero på den enkelte eiers økonomiske behov, situasjon eller motiv. Slik fortsatte det over flere tiår. Et alternativ var å tvinge utviklingen over i regulerte former, mer styrt, for helhetlige administrative og politiske grep over tid og større områder.

Nordre Skøyen gård ble overtatt av Hans Pedersen Aas – husmannssønn, lærer og innflytter til Aker – som ble gift med Marte Nilsdatter, en 15 år eldre enkefrue på Frøn. Familien overtok Nordre Skøyen i 1845. Hovedbygningen på Nordre Skøyen var blant de første fredningsobjektene i Norge. Foto fra 1880-1890. Oslo Museum OB.F03739b

Ved siden av jordbruk, startet videre utbygging med tidlig industri. Midt på 1800-tallet begynte jernbanen å bre seg, snart også sporveier. Villastrøk vokste frem langs nye traseer. Det var også utbygging før dette, eieren av Frøn gård skattet for mølle og byggetomter tidlig i 1840-årene. Skøyen i Østre Aker avstod areal til jernbane fra 1851-1852; etterhvert kom villa-utbygging ved Bekkelaget fra 1879,

Transport		279	1. 12.	127	3. 1.
177	Schöien Christmann Jens Jensen. Finnsman og Sogaglas	X	2	20	
178	Jakob Andersen. Indtægt	X	2	20	
179	Hans Nielsen. af 2 Bygges	X	2	4 4	
180	Laarsof Jensen. Morten Andersen. Finnsman	X	1. 12.	15	
181	Imedstæd. Ole Nielsen. Finnsman	X	1	10	
182	Nordre Niels Knudsen. Finnsman	X	1	10	
183	Christophus Andersen. Indtægt	X	1	10	
184	Imedstæd. Christian Christensen. Finnsman	X	1. 12.	15	
185	Jens Peter Hansen. Indtægt og Finnsman	X	3. 12.	1. 12.	
186	Iver Jensen. af Sogaglasning og Høring	X	1	2 2	
187	Dorthe Imedstæd. af Mølle og Bygges	X	3. 12.	1. 12.	
188	Marthe Jac. Imedstæd. Indtægt	X	3	1 1 6	
189	Koff. Gislebrand Eversen. Finnsman	X	1. 12.	15	
190	Bernt Hansen. Finnsman	X	1	10	
191	Frederik Larsen. Indtægt	X	1	15	
192	Johannes Lethen. Indtægt	X	1	10	
193	Engelbrekt Jensen	X	4	1. 16	
194	Engelbrekt Koff. af Mølle	X	1. 12.	15	
195	Bostrøm Koff. Christopher Petersen. Indtægt	X	1	15	
196	Bostrøm E. Mølle E. Botholfsen. Sogaglas og Høring	X	1	2 2	
197	Høllit. Hans Olsen. Indtægt	X	4	2 2	
198	Dammen. Hans Johannesen. Finnsman	X	1. 12.	15	
199	Peter Johannesen. Romager	X	1	10	
200	Finnsman David Olsen. Indtægt	X	1	10	

3. Nordre Vestbygden District.

201	Holmø. vøstre. Ambrication. Lars Madsen. Finnsman	X	1. 12.	15	
202	Ljebek. Andreas Christoffersen. Indtægt og Romager	X	2	20	
203	Brøjerud. John Jakobsen. Finnsman	X	2	20	
204	Hager. Frederik Jensen. Finnsman	X	2	20	
205	Holmø. vøstre. Hans Wilhelmson. Finnsman	X	2. 12.	1	
206	Bjerkhagen. Ole Engelbrektson. Finnsman	X	1. 12.	15	
207	Høllit. Christen Hansen. Finnsman og Indtægt	X	2. 12.	1 6	

Lateris = 296 1 134 4 5

Transport		296	1.	134	4.
208	Grønland. Lene Andersen. Finnsman	X	1. 12.		
209	Gulterud. Ole Andersen. Finnsman	X	2		
210	Brøjerud. Carl Christensen. Finnsman	X	1		
211	Grønland. Andreas Eversen. Finnsman	X	1. 12.		
212	Ris. Mathias Jac. Petersen	X	1		
213	Kalør. Bergersen. af Sogaglasning og Indtægt	X	1		
214	Sen. Bergsten. Bjørnstæd. af Lønn. Indtægt	750	17	2. 12.	7 1
215	Frøderud. Ole Hansen. Finnsman	X	2		
216	Standal. Ole Johannesen. Finnsman	X	1. 12.		
217	Standal. Eling Johnsen. Indtægt	X	1		
218	Borgen. Lille. Olav. af 2 Bygges	X	1		
219	Hans Andersen. Indtægt	X	1. 12.		
220	Godstuen. N. 1. Abraham Christoffersen. Finnsman	X	1. 12.		
221	Godstuen. N. 2. Evers. Vilhelmsen. Finnsman	X	1. 12.		
222	Borgen. Jørgen. Thomas Olsen. Indtægt	X	1. 12.		
223	Stensvold. Anders Andersen. Indtægt	X	1. 12.		
224	Wanderer. Rasmus Wanderer. af Sogaglasning og Mølle	X	1. 2.		
225	Imedstæd. Ole Andersen. Indtægt	X	2		
226	Engelbrekt Gislebrandson. Indtægt	X	2		
227	Wanderer. Anders Andersen. Indtægt	X	2. 12.		
228	Berner. Jan. Rigscheipstet. af Sogaglasning og Romager	X	4		
229	Fosen. Jørgen. Jensen. Marthe Christensen. Imedstæd	X	2		
230	Frøder. Lille. H. P. Aad. af 2 Bygges og 2 Indtægt. af 2 Bygges og 1 Bygges og 1 Bygges	X	2		
231	Bjerget. Ole Olsen. Indtægt	X	1. 12.		
232	Lille. Ole Larsen. Indtægt	X	1		
233	Blindern. Ole Nielsen. Indtægt	1100	28		
234	Blindern. Ole. af 2 Bygges	100	1		
235	Lille. Ole. af 2 Bygges	160	1. 2. 12.		
236	Jensen. af 2 Bygges	X	1. 12.		
237	Ragter. Ole Nielsen. Finnsman	X	2		
238	Marientved. John Nielsen. af Sogaglasning	X	2		
239	Blindern. Ole. af 2 Bygges og Romager	X	3. 2. 12.		
240	Mortved. Jørgen. Mortved. af Sogaglasning	X	1. 3.		
241	Larson. Ole. af 2 Bygges og Romager	X	4. 16		

Lateris = 367 1 16 169

Arkivet etter Aker

ligningsvesen er en rik kilde til gårdshistorikk. Her er Store og Lille Frøen i «Ligningsforretning for Aker Landdistricter for Aaret 1844». Lille Frønes daværende eier, H. P. Aas, overtok Nordre Skøyen gård året etter denne ligningen, da vi ser at han skattet for to byggetomter og mølle på gården. Kilde: Aker ligningsvesen

Bestun fra 1884 og Grefsen fra 1900. Inntil 1886 var nokså få tomter solgt fra Akergårdene. Et tiår senere skjøt eiendomssalget fart. Planer for forstadsbaner fra 1898 og 1919 ble bakgrunn for offentlige oppkjøp; ved Nedre Blindern gård ble banen likevel ikke realisert. Rundt 1898 var en hovedhensikt med organisert tomtesalg fra A/S Holmenkollbanen å skaffe faste kundekrets til banens drift; store sammenhengende områder ble kjøpt fra gårder langs strekningen, og fordelt som parseller for videre salg til enkeltkjøpere.

Noen anså styrt utbygging som det eneste rette, andre var kritiske. Byplanleggere argumenterte for forutsigbarhet, at kommunen måtte ha råderett med både planverktøy og eierskap. Planleggere, ingeniører og arkitekter hentet ideer og inspirasjon fra det store utland. Noen forestilte seg lokal luftfart mellom skyskrapere, forbundet med høybaner i flere etasjer, i løpet av noen få år.

I 1919 kom Innstilling fra Kristiania og Aker sporveiskomite, som første steg i retning av helhetlig byplanlegging for hovedstadsområdet. Uavhengig av foranderlige barrierer som kommunegrenser, omfattet sporveisplanen både hovedstadskommunen og Aker. Det ble argumentert med tilsynelatende optimisme på vegne av jordbruket: «I det komiteen derefter gaar over til behandling av forstadsbanespørsmålet vil man fremheve den store betydning udviklede kommuni-

kationer vil faa for saavel landdistrikterne som for Kristiania by. Det vil i høi grad fremme landbrukets interesse». Eiendommer ble kommunikasjonsformål. Registre over saker til politisk behandling viser flere eiendomskjøp i nærmeste periode; Aker, Kristiania – snart Oslo kommune – og Staten var interessert. At formålet med oppkjøp var mer enn sporveisplaner, viser aktuelle geografiske navn.

I samme periode økte fokus på offentlig boligutbygging. Stortinget ga bevilgninger til «fremme av samfundsnyttig boligbygning». Statsbidrag var betinget; kommunen måtte føre opp boliger på egen regning, eller økonomisk støtte «byggeselskaper eller enkeltmænd, som vil bygge boliger», viser en sak i Aker herredsstyre 1919.

Generalplanen fra 1929 omfattet Oslo innenfor bygrensen, og et byggebelt på 200 meter utenfor. Hovedgrep for byvekst var intern fortetting ved sanering innenfor daværende kommunegrense. Det ble antydnet en mulighet for ekstern byvekst langs jernbanetraseer mot Sandvika, Strømmen og Ski, med «kileformige innsnitt fra periferien inn mot sentrum». I bakgrunnen lå beregninger om antatt befolkningsvekst mot år 2000. Det ble erklært «historisk bundne minnesmerker må respekteres og ikke omkullkastes eller rives, hvor nogen annen brukbar fremgangsmåte finnes».

En byplanlegger ble sitert med følgende: *«der er intet i en ny byplan, med undtagelse av store historiske og naturlige monumenter, som ikke skal vike for transportens økonomiske og ingeniørmessige krav»*. 1929-planen var begrenset til byens administrative grense. Slike barrierer i byplanleggingen ble kraftig kritisert i fagmiljøet. Flere kritikere ble senere sentrale i Oslos byplanlegging – som utførende arkitekter, planleggere og byplansjef, etter kommunesammenslåingen med Aker fra 1948.

Fra 1934-1935 kom regionplan for Stor-Oslo, som skulle gi en styrt og soneinndelt byvekst uavhengig av kommunegrensene. Akers fremtid ble definert som byggegrunn for byens fremtidige boligutbygging, veier, baner, industri og friområder, det siste ble utgangspunkt for Marka. Brukere og eiere som ikke hadde sørget for annet livsopphold og solgt unna, mistet nå på et vis sin disposisjonsrett over egen eiendom. Men det ble presisert at regionplanen var altfor omfattende til detaljundersøkelser, som ville være nødvendig for en bindende reguleringsplan.

Lokale detaljplaner fra tidlig på 1930-tallet er bevart etter Aker reguleringsvesen. Planene var utstilt, stemmel på baksiden viser til «Nordisk byggnadsdag 1932 – Oslo». Det var utbyggingsplaner for flere områder i Aker, blant annet Smestad, Flaen, Oppsal og Manglerud, sistnevnte er gjengitt her.

Offentlig oppkjøpspolitikk og ervervelse

Fra tidlig 1900-tall var det argumentert for offentlig tomteoppkjøp, både i norske og utenlandske fagtidsskrift. En svensk stadsingeniør, Lilienberg, ivret for dette i 1916. Han var reguleringsjef i Göteborg fra 1907 og i Stockholm 1927-1944. Norge så til Sverige, også på dette fagområdet. Saker om offentlig oppkjøp fremgår av herredsstyresakene allerede 1910. En del var kommunalt initiert, eiendommer ble også tilbudt og det fantes nok lobbyister. Et utpekt utviklingsområde kunne få betydelig verdistigning. Det begynte varsomt og gikk over i ekspropriasjonstrusler, som kunne bli svært lite fordelaktig for eieren.

Med bygningsloven av 1924 kom en utvidet ekspropriasjonsrett, ikke bare som virkemiddel for offentlige vei- og byggeprosjekt, nå også for sanering og større områder. En spesiell kriselov fra 1946 styrket myndighetenes ekspropriasjonsrett ytterligere. Foranledningen var gjenreisningsprogram etter krigen. Også jordloven av 1955 tillot ekspropriering; men det var opp til fylkeslandbruksstyret å bestemme om dyrket jord kunne nyttes til andre formål enn jordbruk.

Kjøp og overdragelse av fast landeiendom ble regulert og eiendomsoverdragelser måtte godkjennes ved konsesjon for å bli rettskraftig. Unntak gjaldt ved eierskifte gjennom arv, ekteskap, odel, konkurs eller tvangsauksjon. Konsesjonsgrensen var

40 hektar i Aker. Herredsstyret kunne bestemme annen arealgrense med kongelig godkjenning. I 1917 ble en slik sak behandlet i Aker formannskap; nedsettelse til 10 hektar ble enstemmig anbefalt. Dette kunne få betydning for salg og utbygging.

I 1939 ble det laget en utredning for Ljansgodset, som ble tilbudt for offentlig oppkjøp på eiers initiativ. Et salgsargument var at området fortsatt kunne overtas nokså helhetlig, men nyere tettbebyggelse var allerede begynt å kile seg inn mellom Ljansgodsets forskjellige eiendommer.

I 1945 mente Boligrådmannen at Oslo kommune hadde vært altfor lite forutseende med anskaffelse av *«høvelige boligtomter»*. Selv om kommunen eide arealer i Aker, var *«det meste her likevel skogarealer som særlig skulle erverves for å sikre byen vanntilførsel»*. Bare en brøkdel var til boliger og Oslo kunne ikke drive rasjonell tomtepolitikk, mente Boligrådets formann. Han så også mot Stockholm og pekte på utfordringene med konsesjon, for å overta tomt i annen norsk kommune.

For å påskynde utbyggingstakten etter krigen, i en tid med stort behov for boligbygging, gikk det offentlige inn for å kjøpe eiendommer til boligformål. Det skulle skje raskt og et ultimatum ble satt. En bystyresak fra 1952 viser til en bestemt frist som formannskapet satte i mars 1950, for å komme til enighet om frivillig avvikling og kommunal overtagelse av flere gårdseiendommer: *«Ekspropriasjonen*

er foreslått gjennomført til byggeformål og andre formål som tar sikte på å fremme boligreisningen. Formannskapet forutsatte at erverv ved ekspropriasjon ikke skulle finne sted dersom kommunen innen utgangen av året 1950 hadde oppnådd enighet med eierne om frivillig overdraging».

Landbrukstelingen inkluderte ikke Oslo med tidligere Akergårder i 1950; dette signaliserte kanskje en offisiell holdning om at det ikke lenger var aktuelt med landbruk der. På samme tid kom et forslag til reguleringsplan for Manglerud; anførte merknader indikerer at gamle Akergårder var til lite hinder på tegnebrettet: «Det kan nok la seg gjøre å innpasse hovedbygningen med hagen i reguleringen», men hele det areal på nær 30 da. som [NN] i dag eier, vil det ikke være mulig å holde utenfor reguleringen uten å foreta inngripende endringer i denne». Ved oppkjøp på 1940-tallet var kommunen gitt forkjøpsrett til gjenværende del av eiendommen. Å beholde et område omkring tunet, for å unngå ny bebyggelse nært innpå, ble ikke akseptert av kommunen, men eier kunne få disponere tunet ut sin levetid. Til tross for de offisielle holdningene rundt 1950, fortsatte noe gårdsdrift i Aker flere tiår etterpå.

Naboskap og klagesaker

Flere Akergårder hadde hatt eiere og brukere med nær tilknytning til byen; noen var født der eller bodde der i perioder, flere hadde levebrød fra mer

enn jordbruk. I festskrift for Aker sognselskap skilte forfatteren A. Daae mellom gårder som omkring 1800 – «indehavdes af Sognets gamle Bondefamilier», «som Aaret rundt beboedes af 'de konditionerede Klasse'», «Herredets jorddyrkende Klasse, som ved Siden af at være bemidlede drev lidt Fabrikvirksomhed» og «Eiendomme i Herredet som eiedes af Byfolk».

Tilfeldige oppslag i folketellinger viser at jordbrukere, forpaktere og husmenn i Aker i tiden 1900-1917 også var innflyttere fra fjerne distrikter. Blant forsørgere ved skoler i Aker kunne man se et vell av yrkeskategorier i samme periode. I ettertid kan vi undres hvordan kontrastene ble opplevd, for jordbrukere og nye innflyttere knyttet til helt andre næringer, i samme nærmiljø og på skolene.

Statistikk for Aker gir et inntrykk av gårdsdrift og dyrehold fra 1907 til 1917, med økt hestehold og nedgang i storfehold for hvert sogn, med unntak av Nordstrand. Ingen geiter ble registrert i Ullern sogn og Nordstrand i 1907, men i 1917, og det økte i Østre Aker. Alle sogn bortsett fra Østre Aker hadde nedgang i svinehold i samme periode.

Lille Frøen gård på Vinderen i 1939. Gården, med hovedbygning fra 1802, var en av åtte gårder som inntil 1955 hadde fått fredningsstatus. Foto: Anders B. Wilse, A-10002/Ua/0023/038

En klagesak fra Østre Aker tidlig i 1920-årene illustrerer hvordan forholdene kunne utvikle seg, med ny villa-bebyggelse mellom århundrer gamle gårdsbruk. Knappt et tiår var forbi, da nybyggere hadde innvendinger til odøren fra dyrehold på en nabogård. En lokalavis viste til dom i lignende saker andre steder: «*tvilsomt om et naboskjønn her vilde gå i villaeiernes favør*». Også kommunelege ble involvert og villaeierne fikk medhold fra reguleringsvesenet. Det ble en prinsippsak, der gårdsdriften måtte tilpasses de nye naboene. Senere brant en utlåve ned og reguleringsvesenet var nær ved å nekte gjenoppbygging, men tillot på vilkår. Eierne ble forpliktet til å fjerne eller flytte nylåven når det ble forlangt. En nabogård søkte litt senere om gjenoppbygging etter brann i driftsbygning, det ble avslått av kommunen.

1 2

1. I 1948 var det fortsatt landlig preg over denne delen av byen:

Østensjøvannet i forgrunnen med Manglerud og Ryen i bakgrunnen. Men Manglerud var allerede under planlegging som drabantbyområde. Området skulle få veinavn til minne om områdets tidligere jordbruksvirksomhet: Traktorveien, Plogveien, Treskeveien, Skuronnveien, Rug-, Bygg-, og Havreveien. Foto: Vilhelm Skappel, Widerøes Flyveselskap. A-20027/Ua/0013/002

2. **Manglerud**, 1958 under utbygging for et folketall så stort som i flere norske byer. Manglerudgårdene skimtes omgitt av treklynger, på hver side av broen, sentralt i bildet. Nyoppførte blokker til venstre, ved Emil Korsmos vei og Plogveien. Fortsatt gjensto en del utbygging, med blant annet barneskole, senter, kirke og politistasjon i kjerneområdet rundt banestasjonen og broen over Ringveien, til høyre for blokkene i bildet. Lambertseterbanens trasé sees som en skrå linje fra nedre høyre hjørne. Flere tiår senere, ble Svartdalstunnelen bygget ut, med utløp mot Ryenkrysset i nedre kant av bildet. Foto: Kruse, Widerøes Flyveselskap. A-20027/Ua/0013/001

Fredning og redningsaksjoner

Siste generasjon hovedbygninger var ofte enkle og ordinære bygninger av samme 1800-talls type som andre steder i landet. Kanskje var det noen dekorative bygningsdetaljer, i form av ettermontert sveitserstildekor på ganske enkle, små og hvitmalte trehus, eller et svaiet lite, lunetteformet vindu på taket. Større gårder hadde gjerne mer staselige og store hus, pusset murfasade, dekormalt eksteriør og interiør, værelser trukket med lerret, noen steder et opparbeidet grøntanlegg og prydelige alleer. Flere eiere hadde nære forretningsforbindelser til byen og det store utland, inspirasjonskilder og ekstraintekter ved siden av gårdsdrift. Mange gårder hadde underbruk og husmannsplasser av adskillig enklere standard.

Ved Bryn i Østre Aker kom Nordre Skøyen gårds hovedbygning med i det aller første utvalget av norske verneverdige fredningsobjekter i 1920. Det var ingen typisk representant for Aker-gårdene, med dekormalte og lerrets-trukne interiør, sjelden og gammel tårnkonstruksjon, stort antall kakkel-

ovner og en antatt middelalderkjeller. Et stort område forble ubebygget omkring Skøyentunet, kanskje et utslag av tilfeldigheter. Område- og naturbevaring ved en verneverdig bygning ble ingen mulighet før et halvt hundre år senere. Første utparselleringsplan for Nordre Skøyen var en sak for formannskapet i 1911, og allerede fra 1912 startet oppføring av en- og tomannsboliger. Initiativet til bevaring av Nordre Skøyens bygninger kom fra et medlem av Aker herredsstyre i 1914. En de nærmeste naboene var tilfeldigvis Harry Fett, så og si nyinnsatt i stillingen som norsk riksantikvar.

Senere byantikvar Arno Berg ble en ildsjel for Akergårder på 1950-tallet, da gravemaskiner og bulldosere dret over de gamle jordene etter ekspropriasjonsfristen. I prioriterte utbyggingsområder startet et prosjekt med å registrere og dokumentere gårdene. Det ble skilt mellom ulike kategorier av bebyggelse: Akers viktige bondegårder, fine storgårder, eldre stuebygninger, staselige bondegårder og bondebebyggelse ellers, enkle bygninger av beskjedne dimensjoner, mindre gårder, husmanns-

▲ *Manglerud, ca.1970-årene*, etter første utbyggingsperiode. Enebakkveien sees nederst, i venstre bildekant. Plogveien, svinger seg fra høyre i bildet, forbi Abildsø gårds jorder og transformatorstasjonen ved Østensjøvannet, og videre mot Manglerud skole, senter og t-bane. I bakgrunnen ser vi Grefsenkollen, Maridalen og Groruddalen. Foto: Widerøes Flyveselskap. A-10002/ Ua/0012/006

plasser og gårder som hadde tilhørt byfolk, kulturhistorisk viktige herregårder, herregårder på private hender og kommunaleide, byfolks gamle avls-gårder i privat eie og mindre steder av arkitektonisk og kulturhistorisk verdi.

Frem til 1955 hadde i alt åtte Akergårder fått fredningsstatus; det var Bogstad, Vestre Voksen, Lille Frøen, Ris, Nordre Skøyen, Ljabru, Bygdøy kongsgård og Nedre Blindern prestegård. To tiår senere kom en ny juridisk mulighet til å bevare. I tillegg til fredningsvedtak, som helst vurderte verneverdi i nasjonal sammenheng, ble det heretter også mulig å verne i lokal kontekst ved kommunal regulering som spesialområde bevaring. Slik fikk flere Akergårder bevaringsstatus; fra 1975 omfattet det gårdene Bånkall og Vestre Holmen, fra

1978 Nordre Lindeberg og Nordre Hovin, tre til med Østre og Vestre Voksen, samt Skøyen Søndre i Vestre Aker fra 1979, Blindern fra 1981 og Kaggen fra 1982. Året etter ble også Hoff, Søndre Manglerud og Nedre Solberg bevaringsregulert, og enda seks gårder fra 1984, med Nordre Abildsø, Fåbro, Nordre Huseby, Ljabru, Søndre Ås og Årvold.

Enkelte gårder har senere fått annen status, enten ved fredning eller de kan faktisk likevel senere være revet. Et av byens tre siste sammenhengende, idylliske og bevarte kulturlandskap er nylig blitt rasert av terengpåfyll og bebyggelse, mellom gårdstun ved Klemetsrud og Åsland. To andre av Akers gamle kulturlandskap er mest ved tilfeldigheter bevart i Sørkedalen og Maridalen, disse områdene av Aker var ikke prioritert ved den første omfattende kulturminneregistreringen i 1950-årene. Maridalen ble restriksjonsregulert ved hovedstadens vannforsyning; mens Sørkedalen har fått fred i flere tiår, i bero av storstilte men utsatte planer for innfartsvei, jernbane og boligområder vestover fra hovedstaden mot Ringerike. ●

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Aker kommune

Aktstykker Oslo kommune

de Seves, Peder (1976): *Gården i byen: En etnologisk undersøkelse av dagens situasjon for samtlige matrikelgårder i Oslo*. Magistergradsavhandling i etnologi. Universitetet i Oslo.

Grønbold, Line Monica (1996): *Planlegging: sanering eller vern av gamle bygningsmiljøer? Med et blikk på de gamle gårdsbruk i Oslo*. Hovedfagsoppgave i kunsthistorie. Universitetet i Oslo.

Kindseth, Peter S. (1939): *Sør i Oslo: Ljansgodset – en organisk del av Stor-Oslo*.

Kristiania og Aker Sporveiskomite (1919-20): Indstilling fra Kristiania og Akers Sporveiskomite. Kristiania: Gundersen

Oslo kommune (1934): *Stor-Oslo. Forslag til generalplan*. Oslo: Generalplankomiteen

Oslo kommune (1950): *Generalplan for Oslo. Et utkast lagt fram som diskusjonsgrunnlag for de kommunale myndigheter og etater og for andre interesserte*. Oslo: Oslo reguleringsvesen

Sollied, Henning (1947): *Akersgårder. Hovedbølenes eierrekker*. Aker Sogneselskap/Grøndahl.

Utflyttingen til Vestre Aker fra 1898 til 1938

Innbyggertallet i Kristiania økte sterkt på 1800-tallet. Tross to utvidelser av byen, i 1859 og 1878, manglet byen tomter til alle innflytterne. I 1900 var Kristiania sprengt, mens Aker hadde god plass, åpne marker og store skoger. Mange i samtiden så mot områdene i Aker.

 Tekst: Finn Holden, historiker og tidligere leder av Vinderen historielag

ETTER BYUTVIDElsen I 1878 BODDE 112 977 MENNESKER I KRISTIANIA OG BARE 12 000 I AKER. I 1900 hadde Kristiania vokst til hele 227 000 mennesker på 16,6 km², mens Aker fremdeles var en liten kommune med 23 061 mennesker spredt utover 437 km². Bortsett fra menneskene på gårdene og husmannsplassene, var disse bosatt i små enklaver rundt stasjonene Bryn og Grorud (på Hovedbanen), Bekkelaget og Nordstrand (Østfoldbanen) og Skøyen og Bestum (Drammenbanen).

Bakgrunnen

I 1878 var områdene Frogner, Majorstuen og Fagerborg, hvor det bodde få mennesker, blitt innlemmet i Kristiania. Folk bosatte seg utover fra sentrum og behøvde transport. Det første initiativet var en hestesporvogn

til Homansbyen i 1874. I 1894 ble det etablert elektrisk sporvei fra Jernbanetorget over Briskeby til Majorstuen. «Blåtrikken», eller bare «trikken», ble svært populær og førte til at mange mennesker bosatte seg på Majorstuen og Hegdehaugen.

Interessen for å komme opp i Holmenkollåsen var stor og økende, men foreløpig måtte alle gå opp fra Majorstuen eller kjøre i karjol for å komme opp i høyden. Den elektriske sporvognen kjørte imidlertid på kraft fra et kullfyrt kraftverk på Majorstuen. Kraftverket hadde kapasitet til enda en elektrisk bane. Forholdene lå til rette for Holmenkollbanen.

Planene

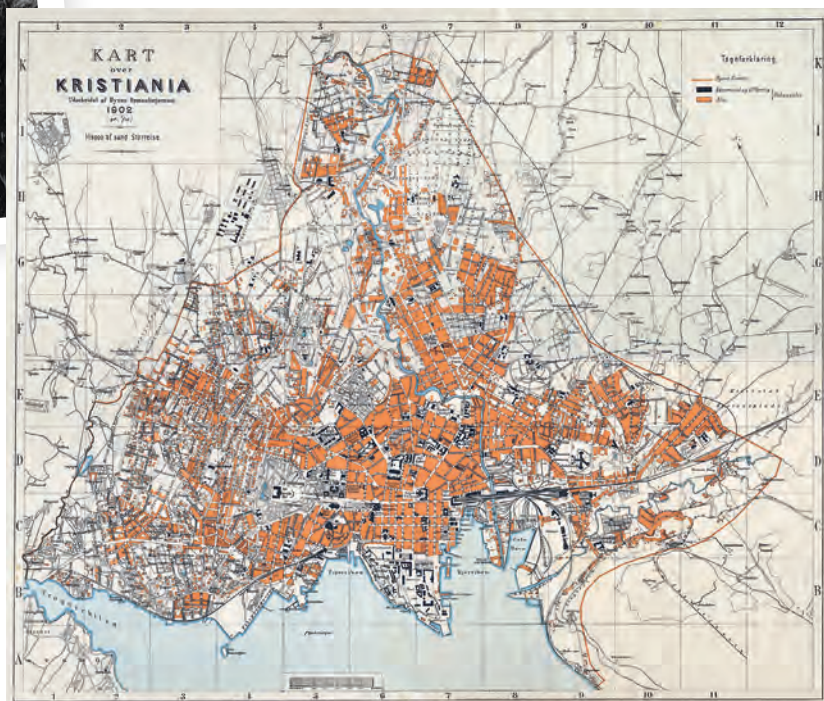
Et nystartet Holmenkollselskap inviterte til et aksjeselskap som skulle bringe folk ut i naturen og sanatoriene

på søndagene. Holmenkollåsen lå langt fra byen og arbeidsplassene, slik at man ikke kunne vente at mange ville bosette seg der. Interessen var liten.

En ung ingeniør, Halvor Heyerdahl, kom tilbake fra et studieopphold i USA. Der hadde han sett at jernbanelinjen for å skaffe et trafikkgrunnlag. Det måtte også kunne gjøres i Norge. Holmenkollselskapet tok kontakt med gårdbrukerne Halvor Torgersen på Ris og Frithjof Husebye på Grimelund, og overtok arealer langs linjen i 75 meters bredde på hver side. Selskapet avtalte dessuten med Strømmen Trævarefabrik om at det skulle levere ferdighus til rimelige priser.

Holmenkollselskapet laget et eget «Prospektus» til «Indbydelsen». Selskapet påregnet stor trafikk med banen «*paa grund af den givne adgang*

Innenfor byggen fra 1878 bodde det i 1900 227 000 mennesker. Kartet fra 1902 viser den ekspanderende byen. Byen opplevde mangel på byggetomter mens det i Aker var åpne marker og skoger. Borgere bosatte seg i de nye bydelene i vest, godt hjulpet av den elektriske sporveien over Briskeby til Majorstuen. Byggen i vest ble stående helt til 1948, men i mellomtiden flyttet mange borgere ut av byen til Aker, som hadde rikelig med plass. Rundt 1920 bygges Ullevål Hageby, i 1930-årene lamellblokkene på Marienlyst og Sinsen-byen, alle i Aker. Kristiania oppmålingsvesen 1902. Oslo Museum OB.05094.

til billig bebyggelse, egnens skjønnhet og de smukke velindrettede bevertningssteder (hvoriblandt det nye holmenkolpalads) ovenfor banens endepunkt». Tomtene var store fordi det ikke var vann- eller kloakkledning i området. Selskapet skrev bare at «vand findes overalt i terrainet, saa man kun behøver at grave en brønd eller anbringe en cisterne».

I en avisartikkel skrev innbyerne at Holmenkollbanen ville bære seg. Langt flere enn 200 villaer kom til å bli bygd. «Udenfor tomterne findes det betydelige arealer som hører til de sundeste og mest naturskjønne i byens

omegn, og det har allerede meldt sig adskillige liebhavere også til disse.»

I 1890-årene økte folketallet i Kristiania sterkt, leiegårder ble reist i stort tempo, og det var stor boligspesulasjon i 1895. Aksjetegningen til Holmenkollbanen ble derfor stor nok til at selskapet våren 1896 begynte byggingen av banen.

Konsesjon

I departementets konsesjon av mars 1898 står det at banen kan «trafikeres med en hastighed af indtil 20 km. i timen. [...] Vognpersonalet maa i nærheden af veie, særlig ved krydsningen af disse, nøie have sin opmærksomhed henvendt paa de veifarende heste eller andre dyr». Holmenkollbanen fikk konsesjon som jernbane. Det hadde to fordeler. For det første var jernbanen skattefri. For det andre hadde den egen trasé, fri for fotgjengere og andre kjøretøyer.

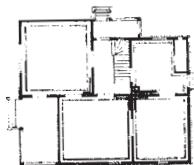
I 1898 gikk Holmenkollbanen først med dobbeltspor fra Majorstuen til Slemdal, senere samme år til Holmenkollen stasjon (Besserud).

«Flytte på landet» – langs banen

Da Holmenkollbanen åpnet, hadde selskapet solgt bare ca. 20 tomter og bygd halvparten så mange hus. Det skyldtes overflod av byggetomter i selve byen. Oslo vest med Majorstuen og Frogner, lå stort sett ubebygget, med gode kommunikasjoner og nærhet til sentrum. Der begynte det å komme butikker, vann- og kloakkledninger til

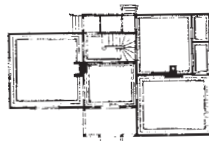
No. 5.

6 Værelser KJ. og Pigek.
Pris Kr. 10490.

No. 6.

6 Værelser KJ. og Pigek.
Pris Kr. 10595.

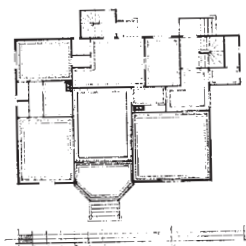
No. 7.

6 Værelser Anretning KJ. og Pigek.
Pris Kr. 10920.

No. 8.

1ste Et. 4 V. KJ. Pigek. Anretn. og Bad.
2den Et. 4 V. KJ. Pigek. Anretn. og Bad.
Pris Kr. 18070.

Holmenkollbanen tilbød ferdighus fra Strømmen Trævarefabrik. Alle tegningene hadde pikeværelse. Det var tungt å være husmor den gang: vannbæring, vedfyring og vedkomfyr, og butikkene lå nede i byen. Fra Indbydelsen i 1896, Holmenkollbanen.

Det er neppe nødvendig nærmere at utvikle, hvilken Traug alle Menusker har til å komme ud i den frie Natur.

Hidtil har det været kostbart at blive Eier af en Villa med den for en Kristianianand fornødne lette Forbindelse med Byen. Men her bydes der endelig en saadan Anledning ogsaa for de, der ikke er velisiguet med Formue, til at erhverve Hus og Grund med mindre saarlige Udgifter end Leien for en tilsvarende Bolig i Byen.

De Fordele Arrangementet byder ere følgende:

1. Man erholder et hyggeligt, sundt Hjem for sig og sin Familie, tjenligt laade for Vinter og Sommer.
2. Man sikrer de Efterladte en Arv.
3. Arven nyder Familien godt af fra den Tid, Eieren begynder at betale Forsikringspræmien og er flyttet ind i sit Hus.
4. Man sparer Extraudgifter til Sommersophold paa Landet.
5. Naar Eieren i et forudbestemt Antal Aar har betalt Præmien, bortfalder denne, og Eieren faar derved en betydelig pædagogisk Støtte i sin Alderdom.
6. Alle Ubehageligheder som Følge af at være Leieboer bortfalder, og naar man betaler Renter og Forsikringspræmie, saa er man *Heire i eget Hus* og paa egen Grund; man nyder alle Fordele, som en Huseier besidder; og man kan glæde sig ved at se sin Eiendom stige i Værdi, eftersom Bebyggelsen vokser rundt omkring.
7. Man færdes ugenert paa sin Eiendom, idet Vaaningehusene komme til at ligge langt fra hverandre som Følge af Tomtens Størrelse — ca 4 Maal.
8. Trangen til kostbare Fornøielser udenfor Huset vil blive mindre; thi hjemme er det bedst, og den vakre Omegn med sine prægtige Skovkratter vil give rigelig Anledning til Adspredelse og Opfriskning for Legems og Sjæl haade Vinter og Sommer for Voksne og Børn.

Argumentasjon for å kjøpe tomt og bygge hus. Fra Indbydelsen i 1896, Holmenkollbanen i byen. Fra Indbydelsen i 1896, Holmenkollbanen.

En suksess

Det første driftsåret, på åtte måneder, fraktet banen 651 740 passasjerer. Gods ble først fraktet i egne tilhenger-vogner, fra 1910 i egne godstog. I 1910 økte trafikken med 25 prosent. Færre enn ventet tok den lengste turen fra Majorstuen til Holmenkollen, langt flere enn ventet tok turen til Slemdal. Etter ett år ble det derfor satt opp rute til Slemdal to ganger i kvarteret. Til 1904 gikk det egen nattvogn, kalt «Pjøltertrikken», kl. 00.30 og kl. 01.00.

Innbyggerne langs Holmenkollbanen fikk et nært forhold til banen. Trafikken var så liten at konduktørene kjente de fleste av de første trafikantene. Holmenkollbanen ble et klagekontor for folk. Banens styre fikk mange klager om gneldrende hunder, trær som skygget for naboens hage og hagegjerdar som naboer ikke likte.

«Holmenkollbanen ved Lille Frøen»,

maleri 1900 av den første direktør for banen, Albert Fenger-Krog. En av de første vognene på banen står ved dagens Chateau Neuf. I bakgrunnen Gaustad sykehus. Oslo Museum OB.08009.

▲ Tuengen sett fra vestsiden.

Den første bebyggelse langs Sørkedalsveien. På denne siden av veien ligger i dag Vestre gravlund. Foto 1912: A. B. Wilse. Oslo Museum OB.Y1930.

Banen var stort sett i flere tiår eneste transportmiddel, og anla veier og veily. Vellene langs banen kjempet med og mot banen og la grunnlaget for den første idrettsaktiviteten i området.

Holmenkollbanen ble livsnerven i området. «Banestrøket» skapte en identitet for menneskene som bodde der.

Smestadbanen

Holmenkollbanen arbeidet for å få folk til å bosette seg langs banen. Men mange så muligheten for å skaffe seg bolig lenger vest. Bosettingen på Volvat fra 1860-årene var den første bebyggelsen langs Sørkedalsveien. Vi kan se interessen for området ved å følge salget av parseller på Borgen og Smestad i panteregisteret for Vestre Aker i Digitalarkivet.

De første som bosatte seg på Borgen og Heggeli, tok initiativ til å få

anlagt en «Sørkedalstrikk» fra Majorstuen til Hoffsvæien i første omgang (Akersposten 1910). Kommunen forhandlet både med Holmenkollbanen og med den elektriske sporveien i Kristiania, og inngikk til slutt avtale med Holmenkollbanen. Kommunen skulle kjøpe tomter og planere banen, Holmenkollbanen skulle bygge og drive Smestadbanen.

Etter at banen var kommet til Smestad, gikk folk bosatt på Røa ned til butikken på Heggeli og stasjonen på Smestad. Det ble også opprettet bussrute til Røa og Sørkedalen. Aker kommune overtok A/S Holmenkollbanen i 1933 og begynte med én gang på forlengelsen til Røa. I januar 1935 ble Røabanen åpnet, i 1948 forlenget til Grini.

I 1928 ble Holmenkollbanen også forlenget den andre veien, mot byen. Da økte trafikken igjen. Nå kunne folk

bo «ute på landet» og komme til arbeidsplassen uten å skifte transportmiddel. Siden få hadde bil, var det fortsatt viktig å bosette seg i nærheten av stasjonene.

Vann og kloakk

Starten på overgangen kan tidfestes. I 1880-årene satt bøndene ved makten i kommunestyret, i slutten av 1890-årene overtok byboerne, villaeierne og senere arbeiderne. Edvard Bull skriver at overgangen fra bygd til by kom først med vannforsyningen. Akerbygda hadde klart seg med brønner og vann fra elver i nærheten. Tettsteder hadde større krav. Problemet oppsto først på Bekkelaget og på Nordstrand. I begynnelsen av 1890-årene sa kommunestyret at vann og kloakk ikke var en oppgave for kommunen. I 1897 snudde de, og vedtok å kjøpe Thomas Heftyes eiendommer ved Nøkle vann

1. Røa-bebyggelse mellom Lysakerelva og Vækerøveien i 1939. Midt på bildet husmannsplassen Melum. Mange av boligene er tegnet av arkitekten Kirsten Sand. Foto: A. B. Wilse. Oslo Museum OB. Y3909.

2. Havna allé er full av murhus fra den funksjonalistiske perioden i 1930-årene. Nr. 9 ble bygd for en tidligere skipskaptein. Fra stuen i andre etasje kunne han ikke se fjorden. Derfor fikk han montert en enkel trapp fra stuen og opp på taket. Arkitekt Korsmo og Aasland. Foto: Finn Holden.

og Lutvann, for å sikre vann til Akers befolkning. I de nærmeste årene anla Aker kommune vannledninger som førte vann rundt hele Kristiania, til de fjerneste deler av herredet i Vestre Aker, Ullern og Bygdøy.

Aker kommunes vannkilde var Nøkle vann helt øst i herredet, Kristianias vannkilde var Maridalsvannet, midt i Aker herred. De innledet samarbeid for å forenkle vannforsyningen til kundene.

I 1900 la Aker ingeniørvesen fram en plan for vannforsyning for områder som lå så høyt at de ikke kunne få vann fra Nøkle vann. Et 800 m³ stort reservoar ble anlagt i 1905 på Ullernåsen og en pumpestasjon ved Frogner seterveien for Slem dalstrøket. Vannforbruket steg raskt. De dagene det var hagevanning på Bygdøy og Bestum, forsvant vannet på Grimelund og Vinderen. Dette førte etter hvert til nye vannreservoarer og pumpestasjoner og oppdemming av Langlielva i Sørkedalen.

Folk på Røa hentet vann fra Lysakerelva eller fra private brønner. Så sent som i 1920-årene hentet de fremdeles vann i elven. Mange gartnerier i Røa-området og ny bosetning, skapte stadig store problemer med dårlig vann og manglende vann. De første villaene i Aker hadde vann fra brønn eller bekk og lot spillvannet gå rett ut i grunnen. I 1880-årene begynte det å komme klager på lukt og forurenset drikkevann i villastrøkene. Da kommunen begynte å legge vannledninger, ble det som regel lagt kloakkrør i samme grøft. Disse kloakledningene ble gitt avløp til nærmeste

elv eller bekk. Kristiania protesterte mot forurensningen og økningen av vannmengden i bekkene fra Aker inn til byen, mens Aker hevdet sin rett til å føre grunnvann, overvann og spillvann ut i bekkene.

Veiene

Hovedveiene i Vestre Aker på slutten av 1800-tallet var gjennomfartsveier: Ankerveien fra 1790-årene fra Hammen i Maridalen til Bærums Verk, og Sørkedalsveien fra 1856 fra Bogstadveien over Smestad, Makrellbekken og Røa til Sørkedalen. Fra Røa gikk en vei videre over Grini til Bærum og Vækerøveien gikk til fjorden ved Vækerø. Thomas Heftye hadde forbedret seterveien opp til Frogner seteren, og selskapet for anleggene på Holmenkollen og Voksenkollen hadde anlagt Holmenkollveien fra Sørkedalsveien ved Smestad forbi Holmenkollen til Frogner seteren. De siste veiene skulle bringe byens borgere og turister ut i naturen, opp i høyden.

Holmenkollbanen hadde fått konsesjon på å bygge en 16 meter bred trasé til baneanlegget og en

anleggsvei, Slemdalsveien, langs banen. På samme måte ble Lillevannssveien bygd som anleggsvei for Tryvannsbanen og Sørkedalsveien utbedret og rettet ut som anleggsvei for Smestadbanen. Holmenkollselskapet skulle anlegge tverrveier og parallellveier for å lette adkomsten for villaeierne langs banen.

Dagliglivet

Av mange grunner var det stort sett den øvre middelklasse som bosatte seg langs Holmenkollbanen og Smestadbanen. Dels skyldtes det kravet om store tomter siden de måtte grave brønn og dessuten la avløpet gå ut i terrenget. Dessuten fikk de en tungvint husholdning, så «alle» hadde hushjelp. Alle hustegningene av ferdighusene hadde rom for tjenestepike. De fleste hadde vedovner og vedkomfyr. Det var få butikker i nybyggerstrøket. Baneselskapet kjørte godsruete flere ganger om dagen og leverte varer på stasjonene. Tidlig kom Huseby og Vinderen skole, men mange sendte barna sine til privatskole inne i byen.

Oslo med omegn 1938.

Kartet viser tydelig hvordan tilflyttingen til Vestre Aker i løpet av 40 år plasserte seg langs Holmenkollbanen og Smestadbanen. Dette ga grunnlag for betegnelsen «banestrøket» om bebyggelsen i Holmenkollåsen. Røa var allerede et senter før banen kom dit i 1935. Aker oppmålingsvesen. Oslo byarkiv.

◀ **Holmenveien 19** er representativt for husene som ble bygd langs Holmenkollbanen i 1890-årene, sveitserstil med høye spir. Huset og hagen er i dag barnehage på Vinderen. Foto Finn Holden.

Tryvannsbanen

Foreløpig var endestasjonen på Holmenkollbanen på Besserud. Folk som skulle på tur til Frogner-seteren eller Marka, eller til sanatoriene, måtte enten kjøre med Holmenkollen Skydsstation eller spasere videre opp. Selv om vognene var dårlig besatt fra Slemdal til Besserud, var det likevel en del trafikk videre oppover. Gårdbruker Hans Woxen på Vestre Voksen gård avsto fri grunn til dobbeltspor og vei langs banen, samt til en stasjon og vei fra Voksenkollen Sanatorium til stasjonen. Dessuten håndga han tomter i ti år i ca. 125 meters bredde på begge sider av banen. Tryvannsbanen ble offisielt åpnet i 1916.

Trafikken på Holmenkollbanen før undergrunnsbanen

Da Holmenkollbanen begynte sin drift, fantes det nesten ingen bebyggelse langs banen. Da var trafikken opptil 50 prosent større om sommeren enn om vinteren. 25 år senere var den fastboende befolkning langs banen 5500 mennesker, og Holmenkollbanen befordret 3 829 500 passasjerer. Da var

samtidig forholdet endret, nå reiste atskillig flere med banen om vinteren enn om sommeren.

Undergrunnsbanen

Holmenkollbanen ønsket linjen forlenget ned til sentrum. Hvis de reisende slapp omstigning på Majorstuen, ville flere bosette seg langs banen. Byens sportspublikum ville komme lettere ut i Nordmarka. I sum: flere reisende, baneselskapet regnet med en økning på en million i året.

Tunnelarbeidet begynte i 1912, men ble stoppet grunnet sprekkdannelser i bygg opptil 200 meter fra tunnelområdet. I 1928 ble tunnelen Majorstuen-Nationaltheatret åpnet av kong Haakon 7.

Under andre verdenskrig ble det ikke bygd boliger i Oslo. Etter krigen var derfor behovet for boliger stort, og for å få nok byggeareal ble Oslo på 17 km² i 1948 slått sammen med Aker herred på 437 km². Nesten all boligbygging siden 1948 har skjedd i det tidligere Aker, i Groruddalen og på Østensjø med drabantbyer, i skråningen i Vestre Aker med terrassehus, blokker og villaer. Forstadsbanene

vestfra, Holmenkollbanen, Røabanen, Sognsvannsbanen og Kolsåsbanen, ble knyttet sammen med et nytt T-banenet i øst. Dette rutenettet er forutsetningen for veksten helt ut til byens grenser. Men begynnelsen var Holmenkollbanen. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Holmenkollbanen A/S*
Statsarkivet i Oslo, *Aker herredsskriveri*, Panteregister Aker

Litteratur og trykte kilder

Bull, Edvard (1918): *Akers historie*, Kristiania.

Erichsen, Werner Erik (1948): *Holmenkollbanen gjennom 50 år*

Holden, Finn (2018): *Vestre Aker – en by blir bygd*

Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen*, Oslo bys historie, 4. bind

Skattematrikkelen for Aker for 1903

Artikkelen er et redigert utdrag fra Finn Holdens bok *Vestre Aker – en bygd blir by*, Dreyers forlag, 2018

◀ **Arnfinn Bondkall** på det blå kjøkkenet i hovedbygningen, april 2018. Foto: Cecilie Lintoft

BÅNKALL GÅRD

– by og land, hand i hand

Arnfinn Bondkall er den siste i en lang slektslinje, som har vokst opp på Bånkall gård. Oppveksten hans på 1950- og 1960-tallet var preget av tradisjonell aktivitet på et gårdsbruk med røtter helt tilbake til middelalderen, men også av nærheten til hovedstaden.

 Tekst: Cecilie Lintoft, leder for historisk seksjon ved Oslo byarkiv

Bånkall gård ligger øverst i Groruddalen, mellom Romsås og Vestli. Den tidligste kjente kilden til bosetting på Bånkall er Biskop Eysteins jordebok fra ca. 1390, hvor gården er omtalt med navnet *Barna Kalz Rudi* – rydningen til mann med mange barn. Bånkall ble solgt fra kronen til borgermester Nils Lauritssøn i 1662. Senere har den tilhørt en rekke gårdbrukere i Østre Aker.

I byen og på landet

Bøndene i Østre Aker hadde alltid stor nytte av naboskapet til hovedstaden. Næringsmidler ble flittig omsatt inne i byen, dessuten leverte bøndene tømmer og stein både til bygging i sentrum og til videre utskipping.

Varene ble fraktet med hest og vogn, og behovet for hvile og hestebytte var stort, særlig før den første jernbanen mellom Kristiania og Eidsvoll åpnet i 1854. I 1770 ble Den Trondhiemske kongevei over Stovner, Fossum og Haugenstua lagt i en vestligere trasé over Grorud. Ved Bånkall gikk veien nå langs våningshuset – den er fortsatt synlig og brukbar der den løper fra steinbruddet ved Bånkallstubben, forbi gården og videre ned til Tokerudbekken. På grunn av den strategiske plasseringen ble Bånkall et naturlig stoppested før Kristiania, og fungerte som hvilestue for reisende. Fra 1836 til 1846 hadde den også status som skysstasjon med skjenkestue. Gården hadde åtte hester, samt fire reservehester som kunne tilkalles fra gårder i nær-

heten ved behov, og var et populært møtested for handel med varetransport langs veien nordfra, og oppkjøpere som kom opp fra byen for å gjøre en god handel. Fra 1846 fungerte Bånkall igjen som hvilestue, fram til Trondheimsveiens trasé ble endret rundt 1860.

Arnfinn Bondkall er den siste i slekta som har vokst opp på Bånkall. Han minnes en tid fra det tjukeste bondelandet på 1950- og 1960-tallet, men samtidig med en tydelig nærhet til byen:

– *Bånkall er en del av Vaffelkroken, som området Bånkall-Tokerud-Skillebekk ble kalt. Kartet viser hvordan Bånkall og Tokerud danner ørene, mens Skillebekk er spissen på vaffelhjertet. Vaffelkroken var avslutnin-*

Familien Bondkall har vært eier av anlegget på Bånkall siden 1782. Tunet med bygninger ble overført til Oslo kommune i 1994, og i dag driver Bydel Grorud et lokalhistorisk aktivitetssenter her. Foto fra juni 2018, Cecilie Lintoft

gen av Groruddalen og siste skanse før Nittedal, og videre innover på Romerike. Jeg oppfattet aldri oss som «en del av landet» – allerede oppe ved Gjelleråsen begynte på en måte innkjøringen til byen. Helt siden det var skysstasjon på Bånkall har vi vært siste utpost, hvor bøndene kom ned og møtte oppkjøperne fra sentrum. Det var på en måte «Velkommen til byen!» hos oss. En kan vel si at kommunesammenslåingen i 1948 var en endelig bekref- telse på dette – vi var en del av Oslo.

Gårdsdrift på gamlemåten

Da Arnfinn vokste opp ble gården drevet av besteforeldrene Alf og Ragna Bondkall. De drev på gamlemåten, blant annet med hest og kjerre:

– Vi hadde aldri bil, så det var enten hest eller buss til byen. Det kom heller aldri noen traktor til Bånkall. Vi hadde to hester, og de ble brukt til alt – de var med på onnearbeidet, og hentet tømmer i skogen. Jeg husker særlig kuene godt – det var som regel rundt 12 kyr med stort og smått. I sommer- halvåret gikk de fritt i skogen nord- vest for gården, og kom selv hjem når de skulle melkes. Alle melke- kyrne hadde navn, og disse gikk gjerne i arv; Raudlin, Svarta, Litago, Blidros, Prinsesse og Dronning var mye brukte kunavn på Bånkall.

Ved siden av fjøset lå grisehuset med tykke steinvegger. Det var to «års-lag» med griser, 15–16 stykker i alt. Straks de eldste var slakteklare

ble de solgt til slakteriet, lag to rykket da et hakk nærmere slakter- benken, og et nytt lag smågriser ble kjøpt inn. Foruten salg ble det selv- følgelig også flesk til eget bruk på gården. Hver tirsdag og fredag, helt fram til utpå 1960-tallet, kjørte min bestefar med hest og kjerre til byen for å hente gratis skyller til grisene. Det var en fast rute, som blant annet gikk innom Oslo militære sykehus i Wergelandsveien 27. På vei hjem var vanntroa ved Lakke- bakken på Rommen god å slukke tørsten i for hesten – og kanskje også for en ung gutt, som kom syklende fra skolen eller fra et annet ærend på Grorud.

Jeg gikk på Grorud folkeskole. Jeg hadde jo ikke tenkt annet enn

1 2

at det var helt naturlig å bo på en gård, men på skolen skjønte jeg etter hvert at det var litt eksotisk – det var jo mye mer man kunne finne på hos meg enn hos klassekamerater som bodde i alminnelige hus. Det hendte at hele klassen kom på skoleturbesøk, og da var det full oppdekning med hjemmebakke kaker og brus til alle.

Produksjon for salg og til eget bruk

På 1950- og 1960-tallet var produksjonen på Bånkall mest til eget bruk, men Arnfinn husker også noe salgsproduksjon:

– På oversiden av gården lå Brusebråtan, hvor vi dyrket jordbær, gulrøtter, salat og bær. Tidligere hadde det vært potetåker der. Her var jorda helt spesiell, med lett sandjord som egnet seg godt til potetdyrking. Ved siden av smia, bak potetkjelleren, lå sandtaket. Her ble det blant annet tatt ut sand i forbindelse med byg-

gingen av den nye Trondheimsveien rundt 1850. I den opprinnelige frukthagen, nedenfor potetkjelleren, hadde vi epler og plommer, rips, solbær, stikkelsbær og rabarbra. Vi hadde både kornåker og eng til høy. I gamle dager ble kornet malt på en bekkervein nede i Tokerdubekken. Kverna ble oppsatt i 1822 av den daværende eieren Botolf Bondkall. Den ble brukt både til eget korn, og lånt ut til andre. I 1864 ble kverna nedlagt, men korn ble dyrket helt til 1960-tallet. På slutten ble kornet brukt til dyrefôr, sammen med høyet.

Vi produserte mest til oss selv, men i tillegg solgte vi melk, svinekjøtt og poteter. Vi hadde en del lokal avsetning på melka, av folk som kom og hentet i små spann, og i tillegg mener jeg at det i 1950-årene fortsatt ble hentet melk til meieriet fra en melkerampe nede ved Trondheimsveien. Det var viktig å holde et øye med landbruks-

1. Bånkall gård med bygninger og kulturlandskap, 1962. Bånkall gård er formet som et firkanttun, tidligere lukket med porter. Bygningene ble oppført mellom 1750 og 1901, og består av våningshus med hoved- og sidebygning med portrom i midten, driftsbygning, bryggerhus, stabbur og potetkjeller. Den gamle Trondheimsveien er synlig langs våningshuset, den nye løper på nedsiden av gårdsanlegget. A-20027/Uc/0001/559

prisene. Kjøtt- og kornprisene ble lest opp i radio og jeg husker at bestefar fulgte nøye med. I tillegg holdt de i alle år Nationen, og fulgte med der også. Alle måtte hjelpe til i onnetidene, både barn og voksne. Ofte kom det også onnehjelp utenfra, fra familie i byen, eller fra naboer. Selv hadde jeg ingen faste plikter utover dette, men jeg var jo med på det meste som skjedde på gården. Riktignok hadde jeg egne høner som jeg hadde ansvar for, jeg solgte egg og tjente til litt lomme-penger på det.

2. Trondheimsveien med Bånkall gård i bakgrunnen til høyre, 1960.

Foto: Arbeiderbladet/Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, AAB-109518

3. Grisebøndene i Aker var avhengige av skyller fra storhusholdning i byen. Dunken midt i bildet ble brukt til å lagre skyllene under transporten. Foto fra Midtre Bånkall, ca. 1950, Groruddalen historielag

4. Klare til bytur i 1953. Hesten Rauen, står i skjækene, mens Arnfinn Bondkall prøvesitter kuskesetet. Bestefar Alf følger med. Foto: Privat

5. Mye slit for folk og dyr. Alf Bondkall kjører inn høy. Foto: Privat

Staute steinhoggere i «Martins fjell», tidlig 1900. Martin Bondkall i forgrunnen, nr. 2 fra venstre, med feisel og bor. Foto: Privat ▼

Grorudgranitt på steinhuggeriet

Steinbruddet på gården var en viktig næringsvei. Fra rundt 1850 til godt ut på 1900-tallet var grorudgranitt et etterspurt byggemateriale i Kristiania. Familien på Bånkall har både drevet selv og leid ut til andre. Den første større kontrakt for virksomhet ble inngått 1901, med Johannes Grønseth & co, til en leie på kr. 300 per år:

– Det var onkelen min, Martin Bondkall, som drev familiesteinbruddet. Her fikk han etter hvert opp mot 30 ansatte. Martin hadde kunstfaglig utdannelse, og den var nyttig i forbindelse med driften her, særlig

ved utforming av detaljer og ornamenter. Vi leverte stein til mange ulike byggeprosjekter i Oslo, blant annet på Sinsen. Andre byggerverk som har fått stein fra Bånkallområdet er Grorud kirke, Sannerbrua, og Harald Hardråde-monumentet i Schweigaards gate. Bondkall steinhuggeri, eller «Martins fjell», som vi pleide å kalle det, ble en viktig ryggrad for eiendommen.

Martin ga seg midt på 1950-tallet, etter en lang karriere på steinhuggeriet. Da inngikk vi en avtale med Franzefoss AS, og det er de som driver steinbruddet den dag i dag, med produksjon av puk, asfalt og betong. Martin bodde i den ene leiligheten i sidebygningen på Bånkall, mens jeg og foreldrene mine bodde i den andre. Men etter at Martin døde ble leilighetene slått sammen og vi fikk mye bedre plass. Hovedbygningen var sjøfolkets, så her var det bestefar Alf og bestemor Ragna som holdt til. Det er en stor

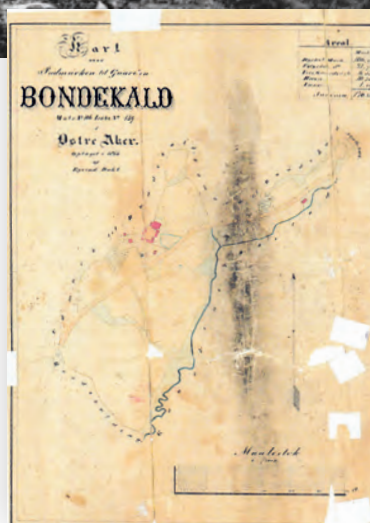
▲ **Tre generasjoner** av Bondkallfamilien, på tunet foran våningshuset, søndag 27. august 1893. Alf Bondkall, fire år, stående på steinen til venstre. Foto: Privat

På sitt største omfattet Bånkall

1051 mål, med inn- og utmark.

Et kart fra 1866 viser gården med innmark og bygninger. Innmarken omfattet da 160 mål, og av disse var 106 dyrket.

Kart i privat eie ►

bygning, men den gamle skjenkestua ble bare brukt ved spesielle anledninger. Til daglig var det blåmalte kjøkkenet hovednerven i huset. Men på julaften var det godt oppvarmet og pyntet i finstua. Det luktet av gran og levende lys – da var storfamilien samlet.

Fra bygd til by

Ved jordbrukstellingen i 1949 fantes det 424 gårdsbruk på over fem mål i Aker, og 149 av disse lå i Østre Aker. Men på midten av 1970-tallet var de aller fleste brukene i Groruddalen lagt ned. Arnfinn Bondkall husker dette som en langsom utfasing:

– Bebyggelsen kom oppover til oss i løpet av 1950-tallet, og ut på 1960-tallet ble gården virkelig tatt igjen av byutviklingen. I «Norske Gårdsbruk» fra 1941 står Bånkall oppført med 104 mål innmark, men fra slutten av 1940-årene gikk ca. 30 mål med til planlagt boligbygging på Bånkallstubben, slik at det sto ca. 74 mål innmark igjen. I 1963 foretok kommunen en større ekspropriering på østsiden av Trondheimsveien, og nye 42 mål innmark med åker og eng forsvant. Nå var det stort sett bare skog og potetåker igjen, og med tungdrevet skog kan ingen drive gårdsbruk med så lite innmark. Det var da storsamfunnet skikkelig ble merket her oppe, og dette ble da også spikeren i kista i forhold til videre drift av gården. Faren min var odelsgutt, men han hadde alltid arbeid ute. Med eksproprieringen ble det endelig helt avklart at det ikke ble noen overtakelse på ham, og at det var på tide å komme seg videre. Gården ble liggende og etter hvert flyttet foreldrene mine ut. Vi leide ut i en periode, før det ble besluttet at gårdstunet skulle overføres til kommunen.

Lokalhistorisk aktivitetssenter på Bånkall gård

Fordi kulturlandskapet praktisk talt er intakt, ble Bånkall regulert til spesialområde for bevaring etter Plan- og bygningsloven i 1975.

[illegible][illegible]

Gårdens bygninger med åtte mål tomt ble overført til Oslo kommune i 1994, og i dag driver Bydel Grorud et lokalhistorisk aktivitetssenter her. Dette er resultat av en naturlig utvikling, og dessuten veldig viktig, synes Arnfinn Bondkall:

– Jeg flyttet fra Bånkall i 1976. Jeg utdannet meg innen økonomi og administrasjon, og har siden jobbet innen personaladministrasjon og bedriftsledelse. Jeg var odelsgutt på Bånkall, men jeg tenkte aldri på at jeg skulle ta over som gårdbruker. Det var ikke naturlig i lys av sam-

funns- og byutviklingen. Nå er det andre tider på Bånkall – det er flott at kommunen tar seg av tunet og husene, og holder gården levende med aktivitet. Men familien har jo beholdt alle grunnrettighetene, og forvalter fortsatt resten av eien-
dommen på 500 mål. Bergverksdrif-
ten har holdt seg drivverdig hele
tiden, og nå er det også anlagt en
flott klatrepark i skogen ovenfor
gårdstunet. Dermed spiller Bånkall
fortsatt en viktig rolle som sentrum
for kultur og næring i lokalmiljøet.
Og det setter vi virkelig stor pris på!

Ved folketellingen i 1801
 bodde det 17 personer fordelt på
 fem hushold på Bånkall. Kommunale
 folketellinger for Østre Aker viser
 et mangfold av beboere utover på
 1900-tallet også: I 1917 bodde
 gårdbruker Carl Olaf Pedersen med
 familie i hovedbygningen, mens
 steinhugger Bertrand Berntsens leide
 husrom til seg, kona og de fire barna
 i sidebygningen.

Kilder

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*,
Folketellinger for Aker 1917, 1921,
1923, 1926, 1939

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret i Aker*,
Folketelling for Oslo 1954

Riksarkivet, *Folketelling for 1801*,
Aker prestegjeld

Samtale med Arnfinn Bondkall 6.
april 2018

Litteratur og trykte kilder

Bondkall, Arnfinn (2013): «Historien om Bånkall gård. Fra middelaldergård til kultursenter», I: *Akers Avis*

Dagsavisen, 4.10.2016: «Bånkall kunne vært jevnet med jorden»

Kulturminnesok.no / Bånkall gård,
Trondheimsveien 640

Lokalhistoriewiki.no / Bånkall gård
Oslo byarkiv og Skoleetaten (1998)
*Fra bygd til by. Urbaniseringen av
Groruddalen 1948-1998.* Oslo
kommune

Interessentskapet A/S Kinopaleet fikk laget seg brevhoder med logo som de brukte i sin korrespondanse. Fra arkivet etter Oslo kinematografer Dc 0002.

Foto: Diego Muñoz-Zamora/Oslo byarkiv

KINOPALEET

– den glemte Akerkinoen

Som den første kinoen på Majorstua oppnådde Akerkinoen Kinopaleet stor suksess. Sammen med Colosseum kino ble Kinopaleet en fryktet rival til hovedstadens kinodrift. Spillet om overtakelsen av Kinopaleet og Colosseum ble på mange måter en refleksjon av nabokommunenes rivalisering og ulike veivalg – privat versus offentlig kinodrift.

Tekst: Caroline Juterud, historiker ved Oslo byarkiv

2. PÅSKEDAG 1896 VISTE BRØDRENE SKLADONOWSKY «LEVENDE FOTOGRAFIER» FOR FØRSTE GANG PÅ CIRCUS VARIÉTÉ. Kinoen var kommet til Norge og Kristiania. Interessen for det nye mediet var enorm og resulterte i en eksplosjon av steder som viste film i og omkring hovedstaden. Lenge var filmvisningen uregulert, og hvem som helst kunne starte kinematografvirksomhet så lenge de fikk godkjent lokallet av politiet. Dette varte frem til Kino-loven av 25. juli 1913, som bestemte at fremvisning av levende bilder ikke måtte finne sted uten tillatelse av kommunestyret. Samtidig ble det bestemt at film til offentlig fremvisning skulle godkjennes av et av Justis-

departementets oppnevnte sakkyn-dige utvalg, Statens filmkontroll. Fra nå av kunne kommunene tjene penger på kinodriften. Dette ble startskuddet for den prosessen som førte til at Oslo kommune fikk monopol på kinodrift, og opprettelsen av Oslo kinematografer. I nabokommunen Aker gikk de derimot i motsatt retning, med kun privat drift av kinoene. Aker kommune fungerte da som konsesjonsgiver. De første årene var dette uproblematisk ettersom Oslo kommune også ga konsesjoner til privat drift av kino, men etter hvert som kinoen ble mer og mer kommunal i Oslo, utviklet det seg til det som skulle bli en uutholdelig konkurranse i nabokommunen Aker.

Den største og flotteste av dem alle

I november 1922 ga Aker kommune konsesjon til et interessentskap representert av advokat Ernst Hilditch, som ønsket å bygge kinematograf på Majorstua. Kinoen skulle hete Kinopaleet og bygges i det østre hjørnet av det triangelet som ble dannet ved sammenløpet av den gamle Sørkedalsveien og Akersavnen. Dokumentene fra interessentskapet finnes bevart i arkivet etter Oslo kinematografer. For å kunne bygge kinoen måtte tomten kjøpes og ryddes. Leietakere måtte få tid til å flytte, og bygningene de hadde bodd i måtte rives. Smien og beslagverkstedet som lå i et murhus på

*Bygget som et gresk tempel, stod Kinopaleet klart til åpning august 1924.
Foto fra arkivet etter Oslo kinematografer Ua.*

tomten ble lagt ned. Det var en del av Aker kommunes konsesjonsvilkår at interessentskapet (som hadde gitt seg selv navnet A/S Kinopaleet) håndterte alt dette. Til gjengjeld skulle kommunen stå for deler av kjøpesummen, ettersom ni tideler av eiendommen var planlagt brukt som åpen plass. Tomten ble kjøpt for 59 000 kroner.

De fleste kinoene i Oslo og omegn var på dette tidspunktet etablert i lokaler som tidligere hadde blitt bygget til helt annet bruk. Dansesaler og teatre ble gjerne bygget om for å huse den nye favorittaktiviteten filmvisning. Kinopaleet derimot skulle bygges fra grunnen opp som et førsteklasses kinoanlegg med plass til 600 personer.

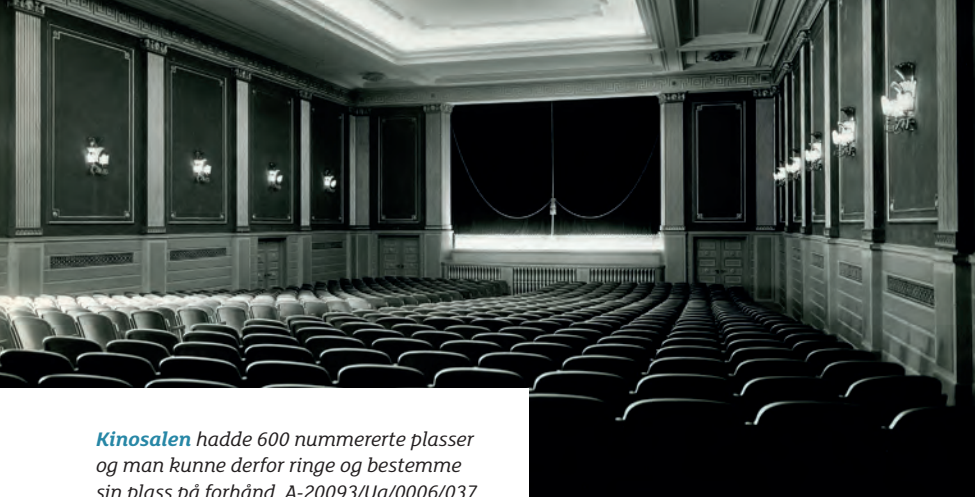
Bygningen skulle bli særdeles smukt utstyrt både innvendig og utvendig. A/S Kinopaleet skulle registreres som hjemmehørende i Aker, og kommunen ville derfor ikke bare tjene på inntektene fra kinodriften, men også få en betydelig skatteytel. I tillegg til inntektene: «kan det vel ogsaa ha sin interesse at en av byens mange kinematografer – og i dette tilfælde kanskje den største og flotteste av dem alle – faar sin beliggenhet i Aker». Det var spesielt viktig at bygningen kom på plass så fort som mulig ettersom den nye undergrunnsbanen mellom Majorstua og Nasjonalteateret ville bli ferdig i 1925 og dermed kunne frakte alle de som kom med Holmen-

kollbanen rett ned til sentrum. Noe av dette tapte besøket ville kunne tas igjen på grunn av alle de som ville flytte inn i de store nye boligkompleksene i områder som Trudvang på Frogner og Jessenløkken ved Marienlyst.

Ferdigstilling og åpning

Oppkjøpet og ryddingen av tomten hadde vist seg å ta lengre tid enn planlagt, og byggestart hadde måttet utsettes. I tillegg ble bygningen reist lenger inn på tomten enn det som hadde vært planlagt på de opprinnelige tegningene. Den åpne plassen var dermed blitt betydelig redusert og kommunen hadde frafalt løftet om å refundere kjøpesummen. Som kompensasjon vedtok formannskapet i Aker at A/S Kinopaleet skulle bli fritatt for avgiften til kommunen det første driftsåret.

Det hadde også vist seg å være veldig vanskelig å få til gode avtaler med filmproduksjonsselskapene etter at Oslo kinematografer på styremøte 29. februar 1924 vedtok at filmer som hadde blitt vist på en kino i byens umiddelbare nærhet, ikke kunne spilles på kinoene i Oslo uten styres samtykke. A/S Kinopaleet tok dette som en direkte boikott av deres kinodrift. I praksis betydde det at det ble svært dyrt for Kinopaleet å kjøpe inn filmer, ettersom filmene som ble solgt til dem kun ville bli spilt på deres ene kino, mens hvis Oslo kinematografer kjøpte filmen ville den kunne spilles på alle deres mange kinoer rundt om i byen.

Kinosalen hadde 600 nummererte plasser og man kunne derfor ringe og bestemme sin plass på forhånd. A-20093/Ua/0006/037

Selskapene ville altså foretrekke å selge filmene til Oslo kinematografer, som hadde råd til den høyere prisen. Til tross for dette klarte A/S Kinopaleet å forhandle seg frem til en avtale med produksjonsselskapet Metrofilms.

I august 1924 sto kinoen klar for publikum. Bygget som et gresk tempel, med fire korintiske søyler og et marmorrelieff over hoveddøren, representerte den det ypperste et kinobygg kunne fremvise. En journalist fra Aftenposten kunne, etter å ha besøkt kinoen før åpningen, fortelle at hoveddøren var av massivt kobber. Fra det mosefargete taket falt lyset ned i en jevn dempet strøm. Lampene lå inne i en frise ved taket og ble ikke slukket på vanlig vis, men svant langsomt hen, «saa øine og nerver blir skaanet for de braa overganger». Veggfargene var i grått, terrakotta og gull. Ikke bare belysningen var spesiell, luften ble rensset i kjelleren i et oljefilter og tilsatt en passende mengde forstøvet vann for publikums velvære. Om vinteren fikk man behagelig fuktig

varm luft og om sommeren en behagelig kjølighet. Alle de 600 plassene var nummerert og man kunne derfor ringe og bestemme sin plass på forhånd. Western-dramaet «The Covered Wagon», om erobringen av det ville vesten, ble vist som åpningsfilm. Under filmen spilte et førsteklasses orkester og nyvinningen kino-orgelet Oskalyd – det aller første eksemplaret i Norge – spilte passende lydeffekter. Kino-orgelets oppfinner, den tyske Hans Luedtke, kom personlig til Kinopaleet og installerte orgelet før åpningsdagen. Han var også ansatt som Kinopaleets organist i den første perioden etter åpningen.

En kortvarig glede

Mindre enn to år etter åpningen ga Aker formannskap konsesjon til byggingen av en ny kino på Majorstua – Colosseum kino. Dermed var suksessen til Kinopaleet truet nok en gang, denne gangen fra Aker kommune og fra sin nærmeste nabo. For suksess hadde det vært. Kinopaleet hadde klart

å drive med stort overskudd både i 1925 og 1926 til tross for dårlige tider generelt i kinobransjen. Avtalen med Metrofilms hadde sikret dem godt nok innhold til at dette i kombinasjon med det nye bygget sørget for inntekter på 675 000 kr i 1926. Da den senere så berømte formannen i Oslo kinematografstyre, Kristoffer Aamot, skulle analysere situasjonen tre år senere hadde han følgende å si om året 1926: «Kinopalæet det aar drev ualmindelig godt og maalbevist, mens der i Oslos drift var megen vakling.» Denne vaklingen var årsaken til at Oslo-kinoene, til tross for deres herredømme over filmene, ikke klarte å utkonkurrere Kinopaleet som jo kun hadde Metrofilms som leverandør. I tillegg mente Aamot at pressen hadde vært spesielt oppmerksom på Kinopaleet og ualmindelig kritisk ovenfor Oslo-kinoene. Dette mente han var på grunn av det gamle stridsspørsmålet privat kontra kommunal kinematografdrift.

Etableringen av Colosseum kino varslet allikevel om at de gode tider var over. Kinopaleet ville ikke overleve enda mer konkurranse. De annonserte derfor at de ønsket å utvide kinodriften og bygge enda en fløy for å kunne konkurrere med Colosseum kino. Forhåpningen var kanskje også å få Aker kommune til å oppgi tanken om å gi konsesjon til enda en kino på Majorstua. Kristoffer Aamot var i 1929 overbevist om at dette hadde vært et triks for å skape panikk hos Oslo kinematografer og at planen aldri hadde vært å

bygge ut kinoanlegget. Dokumentasjonen av saken som fulgte, samt tegninger av det tiltenkte påbygget, finnes i arkivet etter Finansrådmannen i Oslo. Om planene var reelle eller ei, så skapte de i hvert fall den ønskede panikk hos datidens direktør i Oslo kinematografer Jens Christian Gundersen, som åpnet opp for forhandlinger med Kinopaleet. Samtidig foregikk forhandlinger om hvorvidt Oslo kinematografer skulle involvere seg i driften av det nye kinoanlegget Colosseum.

En avtale med Colosseum var nesten i havn da direktør Gundersen fikk til en helomvending i Oslo kinematografers styre, og istedenfor inngikk en samkjøringsavtale med Kinopaleet. Gundersen var overbevist om at hvis Colosseum ble bygget og Kinopaleet ble utvidet, ville nettofortjenesten for Oslo kinematografer «synke til det halve». Samkjøringsavtale ble derfor inngått med Kinopaleet, den eneste som var i mot var formannen i Oslo kinematografstyre, den tidligere nevnte Kristoffer Aamot. Kontrakten ble signert 7. september 1926 og inneholdt en avtale om at fra høstsesongens begynnelse kunne man parallellkjøre 24 filmer i året. Det vil si at Oslo kinematografer kunne kjøre 12 filmer fra Kinopaleets utvalg av Metro-Goldwyn filmer, mens Kinopaleet kunne velge 12 filmer fra produsentene som solgte til Oslo kinematografers kinoer. De 24 filmene som ble valgt ut kunne altså kjøres samtidig på Kinopaleet og på Oslo-kinoene.

▲ For å møte trusselen fra Colosseum kino planla Kinopaleet å bygge på en helt ny fløy. Den skulle ha sin egen søylebelagte inngang som vist på tegningen. Tegningen er tegnet av arkitektene Ree og Buch og finnes i arkivet etter Oslo kinematografer Dc 0002.
Foto: Diego Muñoz-Zamora/ Oslo byarkiv

Direktør Roede, som hadde fått konsesjonen til å bygge Colosseum kino, fikk tilbud om å bli aksjonær i Kinopaleet mot at han skrinla planene om nabo-kinoen. På denne måten skulle avtalen med Oslo kinematografer skaffe Kinopaleet tilgang på Oslo kinematografers filmer, og kvitte seg med en brysom konkurrent. Dessverre for Kinopaleet avsto Roede tilbudet og Colosseum kino sto klar knapt to år etter. Utbyggingen av Kinopaleet ble skrinlagt og Colosseum kinos eiere kjøpte likeså godt opp tomten bak Kinopaleet for å hindre enhver mulighet for ubehagelig konkurranse i fremtiden.

Solgt!

Allerede året etter samkjøringsavtalen gikk både Kinopaleet og Oslo kinematografers inntekter ned. Da Colosseum kom i drift året etter tjente denne kinoen hele 1 018 000 kroner det første året, til tross for at de var henvist til å klare seg med «middel-mådig film» på grunn av den sterke

konkurransen med Oslo og Kinopaleet. Oslo kinematografers inntekter gikk ned 10 prosent og Kinopaleets hele 32 prosent. Katastrofen var et faktum. Årsaken var utvilsomt de dårlige tidene, men også den sterke konkurransen de tre i mellom. Prognosene for året 1929 så heller ikke gode ut – særlig ikke for Kinopaleet. Til tross for at avtalen med Oslo kinematografer ga dem et stort spillerom og kontroll over filmvisningen i Oslo. Avtalen virket svært hemmende på Oslo-kinoene. Noe som ble sterkt poengtert av formannen i Oslo kinematografstyre, Kristoffer Aamot som hadde vært imot avtalen i utgangspunktet.

I tillegg hadde lydfilmens ankomst skapt helt nye problemstillinger for kinoene. Filmselskapene som produserte lydfilm sto nå i en særstilling som gjorde at de kunne sette harde vilkår ovenfor filmkjøperne. Aamot poengterte at: «Tre konkurrenter betyr bare at alle tre blir flaadd til glæde for de amerikanske selskaper».

Som vi ser på dette flyfotoet fra lå de to kinoene Kinopaleet og Colosseum rett ved siden av hverandre. Foto: Otto Hansen, Widerøes flyveselskap, A-20027/Ua/0013/018

Oslo kinematografer hadde i utgangspunktet kun tenkt å installere lydfilmapparater på Eldorado kino, som hadde plass til 1200 mennesker. Colosseum hadde 2000 plasser og skulle også installere lydfilmapparat. I konkurransen om å få kjøpe den beste lydfilmen ville altså Oslo kinematografer tape kampen mot Colosseum. Konkurransen ville også føre til høyere priser for dem begge. Aamot proklamerte derfor: «Den dag Oslo har kontrollen over de to kinoer i Aker, saa har vi det faktiske monopol over Oslo og omegn. Nogen flere kinoer ved Majorstuen kan det neppe bygges og man kan vel ogsaa gaa ut fra at Aker ikke vil gi flere koncessioner som virker i den grad illoyale overfor Oslo».

Aamots forslag til styret var derfor først å leie Kinopaleet, og deretter kjøpe aksjemajoriteten i Colos-

seum. Forslaget ble vedtatt på styremøtet 28. juni 1929. Leiekontrakten mellom Oslo kinematografer og Kinopaleet ble signert den 3. juli 1929. Leien skulle være på 100 000 kroner årlig og Kinopaleet skulle stå for det ytre vedlikehold av bygningen, mens Oslo kinematografer var ansvarlig for det indre vedlikehold. Oslo kinematografer fikk leie Kinopaleets konsesjon fra Aker kommune og kontrakten skulle gjelde for fem år. Ved utgangen av det femte året skulle kontrakten fornyes. Ønsket ikke Oslo kinematografer å fornye kontrakten, fordi man ikke oppnådde ny konsesjon, skulle de betale Kinopaleet 150 000 kroner. Hvis derimot leieforholdet opphørte av annen grunn, som for eksempel at Aker og Oslo kommune hadde blitt slått sammen, skulle Oslo kinematografer betale 200 000 kroner.

▲ Til tross for at Kinopaleet ble driftet av Oslo kinematografer, lagde Akers beplantningsvesen i 1933 tegninger for å vise planer for ny beplantning som skulle endre Kinopaleets omgivelser. Tegningene er fra arkivet etter Park og idrettsvesenet Tb/ 0016/0008. Foto: Diego Muñoz-Zamora/ Oslo byarkiv

Samtidig ble det kjøpt opp 329 aksjer i A/S Colosseum slik at Oslo kinematografer satt med aksjemajoriteten.

Kommunesammenslåing og neglisjering

A/S Kinopaleet fortsatte å få innvilget konsesjon fra Aker kommune og leide den bort til Oslo kinematografer frem til 1936. Da søkte Oslo kinematografer Aker kommune om selv å få konsesjon til å drive kino i Kinopaleet da «to nabokommune ikke behøvet å benytte sig av mellemmenn, hvis eneste interesse var å skaffe sig en større eller mindre inntekt ved sitt mellemmannsforhold». Til tross for protester fra A/S

Natt til 20. august 1964 ble Kinopaleet revet. Dagen etter kunne VGs fotograf avfotografere ruinene foran Philips bygget. Det kjente bygget ble revet bare dager før det skulle feire sitt 40-årsjubileum. Foto: NTB Scanpix

Kinopaleet innvilget Aker kommune konsesjon direkte til Oslo kinematografer. Konsesjonen ble fornyet hvert tredje år frem til sammenslåingen av Oslo og Aker. I 1948 overtok Oslo kinematografer kontrollen over kinodriften

i Aker. Tiden med betaling av konsesjon var sakte men sikkert over. Tre av de totalt 11 private kinoene i Aker ble overtatt av Oslo kinematografer, mens åtte fikk fortsette som private. I starten med konsesjon for tre nye år.

Først da, etter siden 1929 å ha betalt 85 000 kroner i året i husleie, kunne Oslo kinematografer overta selve bygningen og A/S Kinopaleets tid var definitivt over.

For Kinopaleet betydde dette en tid med langsom nedprioritering og dårligere og dårligere filmutvalg, skal vi tro VG, som skrev om rivningen av den historiske kinoen 20. august 1964. Etter å ha sakte forfalt i skyggen av det nye Philips-bygget ble det 40 år gamle bygget revet bare 10 dager før 40 års jubileet for åpningsdagen. I følge VG var det til stor glede for bileiere som nå ville få bedre plass til gateutvidelse og parkeringsplasser. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Finansrådmannen*, Db 0067/0001

Oslo byarkiv, *Oslo kinematografer*, Aa 0001 og Dc 0002

Oslo byarkiv, *Park- og idrettsvesenet*, Tb 0016 /0008

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten, morgen, 25.08.1924: «Kino-Palæet aapner»

Braaten, Lars Thomas og Rita Lindanger (1996): *Filmen kommer til Kristiania. Filmens 100-årsjubileum* i Norge, Oslo kinematografer

Morgenbladet 30.08.1924: «Aapningen av Kinopalæet»

VG 20.08.1964: «Kino-Palæet revet»

John Collett og Selskabet til Aggers Sogns Vel

«At virke for Fremme af Oplysning og Udvikling af Næringsveierne i Akers Herred»

Ildsjelen John Collett
i 1790, mens han fremdeles
bodde i London.
Malt av Carl Fr. von Breda.
Olje på lerret.
Oslo Museum OB.00799

John Collett (1758–1810) var den styrtrike handelspatrisieren som fikk en av Akers flotteste lystgårder i gavebrev gjemt under servietten i et middagsselskap i 1793. Han serverte gjestene på Ullevål gård jordbær og champagne i den fasjonable landskapsparkens lysthus, og fylte fontener med søt dessertvin. Hverdagens John Collett var likevel langt mer imponerende enn festløven, og hans energiske innsats resulterte i stiftelsen av Selskabet til Aggers Sogns Vel.

Tekst: Kirsti Gulowsen, kunsthistoriker i Oslo byarkiv

INNTIL HAN OVERTOK ULLEVÅL GÅRD, HADDE JOHN COLLETT BODD OVER TI ÅR I LONDON, DER HAN VIDERE-FØRTE FAMILIENS FORRETNINGER.

Han samlet skandinaver hjemme hos seg i sitt Town House i Well Close Square, ikke langt fra dokkene. I området hadde skandinaviske trelasthandlere dannet koloni siden gjenreisningen av London etter storbrannen i 1666. I London stiftet Collett *Det Nordiske Selskab*, hvis hovedformål var «at oplive og vedligeholde en fornuftig og varm Kiærlighed til

Fædrelandet». Det skulle være et møtested for skandinaver, det ble holdt møter med taler, foredrag og opplesninger, og delt ut priser for fedrelandssinnede skrifter. Som naturlig lederskikkelse i et oppbyggelig fellesskap, falt mye glans tilbake på John Collett selv. I 1793 kom John Collett tilbake til Norge som enearving til familiens blomstrende handelshus. Det var gode tider for den som drev eksport av trelast, og for handel generelt.

Mønsterbruket Ullevål gård, fremstilt av John William Edy, akvatint, 1800/1820, Oslo Museum OB.01585

Store Ullevål gård

John Collett fikk Ullevål gård av Bernt Anker, hans kones onkel og fosterfar. Den hadde da en stor barokkhage, men selve gårdsbruket var i liten grad utviklet. John Collett satte umiddelbart i gang utvikling av både lystparken og gårdsdriften. Historiene om de collettske festligheter er interessante nok, men det mest talende bildet er John William Edys fra 1800, trykket i 1820 i *Boydell's Picturesque Scenery of Norway*. Perspektivet er et helt annet enn festlivet. Praktgården ligger langt

i bakgrunnen, det samme gjør en paviljong som så vidt skimtes mellom trærne i den sagnomsuste lystparken. Det Edy viser oss er nettopp gårdsdriften, en arbeidshest som trekker et lass på et jorde foran en demning. Lystparken viker her plassen for systematisk temming og utnyttelse av naturen.

I den ledsagende teksten skrev William Tooke ikke om luksuslivet i særlig grad, men han lovpriste mønstergården, med planmessig vekselbruk og moderne teknologiske jordbruksredskaper. Han virker mest

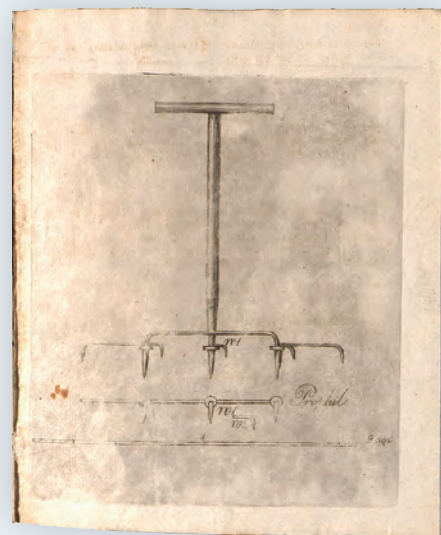
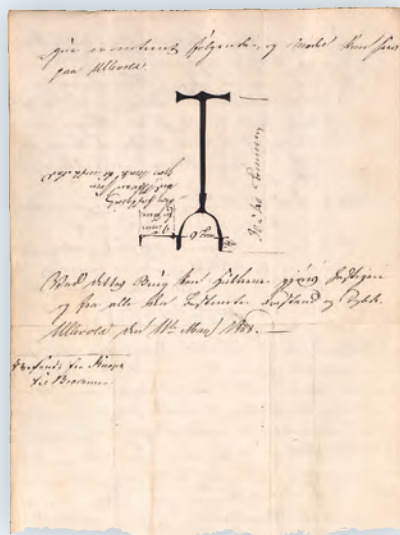

Akers Sogneselskaps segl.

To kraftige kornnek omkranset av en krysslagt olivengren og eikegren, henspeiler på grøde, fred og styrke.
Kilde: Akers Sogneselskap.

imponert over det forbilledlige dyrestellet, og særlig over hvor rent og veldrevet fjøset var.

All den energien han la i sin handelsvirksomhet la John Collett altså også i gårdsdriften, og han satte umiddelbart i gang med å forbedre og utvikle jordbruket. Fra årene i England må han ha blitt kjent med tidens landbruksbølge. England var foregangsland når det gjaldt utvikling av moderne metoder gjennom eksperimentering med plantesorter og utvikling av jordbruksteknologi. Han importerte de mest moderne jordbruksteorier og jordbruksmaskiner fra England og dyrket på vitenskapelig grunnlag, ikke bare korn og lin, men frukttrær og ikke minst poteter. Andelen dyrkbar mark ble utvidet gjennom drenering, blant annet det området der Ullevål sykehus ligger i dag. John Collett innførte vekselbruk og han skal ha vært en pioner innen kompostering.

1. **Forordning om Kornhandelen** i Danmark og Norge kom i 1788 og skulle sikre kornforsyningen. Kilde: Bjølsen Valsemølle.
2. **Dibblingsinstrument** for rasjonell såing, skisse i John Colletts egenhendige manuskript til Om Kornplantning. Kilde: Akers Sogneselskap.
3. **Dibblingsinstrumentet slik det ble trykket i Om Kornplantning**. Kilde: Akers Sogneselskap.

John Collett var rett mann på rett sted til rett tid. Selv var han eier av en stor-gård, som egentlig var sommerresidens. Slik var det på mange av de største lystgårdene, som Bogstad, Frogner og Linderud også. Helårsbøndene var på sin side tradisjonelle bønder, som drev egne eller forpaktede store og små gårder og tilliggende husmannsplasser. I år 1800 var det 210 matrikulerte gårder. Som ekte barn av opplysnings-tiden ønsket John Collett å overføre

kunnskap om rasjonelle, moderne jordbruksmetoder til Akerbøndene, som i det store og hele drev etter ned-arvete skikker og interesserte seg lite for teknologiske nyvinninger.

Kornforordningen av 1788

På denne tiden var eksport og import av korn nylig sluppet fri. Før 1788 hadde kornimport til Danmark og Norge «Søndenfjelds» vært forbudt, mens eksport var fritt. Dette hadde ført til

uforholdsmessig høye priser og til dels kornmangel. Formålet med forordningen var å sikre kornforrådet og stabile, forutsigbare priser, ikke minst for å fremme og oppleve «Agerdyrkningen». Det skulle settes rimelig toll både på import og eksport, og opprettes tollagre.

Stiftelsen av Akers Sogneselskap

Med Napoleonskrigene ble situasjonen i Norge usikker. Å være mest mulig selvforsynt ble viktig. I denne ånden

tok John Collett og en håndfull ledende menn initiativ til å stifte Akers Sogneselskap, stiftelsesmøtet ble holdt 4. juni 1807. Disse var stort sett godseiere, embetsmenn og prester, alle med en usvikelig fremskrittstro.

Ikke bare kornforsyningen var viktig. Selskapets formål var «Efter Evne at medvirke til Aggers Sogns Vel saavel i sædelig som oekonomisk Henseende». Opplysning av bonden sto sentralt, og det ble på kort tid opprettet et system av kommisjoner som skulle binde det hele sammen og sørge for de mange gode formål. Men det var stadig den allesteds nærværende John Collett som var krumtapp.

Handelsblokaden av 1807

Høsten etter stiftelsen av Sogneselskapet ble Danmark-Norge dradd inn i Napoleonskrigene, og England blokkerte all innførsel til Norge. Det ble brått en livsnødvendighet å være mest mulig selvforsynt. Sogneselskapet tok på seg å kjøpe korn hvor det kunne være mulig, og fordele til flest mulig. Samtidig var opplysning om mest mulig rasjonell såing etter den moderne diblingsmetoden vesentlig, og John Collett forfattet heftet *Om Kornplantning*, som ble delt ut til alle gårdene i Aker i 1808, sammen med såkornet.

I 1808 kom også første nummer av Norges første landbrukstidsskrift, *Den norske Bondeven*. Det var i det hele tatt en ganske imponerende

produksjon av trykksaker, særlig de første årene. I opplysningstidens ånd skulle også sogneselskapet arbeide for «Sædelighet», og «Opplysnings fremme i Almindelighed», og med årene ble det opparbeidet en betydelig boksamling og opprettet søndagsskoler, som i hovedsak skulle undervise bondestanden i lesing og regning.

Innkjøp av såkorn, poteter og enkle redskaper, som de mindre bemidlede bøndene i sognet kunne overta til selvkost, ble satt i system. Tilsvarende ble det skaffet rimelig ull, lin, rokker, karder og andre redskaper til kvinnes husflid. Og på samme måte som i foreningen i London, ble det innstiftet premier for de beste avlinger, husdyr, vakrest og mest vevet ulltøy og lerret, og mye mer. Premiene var førsteklasses redskap. I selskapets lover ble det oppfordret, også blant de bemidlede medlemmene, til å bruke norske, helst hjemmевirkede stoffer, og unngå å importere bomull og annet fra utlandet. Tarvelighet, altså enkelhet og nøydsomhet, ble et hedersord.

John Collett døde brått tidlig i 1810, og det viste seg raskt at han var umulig å erstatte. En tremanns direksjon klarte ikke å holde oppe den virksomheten den tidligere formannen hadde klart alene. Ti år senere var sogneselskapet i dvale, for å gjenoppta først på 1830-tallet. Men de første årene hadde vært vesentlige i å hjelpe Aker gjennom hungersnøden som fulgte med krigen. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Akers Sogneselskap*, Aa 01, Fd 01, Fe 05/13

Oslo byarkiv, *Bjølse Valsemølle*, Y 02/01a

Litteratur og trykte kilder

Andresen, Fredrik (2008): «Luksusliv og samfunnsånd – John Collett og opplysningstidens patriotisme», I: *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge*, Frydenlund, Bård og John Peter Collett (red), Oslo: Andresen & Butenschøn

Daae, Anders (1907): *Akers Sogneselskap 1807-1907. Festskrift*, Oslo: Grøndahl & Sønns Bogtrykkeri

Gauci, Perry (2008): «Bigger Business: The Social and Political Impact of the London Merchant 1660-1800», I: *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge*, Frydenlund, Bård og Collett John Peter (red), Oslo: Andresen & Butenschøn

Gulowsen, Kirsti (2014): «Et kulturhistorisk dykk i Christiania rundt 1814», I: *Tobias* 2014

Holden, Finn (2003): *Akergårder i Oslo*, Oslo: Andresen & Butenschøn

Johnsen, Rolf (1940-1947): *Aker 1837-1937 I, II, V, Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år*, Oslo: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri

Magnussen, Ragnhild (2007): *Akers Sogneselskap. Festskrift ved 200-års jubileet i 2007*, Oslo: Eget forlag

Weibye, Tor (2005): *Kirken på Kalvehaugen, Vestre Aker kirke gjennom 150 år*, Oslo: Eget forlag

Økern – en storgård i Aker

*Aker bestod i stor grad av jordbruksland og skogsområder helt frem til sammen-
slåingen med Oslo i 1948. Jordbruket og gårdene er dermed en viktig del av Akers
og Oslos historie. Økern er en av gårdene i Aker som har en historie som illustrerer
skjebnen til flere av Akergårdene, hvor gårdsdriften og gårdsbygningene sakte, men
sikkert, måtte gi tapt for byens evige behov for arealer.*

Tekst: Henrik Torkveen, Fortidsminneforeningen i Oslo og Akershus

I DAG ER ØKERN GÅRD REVET, OG DET
ER LITE SOM MINNER OM AT DET EN
GANG LÅ EN STORGÅRD LIKE VED
ØKERNKRYSSET. I sin tid var Økern

imidlertid et av de staseligste gårds-
anleggene i Aker. Gårdens historie
fortjener å bli trukket bedre frem i
lyset. Hvordan så det ut på Økern?
Hva skjedde med gårdsanlegget og
bygningene?

En historisk oversikt

Økern kommer av norrønt «Øykrin»
som er en sammensetning av «eik» og
«vin» (norrønt for «slette»). Navnet
viser at gården må være gammel, og
dette understøttes av funnene av en
rekke gravhauger på området.

Økern nevnes første gang i skrift-
lige kilder i 1279. I løpet av middelal-
deren fantes det flere kjente eiere av
Økern og gården var tidvis delt i flere
bruk. Deler av Økern ble etter hvert

kirkegods, som så mange andre gårder
i Aker, og deretter krongods.

I 1679 ble Økern overdratt til
stattholder Ulrik F. Gyldenløve. Fra da
av var Økern i privat eie frem til Oslo
kommune kjøpte gården i 1938. Økern
var ingen slektsgård og hadde flere
eiere i løpet av denne perioden. Noen
av de viktigste eierne var Vogt-familien
fra 1682 til 1761, Carl von Wilster frem
til 1771, Johann H. von Wilster fra
1771 til 1783, Ole C. Wessel fra 1785
til 1794, Peter Collett fra 1794 til
ca. 1811, Ludvig Mariboe fra ca. 1811
til 1820 og fra 1831 til 1841 og Anton
Tschudi fra 1909 til ca. 1913.

Lystgården Økern

Økern var en typisk lystgård, spesielt
under Ludvig Mariboe som kanskje er
Økerns mest kjente eier. Mariboe
brukte Økern som sitt landsted, mens
byresidensen lå i Christiania. Som

ordet «lystgård» impliserer, var et slikt
sted knyttet til hygge og landlivets
gleder. Samtidig hadde lystgården en
nytteverdi, i og med at den produserte
matvarer for eieren.

Lystgårdskulturen var forholdsvis
utbredt i Aker, noe som trolig skyldtes
nærheten til byen hvor overklassen
hadde sine byresidenser. Økern er
dermed i samme klasse som de mer
kjente lystgårdene i Aker; Frogner,
Bogstad og Ullevål.

Lystgårdene var ofte anlagt godt
synlig i terrenget med imponerende
bygninger og hageanlegg. Som et
maleri av Mathias W. Eckhoff fra 1821
viser, var dette tilfellet også for Økern.
I forgrunnen av maleriet hersker en
landlig idyll, og i bakgrunnen ligger
Økern med dens bygninger og allé,
godt synlig på en høyde.

Et typisk trekk ved lystgårdskul-
turen var selskapslivet. Selskapslivet

Maleri av Økern fra 1821 av Mathias W. Eckhoff. Oslo Museum OB.01374.

på Økern under Mariboe er godt kjent gjennom dagbøkene til sorenskriverfrue Christiane Koren. Den 1. september 1813 beskriver Koren et idyllisk besøk på Økern hos Ragna Mariboe:

«Da jeg kom her i Alleen, saae jeg min hvide Ragna langt borte svæve mig imøde (...). Hun havde seet mig fra Haven i Kikkerten langt, langt borte. Sally kom mig imøde i Gaarden, saa Moer Huwald, saa Mariboe, og alle førte mig ud i Haven (...). Paa den deylige Terasse drak vi Caffe, sad siden i det

lille Lysthus i Træet, spiste der Meloner (...) og Bær, sladdrede og gjorde os det saa fornøyleligt som mueligt.»

Økern på slutten av 1700-tallet

Et amtskart fra 1770-tallet viser hvordan gårdsanlegget fremstod på slutten av 1700-tallet. En allé leder opp til gården hvor gårdsbygningene danner et hesteskoformet tun. Nærmest hagen ligger hovedbygningen, mens bygningene lengst nord i hesteskoen er uthusbygningene.

Gårdsanlegget på Økern

på et utsnitt av et amtskart fra rundt 1770-tallet. Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling), Amtskartsamling (1: 50 000), Akershus amt nr. 15, ukjent tegner.

1 2

Dette stemmer godt overens med Jacob Wilses beskrivelse av Økern, som ble publisert i 1790:

«[Gården] ligger paa en høi Bakke, hvor man kjører op gjennom en skjøn Allee, hvis store Linde Træer ere ærværdige af deres Ælde, man kommer videre op forbi en kostbar Terrasse foran Hovedbygningen, som er af to Etager og ganske anseelig. Blant Ladegaardens Huse udmærker Fæehuset sig især, da det er opmuret af Graassteen til 40 Køer, og Høet gjemmes over dets Loft. Haven er stor og af jevn Grund, vel besat med Træer, lignende Haverne i Danmark.»

Hovedbygningene i 1752

Hovedbygningen og hagen er begge av stor kulturhistorisk interesse, men har tidligere ikke blitt beskrevet i detalj eller blitt forsøkt datert.

Som nevnt, skrev Wilse i 1790 at det var én hovedbygning i to etasjer. I en takst av 11. mars 1752, under familien Vogt, er det imidlertid to stuebygninger; en østre og en vestre bygning. Den østre bygningen hadde to etasjer og åtte værelser, og den vestre hadde én etasje og fem værelser.

Den ene bygningen ser ut til å ha vært eldre enn den andre. To feste-kontrakter på Økern av 19. desember 1738 og 19. april 1743 nevner «den Nye Huuse bygning (...) som staar indtil Veyen» og «den Huusbygning som ligger mod Haugen» (hagen).

Dersom det kan antas at veien til gården og hagen lå på samme sted som på kartet fra 1770-tallet, må den vestre bygningen være yngst siden den må ha ligget nærmest veien. Ettersom den var ny i 1738, må den ha blitt oppført like før det.

1. Hovedbygningen på Økern sett fra gården.

Riksantikvarens arkiv, utsnitt av billedkort, ukjent datering.

2. Hovedbygningen på Økern sett fra hagen.

Riksantikvarens arkiv, utsnitt av billedkort, ukjent datering.

Den østre bygningen må være eldst, siden den må ha ligget nærmest hagen. En tidlig referanse til en hovedbygning på Økern, finnes i et skifte av 2. februar 1719 etter Arne Nielsen som da drev Økern. Skiftet nevner inventar i «Stuen», «Nystuen», «Kammeret», «Koven», «Svalen» og «Brøgger Huuset» (bryggerhuset). Dette kan være rom i den østre bygningen, som dermed kan ha blitt bygget før 1719.

Hovedbygningen i 1784 og senere

Den anselige bygningen som Wilse omtalte i 1790 må ha blitt oppført etter 1752. Arkitekt Arno Berg hevder i *Den gamle bygningsskulturr i Aker* at det kan ha skjedd i 1769, i forbindelse med at den vestre bygningen ble solgt. Dessverre har det ikke lyktes å finne dokumentet der salget er omtalt, verken i tingbøkene, pantebøkene eller ekstraretsprotokollene.

Bygningen må ha blitt oppført før 1784, for i en auksjon av 15. mars 1784, etter eieren Johann H. von Wilster, er det snakk om en stor toetasjes bygning. Bygningen ble dermed antageligvis oppført mellom 1769 og 1784, trolig under Carl eller Johann H. von Wilster. Det er mulig at bygningen inkorporerte den østre bygningen fra 1752-taksten, men dette kan ikke sies med sikkerhet.

Auksjonen er en viktig kilde til kunnskapen om bygningen. Inventaret er listet opp rom for rom, og hvert rom er navngitt ut fra funksjon, utseende eller av og til rommets beliggenhet i huset. I tillegg er antallet gardiner i et rom en viktig nøkkel, ettersom det indikerer hvor mange vinduer rommet hadde. Gjennomgangen følger dessverre ikke alltid en logisk rekkefølge og angir ikke tydelig om man har gått over til neste etasje eller neste bygning. En viktig tilleggskilde er dermed en taksering av 23. desember 1793 som oppgir antall rom i hver etasje og bygningens dimensjoner.

I Økerns tilfelle finnes også fotografier. Bygningen ble stående frem til den brant i 1932 og før dette ble den fotografert. Bildene antyder hvor vinduer og inngangsdøren kan ha vært plassert i 1784. Laftkassene kan også si noe om hvor det var bærende tømmervegger.

Bygningen var oppført i tømmer, bordkledd og malt i en blå oljefarge. Den var orientert nord-sør og målte hele 56 skritt (ca. 35 meter) i lengden og 20 skritt (ca. 13 meter) i bredden. På nordsiden lå en sidebygning på linje med hovedbygningen og med samme bredde. Sidebygningen og hovedbygningen var forbundet gjennom en gang.

Ifølge 1793-taksten var det 12 værelser i første etasje, inkludert forstue og kjøkken, og 14 værelser i andre etasje. I auksjonen ser imidlertid antallet værelser i første etasje ut til å være 13. Det er mulig at 1793-taksten har utelatt en annen forstue (bodgang). Dette stemmer overens med en brann-

takst av 29. mai 1856, hvor det er nevnt to forstuer i første etasje i tillegg til de andre rommene. Bygningen hadde også loft og kjeller i flere rom.

I første etasje var fem værelser «betrukne» (tapetserte). Ett av få interiørbilder fra Økern viser det ene av disse rommene med et sirlig rokokkotapet. Resten av værelsene, bortsett fra to i andre etasje, var panelte. Det var til sammen 12 jernkakkelvner i to etasjer og fire enkle. Bygningen var utstyrt med «Engelske», smårutete vinduer. Ut fra antallet gardiner i auksjonen må bygningen ha hatt 41 eller 42 vinduer.

De mer representative værelsene kan plasseres med størst sikkerhet. Disse værelsene må ha vært sentrert rundt forstuene i hver etasje. Forstuen i første etasje hadde to vinduer, trolig på hver side av inngangsdøren, og forstuen i andre etasje hadde tre vinduer. Ifølge 1856-taksten var det trappeoppgang til andre etasje fra forstuen.

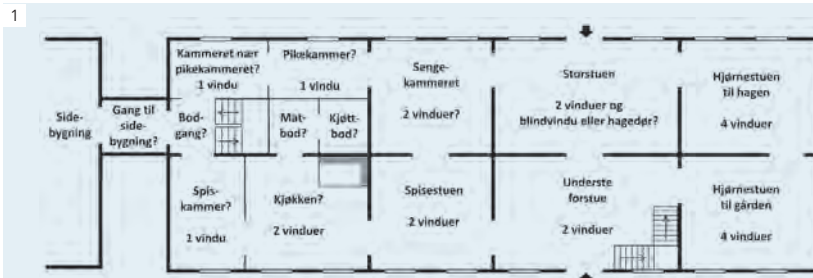

Interiørbilde fra Økern

av et værelse med tapet i rokokkostil. Riksantikvarens arkiv, utsnitt av billedkort, ukjent datering.

1. Rekonstruksjon av første etasje i hovedbygningen. Usikkerheter er markert med spørsmålstegn.

De bærende tømmerveggene som man kan skimte i form av laftekasser på fotografier av bygningen er markert med tykk linje. Tegnet og rekonstruert av Henrik Torkveen.

2. Rekonstruksjon av andre etasje i hovedbygningen. Usikkerheter er markert med spørsmålstegn.

De bærende tømmerveggene, som man kan skimte i form av laftekasser på fotografier av bygningen, er markert med tykk linje. Tegnet og rekonstruert av Henrik Torkveen.

Rundt forstuen i første etasje lå spisestuen med to vinduer, sengekammeret antagelig med to vinduer, storstuen med to vinduer, hjørnestuen til hagen og hjørnestuen til gården, begge med fire vinduer. Hjørnestuene er enklest å plassere. Storstuen må ha ligget innenfor forstuen. Siden forstuen hadde to vinduer og inngangsdør, skulle man forvente av symmetrien at storstuen hadde tre vinduer. Storstuen må dermed ha hatt et blindvindu eller en hageutgang. Som dagboksitatet til Koren viser, var det sannsynligvis det siste. Spisestuen kan ha ligget til venstre for forstuen og sengekammeret til venstre for storstuen.

I første etasje lå også kjøkkenet med to vinduer, spiskammeret med ett

vindu, pikekammeret med ett vindu og kammeret nær pikekammeret med ett vindu. Disse rommene lå trolig i den nordre delen av bygningen. I tillegg var det en ytterligere forstue (bodgang). Ifølge 1856-taksten hadde bodgangen i første etasje trappeoppgang til andre etasje. Her var det en tilsvarende bodgang. Fra bodgangen i andre etasje gikk trolig trappen til loftet.

Rundt forstuen i andre etasje lå hjørneværelset til gården med to vinduer, gul-kammeret med to vinduer, salen med tre vinduer, blå-kammeret ved salen med to vinduer, kammerjunkerens (Wilsters) kammer med to vinduer, ridderkammeret med ett vindu, barnekammeret med ett vindu,

kammeret over kokestuen/kjøkkenet antagelig uten vindu og kleskammeret med to vinduer. Disse rommene er vanskeligere å plassere, men salen må ha ligget innenfor forstuen og over storstuen. Blå-kammeret lå like ved salen. Hjørneværelset mot gården er oppført med bare to vinduer. På grunn av symmetrien, må det derfor antas at det har hatt ett eller to blindvinduer. Det samme gjelder trolig hjørneværelset mot haven som kan ha vært gul-kammeret.

I tillegg er det en rekke rom knyttet til husholdningen. Auksjonen er ikke tydelig på hvilke som lå i hovedbygningen og hvilke som lå i sidebygningen. Trolig lå matboden og kjøttboden, begge uten vinduer, i første

etasje, nær kjøkkenet. I andre etasje kan kjørelboden og melboden, begge uten vinduer, og fateboden med to vinduer ha ligget.

Etter disse rommene, går auksjonen over på stolpeboden (stabburet). Stolpeboden må ha vært en separat bygning og danner antagelig et skille i auksjonen. Rommene etter stolpeboden lå dermed trolig i sidebygningen.

Av senere takster kommer det frem at den samme bygningen ble stående frem til brannen i 1932, men med noen forandringer. I 1856-taksten er det kommet ett ekstra værelse i første etasje, mens andre etasje bare har ni værelser. Trolig er noen værelser blitt slått sammen.

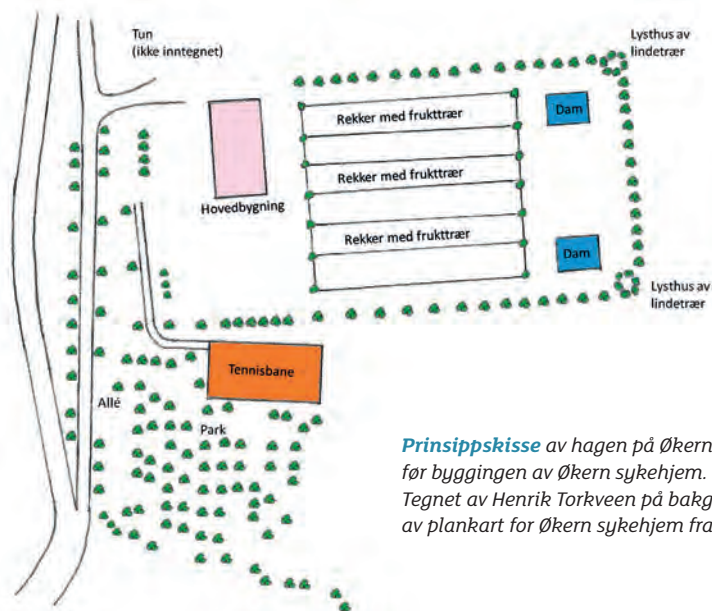
I en takst av 13. mars 1914 er det tydelig at bygningen er blitt noe modernisert. Det er installert sentral-fyr og taksten nevner også bad og to vannklosett. I andre etasje er det kommet to kjøkken og to spiskamre. Avisintervjuene i forbindelse med brannen i 1932 viser at det bodde flere familier i hovedbygningen i årene før brannen. Taksten tyder dermed på en oppdeling av andre etasje i to separate leiligheter.

Hagen

I festekontraktene fra 1738 og 1743 ble det referert til en bygning «ved Haugen». I tillegg nevnes en liten «Urter Hauge». Ut fra dette ser det ut til å være snakk om en mindre nyttehage.

I en annonse til auksjonen i 1784 beskrives hagen som «en stoer Lyst Frugt og Urter Hauge». Hagen må dermed ha blitt utvidet, trolig på samme tid som hovedbygningen. På amtskartet fra 1770-tallet er hagen inntegnet øst og sør for hovedbygningen. Ifølge Wilse var hagen «vel besat med Trær». Ut fra kartet ser det ut til å ha vært en barokkhage inndelt i symmetriske parterrer og grusganger. På et amtskart fra 1867 er det tydelig at parterrestrukturen holdt seg til langt utpå 1800-tallet.

Christiane Koren refererer til et lysthus «i Træet». Det er mulig at dette var et lysthus som faktisk lå oppe i et tre eller at det var formet av trær. Lysthuset nevnes ikke i takstene eller i

Prinsippskisse av hagen på Økern før byggingen av Økern sykehjem. Tegnet av Henrik Torkveen på bakgrunn av plankart for Økern sykehjem fra 1952.

auksjonen, men auksjonen viser at gården også var utstyrt med et «Gevæxt Huus», altså et drivhus eller oransjeri. Dette må ha ligget i eller nær hagen.

På ett eller annet tidspunkt etter 1867 ser hagen ut til å ha mistet parterrene og blitt omgjort til en frukttrehage. Et plankart for Økern sykehjem fra 1952 gir mange detaljer om hagen slik den var før sykehjemmet ble bygget. På dette tidspunktet var hagen omkranset av en rekke med trær og det lå sirkelformede lysthus av lindetrær i hvert hjørne. I selve hagen lå to dammer og rekker av frukttrær. Sørvest for hagen var det anlagt en park med tennisbane.

Oppstykkingen av Økern

Økern gård ble gradvis oppstykket utover 1800-tallet og skruppet mer og mer inn. Flere bruk ble skilt ut som selvstendige bruk, blant annet Økernlund, Økernbråten, Økernly og Risløkka.

Utparselleringen av Økern skjøt for alvor fart under Anton Tschudi som eide Økern mellom 1909 og 1913. Boligmangelen i byen var stor, og det ble utparsellert tomter flere steder i Aker på denne tiden. Tschudi var svært aktiv innen tomtesalg og solgte også tomter på Solemskogen og Høybråten.

Tschudi tilbød små tomter på Økern og Risløkka med en gunstig avbetalingsløsning. Dette ga folk med dårlig råd mulighet til å kjøpe seg tomt. I starten satte de fleste opp provisoriske hytter til bruk om sommeren. Senere ble det bygget mer permanente boliger og dette danner utgangspunktet for det boligområdet som ligger på Økern og Risløkka i dag.

Brannen og Økern sykehjem

Den 23. januar 1932 brøt det ut brann i hovedbygningen. Brannen skal ha oppstått i kjelleren eller i første etasje. Den spredte seg fort i det gamle tømmeret og det utviklet seg til et enormt flammehav som var synlig på lang avstand.

Bygningen brant helt ned, med unntak av noen rester av den ene gavlveggen. Nesten alt innboet gikk tapt, og noe av det som ble reddet ut

1. Rester av det sørøstre lysthuset av lindetrær.

Foto: Henrik Torkveen, 2018.

2. Eckhoffs perspektiv fra 1821 nesten

200 år senere. Foto: Henrik Torkveen, 2018.

3. Restene av hovedbygningen dagen etter brannen. Faksimile fra Aftenposten, kveld, 25.1.1932.

ble stjålet av tilskuere. Ironisk nok skjedde brannen bare få år etter at hovedbygningen hadde blitt restaurert og fredet. Heldigvis ble både hagen og uthusbygningene bevart og ingen liv gikk tapt.

Brannen betydde den endelige spikeren i kisten for Økern som gård. Driften fortsatte ennå noen år, men nå hadde det blitt en ledig og svært attraktiv tomt på Økern. Oslo kommune slet med kronisk plassmangel

og hadde allerede kjøpt opp flere tomter i Aker, blant annet på Ullevål og Geitmyra.

Oslo kommune kjøpte Økern i 1938, og i 1955 ble Økern sykehjem oppført på tomten til den nedbrente hovedbygningen og hagen. Sykehjemmet ble tegnet av de kjente arkitektene Sverre Fehn og Geir Grung.

De resterende gårdsbygningene ble revet i forbindelse med byggingen av sykehjemmet; en drengestue ble revet i 1954 og de øvrige uthusbygningene i 1955. Med dette var de siste sporene av gårdsdrift på Økern borte.

Økern i dag

Bare noen få rester av lystgården Økern er igjen i dag. Det mest synlige er alleen som fremdeles leder opp dit gården lå, selv om trærne må være av yngre dato. På sør- og østsiden av sykehjemmet finnes noen av trærne som i sin tid omkranset hagen, og det sørøstre lysthuset av lindetrær er bevart.

Utviklingen på Økern de siste 200 årene har vært enorm, og kan oppsummeres ved å sammenligne Eckhoffs maleri fra 1821 med samme perspektiv i dag. Eckhoff må ha stått omtrent der Løren skole ligger i dag da han malte bildet. Herfra er høyden som Økern lå på, og trærne i alleen, fremdeles synlige. Den landlege idyllen og lystgården er imidlertid borte og har for lengst måttet gi tapt for veier, lagerbygg og sykehjem. ●

Kilder

Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling), *Amtskartsamling* (1: 50 000), Akershus amt nr. 15, ukjent tegner, rundt 1770.

Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling), *Amtskartsamling* (1: 8 000), Kristiania amt nr. 42, tegnet av Hejde/Jebe, 1867.

Oslo byarkiv, *Branntakstbestyreren i Aker*, branntakstprotokoll ØA 2, fol. 21a – 21b, Økern, 29. mai 1856 og branntakstprotokoll ØA 13, fol. 179a–180a, Økern, 13. mars 1914.

Oslo Kommune (Plan- og bygningsetaten), plankart for Økern sykehjem, gårdsnummer 123/bruksnummer 1, 1952.

Statsarkivet i Oslo, *Aker sorenskriveri*, auksjonsprotokoll nr. I 3 (22.2.1770–11.4.1785), fol. 614b – 625b, Økern, 15. mars 1784, ekstraretsprotokoll nr. II (1789–1794), fol. 265b – 266a, Økern, 23. desember 1793, pantebok nr. I 1 (1710–1740), fol. 372a – 372b, Økern, 19. desember 1738 og pantebok nr. I 2 (1741–1750), fol. 74a, Økern, 19. april 1743, skifteprotokoll nr. 6 (1710–1727), fol. 197b–198b, Økern, 2. februar 1719 og tingbok nr. A 40 (1748–1753), fol. 260a, Økern, 11. mars 1752.

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten, kveld, 25.1.1932: 1: «Den voldsomme brand på Økern».

Arbeiderbladet, 25.1.1932: 8: «Den 200 år gamle Økern hovedgård nedbrent».

Berg, Arno (1955): *Den gamle bygningskultur i Aker*. Bind I. Oslo: Aschehoug.

Kranøy, Kåre (red.) (1997): *Lokalhistorie fra vårt nærmiljø*. Oslo: Redaksjonskomiteen for «Østre Akern».

Lindbæk, Sofie Aubert (1915): *Moer Korens Dagbøger*. Bind II. 1813–1815. Kristiania: Aschehoug.

Norske Intelligenssedler, 3.3.1784: 2, auksjonsannonse uten tittel.

Risåsen, Geir Thomas (2008): «Den briljante periode – Fladeby, Ullevål og lystgårdskulturen i Christiania». I: *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge*. Collett, John Peter og Frydenlund, Bård (red.). Oslo: Andresen & Butenschøn.

Sollied, Henning (1947): *Akersgårder. Hovedbølenes eierrekker*. Oslo: Akers sogneselskap.

Wilse, Jacob Nicolai (1790): *Reise iagttagelser i nogle af de nordiske Lande*. København: S. Poulsens Forlag.

Akers velforbund i det «grenseløse» Stor-Oslo 1947–1974

Kristiania fikk eksklusive villastrøk for de få, i overgangen mellom 1800- og 1900-tallet. Aker skulle bli den nye tids landsteds-, hytte- og villakommunen for de mange, og den store leverandør av arealer til næringsvirksomhet og drabantbyer.

Tekst: Øivin P. Grimsgaard, pensjonist og frivillig i Oslo byarkiv

ed lov av 11/7-1947 ble det avgjort at fra 1. januar 1948 opphørte Aker som selvstendig kommune. Stor-Oslo var

et faktum. Veien dit hadde vært kronglete; hårfine politiske avgjørelser for og imot i Aker herred, utsettelse, tidvis patriotisk trening under 2. verdenskrig, men etter krigen gikk det raskt. På tampen før kommunesammenslutningen, den 10. desember 1947, ble Akers velforbund stiftet etter initiativ av Tschudiskogens vel, nå Høybråten vel. Som formann ble konsul Johan Randulf Bull valgt. Han ble sittende i 20 år, stadig gjenvalgt med akklamasjon i sin ulønnete post.

Velforbundet og urbaniseringen av Aker

Som hovedregel er et vel en frivillig, upolitisk sammenslutning av eienomsbesittere og beboere, innenfor et

definert bo-område. Det representerer det liberale demokrati på lokalt nivå, som bedrer og sikrer sitt bo- og nærmiljø i felleskap og med dugnadsånd. De 95 velforeningene i Aker var i 1947 spredt i alle deler av herredet; fra Bygdøy og øyene til Sørkedalen, over mot Maridalen og Solemskogen, Stovner i nord, Grorud, Nordstrand og sydover til Klemetsrud.

Etter hvert som forbundet fikk etablert seg og vedtektene for virksomheten kom på plass i 1948, var 65 velforeninger innmeldt. Disse var representert av fire kretser med sine respektive styrer, igjen representert i forbundets styre, representantskap og arbeidsutvalg. Nye velforeninger ble stiftet og veletablerte kom til. De nye vel-kretsene fulgte Akers sognegrenser.

Hver velforening sto fritt til å ta opp saker direkte med kommunen, via kretsen eller forbundet. Siktepunktet

for forbundet var «å innarbeide seg som et naturlig bindeledd mellom de enkelte medlemmer og de offentlige etater». Dyp og bred kontaktflate var nødvendig, og forbundet var en aktiv deltager som medlem av en rekke kommunale råd, komiteer og utvalg. «Tilsynsrådet med byens utseende» var ett av dem. I dette rådet ble Akers velforbund fast, upolitisk medlem fra 1956. Rådets virkefelt og gjennomslagskraft har i ettertid blitt diskutert, men utallige befaringer ble gjennomført i alle strøksområder – og velene ble hørt og sett.

Kretsene fikk etter hvert satt press på prioriterte fellesspørsmål som blant annet boligbebyggelse versus næringsområder, reguleringssaker, generalplaner for Oslo og kommunikasjonsløsninger; her med velenes Trafikkråd som aktiv pådriver.

◀ Avisoverskrifter i Velposten.
Kilde: Akers velforbund

Medlemmer og oppgaver

Det var store variasjoner i velstørrelser; fra ett gårdsnummer med 3 medlemmer til vel med ca. 900 medlemmer. Vel-formålene endret seg over tid; fra løsning av rent praktiske oppgaver til velforeninger med formål «å samle alle interesserte beboere ... på tvers av alle politiske, religiøse eller andre ideologiske skillelinjer til felles arbeide for å høyne stedets kulturelle, estetiske og sosiale nivå.»

Før Aker gikk inn i Stor-Oslo måtte mange av oppgavene utføres som dugnad på privat initiativ av grunn- og parselleierne, ofte kalt

nybyggerne. Etter hvert som stor-kommunen tok over oppgaver, kom velene med råd og skaffet til veie opplysninger med betydning for kommunale avgjørelser, for eksempel i skole-spørsmål, anlegg av idretts- og lekeplasser, parker og turveier. De pekte på «konflikt»-områder som måtte løses i nærmiljøet; økende trafikk, villparkering på villa-veier, gjennomkjøringen av nærings- og anleggstransport, uregulert avfallsdumping – og mye mer! Endringen i bolig- og bebyggelsesstrukturen etter 2. verdenskrig var utfordrende for mange veldistrikter.

Oppsal vel skrev i 1957 til velforbundet; «i tillegg til den gamle bebyggelse og private borettslag på ca. 3000 mennesker, har vi i vårt område en drabantby under bygging som ferdig vil huse ca. 40 000. [...] Denne utvikling er farlig når en ser på velets gamle medlemmer og deres eiendeler, særlig Vellokalet. [...] Velet må jo ivareta alles interesser i distriktet og ifølge dette standpunkt ikke nekte noen medlemskap i velforeningen. Henvendelser til Oslo kommune, alle instanser, fra beboerne direkte, blir henvist tilbake til Velet [...] dette gir

økt arbeidspress og sterk belastning på velenes økonomi, som i slike drabantsoner som oss». Oppsal oppfordret forbundet til å arbeide for «en mest mulig ensartet behandlingsmåte av innflyttere i drabantbyene, og selvfølgelig mest mulig demokratisk riktig.»

Eiendomsskatten – fra 0 skatt til hva?

Eiendomsskatten ble velforbundets fanesak og gikk som en rød tråd gjennom de 25 år forbundet var i aktivitet. Akersvelene «mobiliserte» omgående etter 1. januar 1948. Det ble hevdet at «eiendomsskatten er en reminisens fra et foreldet og utidsmessig skattesystem» og «er en særskatt på det å bo, – noe som burde være en menneskerettighet, og at det er en urimelighet i en tid med bolignød av slike dimensjoner at den representerer et sosialt problem».

Grunnkriteriet for beregning av eiendomsskatt var «beliggenhet».

«Bymessig bebygd strøk» ble skattlagt som gruppe I, «Delvis bebygd strøk» som gruppe II, mens gruppe III ikke hadde eiendomsskatt. Denne inndeling i skattesoner resulterte i at tre av kretsene hadde alle de tre gruppene. Nordstrand hadde derimot kun gruppe II og III. Ser vi på soneinndelingen fra 1948, aner vi hvilke «problemer» de ulike kretser kom til å uttrykke. Grupperings- og ankenemnda fikk en stadig strøm av saker til behandling og flere slag sto utover på 1950- og 1960-tallet. Etter hvert ble også nivået på skattetaksten høynet – under protester. I 1969 vedtok Bystyret ny omgruppering av eiendomsskattegrensene.

Fjellhus og Solvang Vel kommenterte vedtaket slik; «*vi har ikke bedrede kommunikasjoner, veiene er ikke bedre, trafikken øker, snøryddingen er dårligere og vi mangler fortau. Ingen bank, postkontor, apotek eller nye typer forretninger har vi fått.*

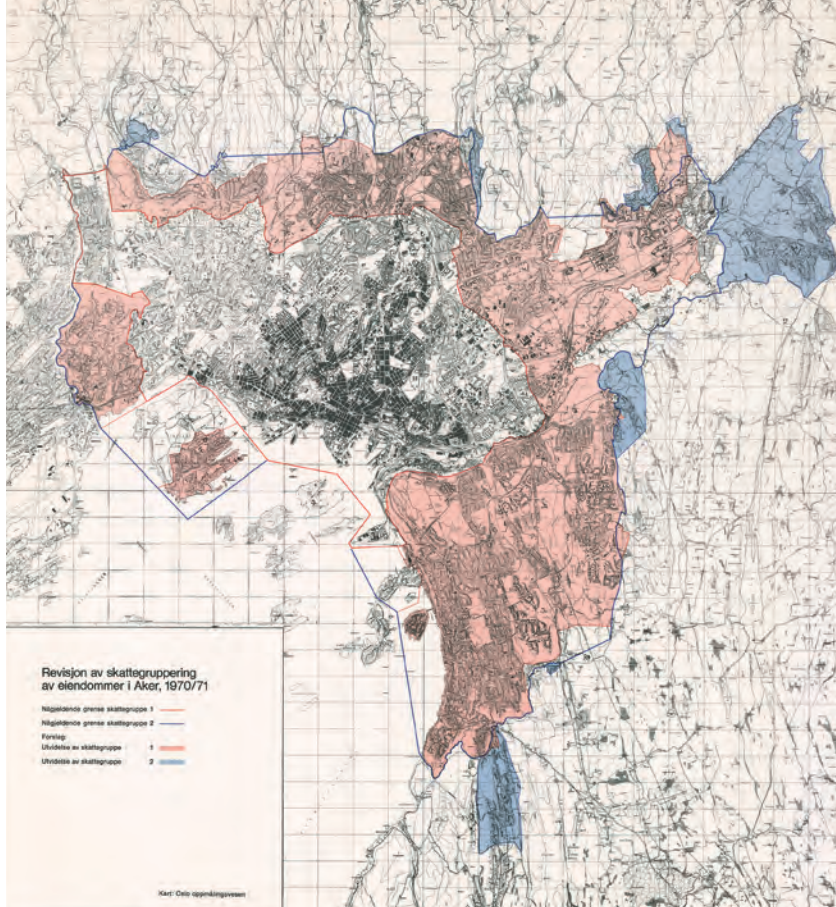
1. Drabantbyen var allerede under oppførelse på Oppsal i 1957.

Foto: Tveit-Hansen, Widerøes Flyveselskap A-20027/Ua/0015/028

2. Kartet viser skatteklasse for boligene i Aker etter sonегrense for eiendomsskatten etter Ankenemndens fastsettelse. Kilde: Aker 1937-1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenslutningen med Oslo i 1947.

Ingen offentlig telefon. Industriutbyggingen i nærområdet påberopes som en av grunnene for dobling av eiendomsskatten og vi protesterer også på at villaklausuler ikke respekteres».

Akers velforbund besluttet å gå til rettsak og tok ut stevning mot Oslo kommune. I alt 48 representative eiendommer i de ulike kretsene ble tatt ut som saksøkere. Det ble nedlagte påstand om at vedtaket om overføring av de 48 eiendommene til grupper med høyere eiendomsskatt, måtte oppheves og at kommunen dekket

◀ Over 20 år etter sammenslåing av Aker og Oslo, var eiendomsskatten i gamle Aker kommune fortsatt et tema. Kartet viser revisjon av skattegrupperingen av eiendommer i Aker 1970-1971.

Kilde: Oslo byarkiv, arkiv etter Plan og bygningsetaten

Kilder

Oslo byarkiv, Akers velforbund, A 0005, D 0004, D 0011, F 0001 og F 0002

Litteratur og trykte kilder

Aker 1937-1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenslutningen med Oslo i 1947. Supplementsbind til Aker 1837-1937, Oslo kommune 1954

Myhre, Jan E. og Knut Kjeldstadli (1995): *Oslo – spennings by*, Oslo

sakskostnadene. Saken kom opp i Oslo byrett i juni 1972. Forbundet tapte saken, som ble anket til Lagmannsretten, men tapte også her. Dette var et sviende nederlag for organisasjonen.

Nedleggelsen

Til tross for mange vellykkede jubileer, både i vel og forbund; noen i enkle former, andre i feiring med høy sigarføring, gikk velforbundet mot sin avvikling. En av grunnene var etablering av bydelsutvalg. Allerede i 1961 ble det foreslått å forsyne de «Ytre bydeler»

med kommunale servicekontor som et ledd i etablering av administrative bydeler. Velforbundets prinsipielle forslag i 1971 var at bydelsutvalgene bør ha 13 representanter; sju politisk valgte og seks upolitiske, valgt fra bydelens foreningsliv. Dette ble ikke akseptert av den politiske eliten; ingen upolitiske organisasjoner eller foreninger skulle ha sete i de kommende bydelsutvalg.

Andre forhold virket også inn; i mange vel og kretser sviktet rekrutteringen til verv. De viktigste vervene var

besatt av menn med lang fartstid, litt for lang mente mange og kalte det en forgubbing av foreningslivet. Nye strøksforeninger dukket opp; enkeltvel slo seg sammen for å stå sterkere i sine områder. Tapt skattesak og tapet av forslaget om upolitisk representasjon i bydelsutvalg og at Norges Velforbund var under dannelselse, førte i 1974 til beslutningen om å innstille forbundets virksomhet i to år, 1975-1976. I realiteten nedla de med dette seg selv. ●

«Jord for alle, som jord vil have» – Anton Tschudi og Østre Aker

Seinsommeren 1914 var det en dyster stemning i Parkveien 57, i et av Kristianias finere strøk. I andre etasje lå Anton Tschudi, knapt 56 år gammel, for døden, sterkt svekket av kreft. Kvelden den 24. august døde han og etterlot seg kone og seks barn.

Hvem var denne mannen som alltid var: «personlig elskverdig og alltid i godt humør» for å sitere nekrologen hans. Ved å grave i kildene trer det fram en personlighet som indirekte var med å forme det moderne kulturlandskapet i Østre Aker slik vi kjenner det i dag, kanskje mer enn noen annen enkeltperson.

Tekst: Torggrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv

**ANTON TSCHUDI ER OPPSIKTS-
VEKKENDE NOK IKKE NEVNT ET
ENESTE STED I SEKSBINDSVERKET
OM AKER KOMMUNE 1837–1937.**

Det mest håndfaste minnet vi har om han er veinavnene. Ut fra aktivitetsnivået hans kunne nok navnet hans prydet mange veiskilt i Aker, men flere identiske veinavn innenfor samme kommune tillates ikke. Tilfeldigvis vedtok Aker og Bærum formannskap samtidig «Anton Tschudis vei» på henholdsvis Risløkka og Haslum i 1925. Betegnende nok er det som uformelle stedsnavn at navnet hans har holdt seg levende. På Nesodden finnes Tschudiåsen, i Bærum Tschudi-marka, på Solemskogen Tschudi-bakken og på Høybråten Tschudisko-

gen. Navnene gir en pekepinn om hvor Anton Tschudi gjorde sine mange oppkjøp og utparselleringer. Men i de trykte beretninger og bindsterke verk er det få spor etter han.

En rastløs sjel

Historiker Knut Kjeldstadli fastslår at: «*Den fremste eiendomsutvikleren var auksjonarius, eiendomsmekler og brukseier Anton Tschudi.*» Det er et paradoks at han som konsentrerte oppkjøpene sine av eiendom «øst for elva» aldri sjøl bosatte seg der. Parkveien 57 var altså familiens bopel da Tschudi døde, den siste i en lang rekke adresser rundt om i byen, men alltid trygt forankret i vestlige bydeler. Han var en driftig herre,

men må også ha vært en rastløs sjel. I løpet av de 25 årene i hovedstaden vi har oversikt over, bodde familien på minst 12 ulike adresser. De var altså i gjennomsnitt på flyttefot annethvert år, men beveget seg aldri lenger øst enn St. Hanshaugen. Eneste unntaket var årene 1908–1909 da familien bodde på Preste-Grefsen i Vestre Aker.

Det var ved århundreskiftet Tschudi valgte å gå inn i eiendomsbransjen. Dramatiske ting hadde hendt i hovedstadens økonomiske liv rett før århundreskiftet. Et økonomisk krakk hadde rammet Kristiania i 1899. Det særegne var at dette ikke var ei nasjonal krise, men derimot forårsaket av svindel og aksjespekulasjon i

hovedstaden. I tillegg til å ha nese for forretninger, må Anton Tschudi tidlig ha merket seg de endringene som skjedde i byens forretningsliv. Boligbyggingen stagnerte og eiendomsprisene stupte i denne perioden. De foregående tjue årene drev han sin auksjonsforretning i Nygata 2.

Det var rett og slett dårligere tider også for en auksjonarius. Bygge-

stopp i byen gjorde også sitt til at flere rettet blikket mot landlige omgivelser i jakten på bolig. Da gjorde Anton Tschudi et dramatisk veivalg. Han hoppet av den nedadgående spiralen med kjøp og salg av eiendeler og gikk over til oppkjøp av billig landbrukseiendom. Hvordan kunne en enkeltperson ha økonomi til å kjøpe opp så mye eiendom?

Anton Tschudi

(12.04.1848–24.08.1914)

var, i tillegg til å være brukseier, auksjonarius og eiendomsmekler, faktisk også industrieier. Våren 1906 kjøpte han Skofabriken Standard, og «agtet at drive Fabrivirksomhed». Eier: Solemskogen Vel

Det gode liv på landet

Før 1880 finnes ingen spor etter Anton Tschudi i Kristiania. Han hadde verken oppveksten sin, eller familie i hovedstaden. I jakta bakover i tid havner vi i Sem nær Tønsberg. Hva kan årsakene ha vært til at han forlot en trygg tilværelse i Sem? Kanskje ble Vestfold for smått for en ung og ambisiøs mann. Noe av årsaken finner vi kanskje også i en innførsel i kirkeboka for året 1879. Den 27. oktober fødte «pigen» Karoline Larsdatter Teigen et dødfødt barn og den 31-årige Anton Tschudi var faren. Kan et «uægte» barn ha vært så belastende for han og henne, at det var medvirkende til at han pakket sammen og satte kursen mot Kristiania?

Karoline ser ut til å ha kommet fra små kår, og hennes videre skjebne kjenner vi ikke til. For å forstå hvor stort tapet av sosial anseelse ville være for Anton må vi se på bakgrunnen hans.

Når vi følger trådene bakover, nøster vi oss rett inn i den sveitsiske delen av Tønsbergs handelspatrisiat. Som andre minoriteter levde de i et miljø med tette familieband. Anton

hadde både søskenbarn og tremenninger i Tønsberg-området, og foreldrene hans kom fra samme tette miljø og samme «grend» i Sveits. Båndene til Sveits var sterke. Det får vi bevis for når unge Anton nærmet seg konfirmasjonsalder og prompte ble sendt til Zürich for å konfirmeres.

La oss se på det økonomiske fundamentet for denne patrisiske slektskretsen. Følgende er som tatt ut av en Kielland-roman: Det siste Anton gjorde før han forlot Tønsberg-området var å selge familiegården Vallø Hovedgård som han, i en alder av 20 år, hadde kjøpt av faren, Peter Tschudy. Da han flytta til hovedstaden hadde han gjennom flere år solgt unna deler av hovedgården og det tilliggende saltverket. Tilbake i 1831 kjøpte handelshuset Blumer & Tschudy Vallø saltverk med tilliggende herligheter på auksjon. Igjen ser vi de tette familiebåndene, for handelshuset var etablert av Antons farfar, Melchior Tschudy og hans svoger Peter Blumer ikke lenge etter at de hadde innvandret til Norge i 1814. De første 17 årene hadde handelshuset sin base i Christiania og ringen var sluttet. Anton hadde altså solid økonomi til å starte opp som forretningsmann i Kristiania. Ved å gå gjennom overdragelsene han gjorde før han flytta, ser vi at han hadde solgt eiendom for over 170 000 kroner da han entret hovedstaden som 32-åring. Men også etter at han hadde etablert seg i Kristiania, fortsatte han å selge unna eiendom for over 10 000 kroner nær familiegården i Sem.

Spekulant eller filantrop?

Anton Tschudi ble ikke eiendomsspekulant over natta. Allerede tre år før krakket, 1. juledag 1896, fikk han skjøte på sin første eiendom da enkefru Nielsen på Sandaker gård solgte en eiendom langt inne i skogen øst for Maridalsvannet. For 10 000 kroner fikk han tilslaget på det som seinere ble «skogsgrenda i storbyen» – Solemskogen. Fram til Kristiania-krakket i 1899 må auksjonsforretningen ha vært lukrativ og gitt kapital.

Var Anton Tschudi en spekulant eller filantrop? Når en går systematisk gjennom gårdskjøpene hans så kan det synes som dette endret seg over tid. Ved utparselleringen var det også slik at han donerte tomter for eksempel for vannforsyning eller fellesareal. Ved århundreskiftet kan det se ut til at oppkjøpene hans først og fremst var spekulasjon. Han kjøpte Nedre Nadderud i Bærum for 60 000 kroner våren 1899, og da var det tydeligvis uten tanke på utparsellering. Mindre enn et år seinere ble gården solgt med en fortjeneste på 45 000 kroner. Dette var en enorm sum den gangen, og var trolig med på å finansiere oppkjøpet av de første «utparselleringsgårdene»; Søndre Oppsal, og deler av Østre og Vestre Grefsen for til sammen nesten 150 000 kroner ved nyttårstider 1901. Dermed kunne utparselleringen starte og sju tomter på Oppsal og 23 på Grefsen/Kjelsås ble tinglyst samme dag; 17. oktober 1902.

Heller ikke utparselleringen var noe tapsprosjekt. Som eksempel kan vi bruke hans neste oppkjøp. Tschudi betalte 45 000 kroner for Øvre Høybråten inkludert et stort skogsområde. I Høybråten Nybyggerforenings arkiv ligger innkrevingsprotokollene der hvert avdrag fra parselleierne er registrert. Ved å gå systematisk gjennom protokollen viser det seg at etter ni år hadde Tschudi fått inn 56 000,- fra parselleierne. Han solgte også selve gårdsbruket for 15 000,- altså en fortjeneste på totalt 25 000 kroner. Anton Tschudi solgte altså billige tomter til arbeidsfolk, men gjorde samtidig en svært profitabel business.

Deretter akselererte utparselleringen parallelt på de tre store eiendommen i Østre Aker; Solemskogen, Søndre Oppsal og Øvre Høybråten. Dette er kanskje forklaringen på at det deretter ikke skjedde noe på oppkjøpsfronten på noen år selv for en driftig herre som Tschudi. Først ved juletider 1909 fikk han skjøte på store deler av gårdsnummer 123, også kalt Økern hovedgård. Han var strategisk og kjøpte mange stykker fra ulike eiere for så å sammenføre alle under samme bruksnummer. Dette gjorde koordineringen av utparselleringen enklere å håndtere, en strategi han også benyttet i mange av de andre oppkjøpene.

Så skjedde det som styrker teorien om en dreining fra rask profitt til et mer sosialt sinnelag. Nedre Nadderud, der han tjente en liten formue på ett år ved århundreskiftet, kjøpte han tilbake

◀ Familien Schøyen foran sitt nesten ferdige hus på Høybråten i 1907.

Parsell nr. 234 fikk den gang navnet Vildhagen, nå Granliveien 4. I dag, 111 år seinere, bor 4. generasjon i det samme huset. Fra venstre: Albert Schøyen f.1870, Normann f. 1906, Torbjørn f. 1900, Johanne Schøyen f. 1870, Karsten f. 1897, Aase f. 1903, Arnold f. 1896 og Bergliot f. 1898. Eier: Bjørn A. Schøyen

Sjakkbrettplanen.

Utparselleringsplanen for gnr. 107/1 Øvre Høybråten innkommet til Akers overingeniør i januar 1905 fra Anton Tschudi. Tomteinnndelingen var utformet som et sjakkbrett-mønster til tross for at terrenget var temmelig kupert.

ni år seinere for 2/3 av fortjenesten ved salget. Det virket som han i denne perioden hadde fokuset sitt vest for byen. I februar 1911 startet utparselleringen av 360 tomter på Nedre Nadderud, og bare et par måneder seinere kjøpte han den store gården Vestre Haslum for kroner 50 000. Før jul 1911 fikk han tilslaget på det som skulle bli hans siste eiendomshandel, nemlig den del av gårdsskogen til Øvre Stovner som lå inntil Øvre Høybråten. Dermed hadde han sikret seg et sammenhengende areal fra Haugenstua og helt til Lørenskog stasjon.

En kan lese at Tschudi kjøpte opp gårdsbruk både i Lørenskog og på andre deler av Romerike. Dette er trolig en misforståelse knyttet til at han kjøpte eiendom ved Lørenskog stasjon, men innenfor Østre Aker. Det blir også påstått at han har eid Ellingsrud gård, men dette er kanskje en sammenblanding med at firmaet Anton Tschudi seinere kjøpte eiendommen Ellingstad.

«Et eget hus er de fleste stræben»

Da de første småhusområdene ble etablert i Aker, opererte Anton Tschudi og andre oppkjøpere i en viss forstand i et «lovløst» område. Av mangel på bygningslov var det kun sunnhetsforskriftene som ga anledning til å nekte beboelse i hus. Dermed var Akers eneste reguleringsfunksjon å godta eller forkaste privat innsendte reguleringsplaner. Vel og merke var

den alminnelige bygningslov vedtatt av Stortinget i 1896, men den ble innført i Aker kommune først i 1903. Det som hadde størst betydning for byggemønsteret var nok likevel forskriften for Aker bygningsdistrikt av 1905 som slo fast at kommunen skulle bestå av «åpen villamessig bebyggelse». Dette definerte boligstrukturen for Østre Aker helt fram til sammenslåingen i 1948.

▲ **Gammel ungkar. Anton Tschudi** var over 40 år gammel da han ble gift med den 18 år gamle sorenskriverdatteren Borghild Petersen på Jevnaker. De følgende 11 årene kom seks barn til verden. Eldstesønnen Ralph (1890–1975) videreførte firmaet Anton Tschudi og fortsatte oppkjøp av eiendom blant annet i Østre Aker. Foto: Vallø & omegn Historielag. Eier: Knut Tschudi-Fjeldberg

Hytte på Solemskogen i 1907.

Bildet er fra sorenskriver Hans Holmboe Vogts bok *Streiftog i Kristiania med Kodak* fra 1911. I den borgerlige hovedstadspressen ble nybyggerkolonien blant annet beskrevet som «tater- og indianerbyen».

Foto: H. H. Vogt, Oslo Museum OB.NW0171

Ved å sammenlikne de ulike områdene i Aker, både befolknings- og utbyggingsmessig, kan vi se et mønster. Utparselleringen begynte i de mest attraktive områdene, det vil si sør- og vestvendte tomter langs sjøen. Hvorfor hadde så ikke dette skjedd tidligere? Mangel på transport til og fra jobb hadde tidligere bremsert denne utviklingen, men med utbygging av Smaalensbanen i 1879 ble Nordstrand og Bekkelaget mer attraktive. Vestover ble Drammensbanen anlagt i 1872, og da skjedde den samme utviklingen på Skøyen og Bestum. Både beliggenheten og salgsbetingelsene gjorde at dette ikke var et marked for småkårsfolk. Det var middelklassen som kunne slå seg ned her. En ser også eksempler på at tomtosalget finansierte baneutbyggingen for eksempel i forbindelse med utbygging av Holmenkollbanen i 1898 og Sognsvannsbanen i 1934.

Østre Aker hadde ingen forstadsbaneutbygging, derimot hadde Hovedbanen fra Kristiania til Eidsvoll, på et tidlig tidspunkt, blitt ført gjennom området. Men Norges Statsbaner drev, i motsetning til for eksempel Holmen-

kolbanen AS, ikke tomtosalg eller utvikling av boligområder. Dermed var veien lagt åpen for private oppkjøpere, og allerede den gang skjedde det som vi i dag vil kalle knutepunktsutbygginger. Ved å studere de innsendte private utbyggingsplanene ser vi at flere av planene var konsentrert rundt de få tidlige togstasjonene i Østre Aker det vil si Bryn, Grorud og Robsrud (Lørenskog). I Østre Aker var det få sør- og vestvendte åssider og knapt med sjøutsikt. Det var derfor ikke de kondisjonerte som strømmet til utparselleringene der.

«Jord for alle, som jord vil have»

Med Tschudis inntreden på eiendomsmarkedet ble noen helt nye prinsipper introdusert. Svært få hadde tidligere sett på lavere funksjonærer og arbeidere som ei potensiell sjøleiergruppe. Men på denne tida var de første spirene til Egne Hjem-bevegelsen sådd, og kanskje var Anton Tschudi inspirert av denne. Han henvendte seg spesifikt til «de mindre bemidlede familier». Men skulle man nå denne gruppa måtte det gjøres noen grep. Med tidligere tiders krav til

sikkerhet og egenkapital var markedet lukket for den jevne arbeider. Tschudi hadde ingen krav til sikkerhet eller egenkapital. Det var, ved de første utparselleringsprosjektene, heller ingen forrenting av kjøpesummen. Men viktigst av alt; en avbetalingsordning som var ukjent tidligere. «Krone-tomter» ble et begrep, der avdragene på skogstomter var ei krone per uke.

Samtidig ser vi ei utvikling langs flere linjer. Da Solemskogen ble lagt ut for salg i 1903 ble det profilert som et hytteområde som skulle være et fristed for kaserneboerne i Kristiania sentrum. Men allerede ved salget på Høybråten ble det ved oppslag tilbudt helårsboliger og tomter egnet for jordbruk; «Jord for alle, som jord vil have». Et annet særtrekk ved Tschudi de første årene, var at han konsekvent unngikk å avertere i avisene. Enten var dette for å kutte utgifter, eller fordi han ikke hadde tro på at han vil nå ut til sin «kundegruppe» på denne måten. Isteden ble plakater slått opp på lyktestolper og husvegger, men like ofte var det nok jungeltelegrafen som spredte ryktet om kronetomtene.

Kjøbekontrakt. No. 118.

Underkjøper Anton Tschudi erkjender hermed til

Antons Tschudi P. Larsen *Midtveien 5.*

af sin Eiendom Okern, Gt.-No. 123, Br.-No. *93, 94 og 95*, i Afsæt af hore solgt en Parcel, der paa Udpænselingskartet over Eiendommen er betegnet som No. *23, 24 og 25*, og indeholder Areal antagelig en-

4500 - Meter. Kjøbesummen der indbetales paa mit Koutor er Kr. *270000* skriver Kroner

der afgives ved, at Kjøberen p. Uge indbetales til Salgsøren *5* *hundred* Kroner indtil Kjøbesummen er erlagt. Første Ugebetaling erlægges ved nærværende Kontrakts Underskrift. 5 Kroner i Salgsprovision erlægges samtidig. Kjøbesummen forrentes med 9 1/2 % fra Kontraktindtækt. Renten af den til enhver Tid gjældende Kapital tilskrives af Salgsøren Kjøbesummen hver 1. Januar.

Det paahviler Kjøberen at hore alle Omkostninger i Kjøbet. Anledning, stemplet Papir til Skjode, Skyldbetælingsforrentningen, Tingglæsnings og af disse som af den til Salgsøren eventuelt udstedendes Pantobligation der skal klargøres som Obligationer bestemt for Umyndiges Måler. Skjode og Pantobligation istandbringes, naar Salgsøren forlanger det, medens Kjøberen har Ret hertil, naar den halve Kjøbesum er betalt. Den paa Kartet paa Parcellen forende, Skjode Vel er i dens halve - *400* - Brede medregnet i ette Akers Communens nærmere givne Bostemmelser saavel hvad angaar Brede, Retning afvigende fra Stykke af Veien som almindelig Bygdevej og til Almen Fordienst.

Det paahviler Kjøberen inden 1ste Octbr. 1913 at have oparbejdet sit Vaistykke overestlemmede med Alene Veibetjeningens Paaleg, som ovenfor nævnt. Ikkeopfyldelse af denne Bostemmelser medfører for de øvrige Elere af Parceller langs Veien Afgang til ovenfor Kjøberen efter nærværende Kontrakt af forrentning Oparbejdelsen saant Ret til hos hant at kræve Erstatning for det ved Forsømmelsen forvaldt Tab, ligesom de øvrige Elere langs Veien, om de saa synes, ogsaa har Afgang til i saadant Tilfælde at lade Veiarbejdet udføres med Regnes til Kjøberen efter nærværende for Arbejdets Kostende m. v.

Intet paa Eiendommen opretholdes Hus, naar Gæmses for Kjøbesummen i sin Helhed er erlagt. Eiendommen maa ikke i nogen Månde forrentes og Træer maa ikke hugges, ikke Sand, Lere eller Jord bortføres fra Eiendommen for den i sin Helhed er betalt.

Eiendommen maa ikke i nogen Månde forrentes og Træer maa ikke hugges, ikke Sand, Lere eller Jord bortføres fra Eiendommen for den i sin Helhed er betalt.

Den paa Eiendommen levende korrente overtages efter den paa Parcellen fuldvordt Afgang. For indbetales Betalt leveres Interimviser. Disse der ikke kan afvikles maa afvikles til Tschudi med Afkrævning paa Kontrakt og hvert Aars December Maaned, hvor ikke dette er Interimviserens ugyldig. Interimviserne maa forat være gjeldt være paakrævet af Tschudi personlig.

Nærværende Kontrakt udstedt i duplo og har hver af Parterne sit Eksemplar af samme.

P. Larsen den *4de* *september* 1911.

Som Kjøber:

P. Larsen

Som Salgsør:

Anton Tschudi

1. Anton Tschudi fikk tinglyst den store eiendommen på Økern høsten 1913, men parsellene ble solgt flere år før dette. Her ser vi at kjøpekontrakt for parsell nr. 93, 94 og 95 ble utstedt allerede 4. september 1911.

2. Parsell nr. 93, 94 og 95 fikk eiendomsnavnet Enger, seinere ble dette Midtveien 26. Foto fra sommeren 1939. Familien Larsen bodde her fram til 1949. Fra venstre: Haakon Thoresen f. 1912, Aase Marie Thoresen (f. Larsen) f. 1913, Alma Pauline Larsen f. 1887. Randi Synnøve Jensen (f. Larsen) f. 1916, Aslak Jensen f. 1914 og Per Andreas Larsen f. 1923. Foto eies av Trond Ø. Lunde

Sammenlikner vi de ulike utparselleringsprosessene ser vi ei utvikling over tid. Ettersom årene gikk strammet vilkårene seg til. Fra kronetomter på Oppsal, Solemskogen og Høybråten, endret det seg til ei krone per mål per uke på Økern noen år seinere. Dette kunne fort doble og tredoble prisen på ei tomt. I tillegg ble det etterhvert forrenting av salgssummen.

Det er også en interessant utvikling av tomteprisene. Mens en fikk kjøpt tomter på Oppsal for 50 kr per mål rundt århundreskiftet, hadde dette mer enn doblet seg (125,-) for

skogstomter på Solemskogen et par år seinere. Går vi igjen noen år fram i tid så hadde tomtene på Økern nesten femdoblet seg i pris (600,-). Her må en ta i betraktning at det nok var mest dyrka mark og at tomtene steg i verdi på grunn av nærheten til Kristiania.

Et av Tschudis viktigste salgsgument var de billige tomtene: «en fjerdedel af de priser som ellers gjælder og gaar ved tomtsalg omkring Kristiania» står det om Høybråten-tomtene. Mens Tschudis tomter på Høybråten lå mellom 125,- og 250,- per mål, solgte AS Holmenkolbanen tomter

for 600 koner per mål. Høybråten-tomtene lå altså på en femtedel til to femtedel av Holmenkoll-tomtene og Tschudi hadde sine ord i behold. Holmenkolbanen hadde en pakkelsning med tomt og valg av hus i ett (alle med «pigekammer»). Siden Tschudi kun hadde én hustype (uten «pigekammer») å tilby ser vi at hans løsning lå i størrelsesorden en femtedel til en tiendedel av prisen i Holmenkollåsen.

Våre gårder er som flatbrødleiver Foreløpige undersøkelser viser altså at Anton Tschudi kjøpte opp hele eller

ANTON TSCHUDIS HANDLELISTE

Tinglyst kjøp	Kjøpesum	Tinglyst tomtesalg	gnr/bnr	Eiendom
03.12.1897	10 000,-	10.10.1903	88/2	Solemskogen
25.01.1901	28 000,-	17.10.1902	146/2	søndre Oppsal
04.04.1902	40 000,-	17.10.1902	73/10	vestre Grefsen
04.04.1902	80 000,-	09.09.1909	75/18	østre Grefsen
02.06.1905	45 000,-	16.06.1905	107/1,2	øvre Høybråten
18.06.1909	30 000,-	17.02.1911	19/1	nedre Nadderud
18.03.1910	110 000,-	03.10.1913	123/37	Økern/Risløkka
21.06.1911	50 000,-	16.05.1913	1 /2	vestre Haslum
12.01.1912	9 000,-	09.04.1915	102/14	øvre Stovner

delar av minst to gårder i Bærum, to i Vestre Aker og fem i Østre Aker for til sammen 400 000 kroner. Dette ble finansiert både av familieformuen, auksjonsvirksomhet og tomtesalg. Fra disse eiendommene ble det utparsellert langt over tusen tomter. Men det kan fortsatt være gårdsoppkjøp som ikke er oppdaget. *Firmaet* Anton Tschudi fortsatte oppkjøp etter hans død. En skulle tro at en slik oppkjøpsiver vekket reaksjoner i samtida. Det var tross alt «slakting» av bondegårder som kanskje hadde vært i samme slekt i århundrer. Det skapte likevel få mishagsyttringer ved århundreskiftet. Det kan ha flere årsaker. Det var sjelden «ættegårder» det var snakk om, og mange av Aker-gårdene hadde allerede i lengre tid vært spekulasjonsobjekter. Det var også mest områder i gårdenes «randsoner» det vil si utmarksområder med lav verdi.

Konfliktnivået og kontroversene økte med årene, og karakteristisk i så

måte var uttalelsene i Aftenposten 5. mai 1932 av gårdbruker Ole Andreas Lilloe-Olsen på Vestre Grefsen: «Så selger man da, våre gårder er som flatbrødleiver, vi brekker stykke for stykke av kantene.» Men da hadde Anton Tschudi vært død i nesten tjue år. Han ble nok, i sin samtid, mer sett på som en velgjører og filantrop. Men som vi har sett var bildet mer sammensatt. I nekrologer brukes ofte store ord om avdøde. I Anton Tschudis tilfelle ble hedersbetegnelsen spekulant brukt. Begrepet hadde nok ikke den odiøse klangen det har i dag. Han ble nok først og fremst sett på som den som hadde skaffet småkårsfolk billige tomter. Det sier sitt at nekrologen hans også kom på trykk i Social-Demokraten. Kanskje den eneste spekulanten som har hatt den æren. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Høybråten Nybyggerforening*. Uordnet privatarkiv.

Litteratur og trykte kilder

Aker 1937-1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenslutningen med Oslo i 1947. Supplementsbind til *Aker 1837-1937*, Oslo kommune 1954

Barmen, Hilde og Leidulv Mydland, red. (2004): *Groruddalen kulturminneatlas*, Byantikvaren

Hauge, Bjørgulv (red.) (1954): *Oppsal Vel 50 år 1904-1954*, Norsk Prent L/L

Høibraaten gjennom 30 år 1905-1935, Høibraaten Nybyggerforening, 1935

Jørgensen, Liv Hilt (1994): *Småhus langs jernbanen. Utparselleringsplaner langs Hovedbanen i Groruddalen i tiden 1903-1914*, PBE

Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen. Fra 1900 til 1948*, Oslo bys historie bd IV, Cappelen

Kranøy, Kåre (1997): *Lokalhistorie fra vårt nærområde. Løren - Økern - Økernlund - Risløkka - Refstad - Linderud - Hovin - Ulven*

Larsen-Asp, Mona red. (1996): *Lenge det gikk før Høybråten fikk...*, Høybråten Velforening

Norges matrikel, Aker 1. april 1903, J.M.Stenersen & Co.s Forlag, 1904

Pedersen, Gunnar (2010): *Nordstrand og Østensjø - før og nå*, Frie fuglers forlag

Sollied, Henning (1947): *Akersgårder. Hovedbølenes eierrekke*, Akers sogneselskap

Sætren, Anne (2003): *Solemskogen 1903-2003. Skogsgrenda i storbyen*, Solemskogen Vell

Torbo, Rolf E. (2005): *Herrer i eget hus. Karl Andersen og nybyggerne på Høybråten*

EKEBERGBANEN

– En trøblete start på en etterlengtet bane

Ekebergbanen ble offisielt åpnet den 1. juli 1917, men hadde vært i drift siden 11. juni samme år. Det hadde tatt tjue år med planlegging og fire år med bygging. Nå skulle Kristiania kobles til de landlige strøkene øst- og sørover i Aker kommune. Befolkningsveksten på Nordstrand og omegn var stadig økende, og behovet derfor stort.

Tekst: Maylen Moen, arkivar ved Oslo byarkiv

▲ I boken *Ekebergbanen 75 år* skriver Bjørn Andersen at enkelte personer påstod de fikk være med på den aller første trikketuren i 1917. De hevdet at «finere fruer svimte av da de for første gang fikk se et av byens «Vikingskip» i gatene.»

Foto: Arve Skarpmoen, A-40207/Uaa/0001/008.

«EKEBERGBANENS AABNING, DEN MED LÆNGSEL VENTEDE, MEN ALLTID UDSATTE, FANDT I FORMIDDAG STED TIL GLÆDE FOR ALLE VILLABEBOERE LANGS BANEN».

Dette var introduksjonen fra artikkelen *Verdens Gang* skrev 12. juni 1917. Den 11. juni klokken 06 skulle den første trikken fra Nordstrand kjøre, men på grunn av en feil måtte de forventningsfulle passasjerene hentes med bil og kjøres ned til sentrum i stedet. Feilen ble rettet opp og trikken kom seg av gårde en time etter. Men enda en utfordring møtte trikken på dens jomfrufærd mot Stortorvet. På grunn av forskjellen mellom strømmen som drev trikken i byen, fra Gamlebyen og inn til endestasjonen Stortorvet, som holdt 600 volt mot de 1200 volt som de nye vognene var beregnet for, måtte trikken snu og kjøre tilbake. Men som en av ingeniørene muntert uttrykte det i VG:

◀ De første trikkene var smale og trange.
Her en 1002-motorvogn i Kongsveien ovenfor Oslo gata.
Foto: Arve Skarpmoen, A-40207/Uaa/0001/012.

«en av de smaating som var overset. Der hændte omtrent det samme som naar et smeltestykke gaar i et av de tusen hjem». En måtte bare regne med barnesykdommer. Senere samme dag, rundt 14-tiden, hoppet vognen ut av sporet på Nordstrand da de to bakreste hjulene sporet av. Ingen ble skadet og toget ble løftet opp på skinnene igjen. Senere kunne endelig Ekebergbanen fortsette sin ferd med spente passasjerer.

Åpningen ble også en utfordring for passasjerene som stuet seg inn i den trange trikken, og for lommetyvne var det en gylden mulighet for ekstra inntekter. Det var en usedvanlig varm dag denne søndagen, kunne det rapporteres om i Morgenposten fra 18. juni 1917: «Man gispet efter luft igaar, men det blev støv man

innaandet. Og man stod i Flok på Stortorvet i Haab om at faa kjæmpet til sig en liten Plads med Ekebergtrikken. En saa utsøgt Anledning lot Lommetyvne selvfølgelig ikke gaa fra sig, de arbeidet ikke forgæves på Hviledagen.» Det var tydelig at den nye banen var en utfordring for begge parter, passasjerer som personell, også når det gjaldt køkultur. En person, signert med initialene O.T, skrev inn til Aftenbladet allerede på åpningsdagen et brennende innlegg: «Skal ikke denne bane, som der var sat saa store forhaabninger til utover Ekeberghøiden, komme aldeles i mis-kredit, maa der bli en anden ordning. La saa være, at den endnu befinder sig paa de første fartsstadier med diverse kalamiteter. Men f.eks ordningen paa Stortorvet er saa mangelfuld, at det er

▲ **Det ble lagt store planer for en ny høybane.** «Perspektivskisse av den prosjekterte høibanestasjon paa Jernbanetorget», 1925. A-40207/Tb/0017

uforsvarlig. Ekebergbanen maa holde en mand (uniformert) der, helst til stadighet. Ialfald ved de travle tider og om søndagene. Han maa ordne med kø. Som det nu er, gaar det til sine tider aldeles paa livet løs. Han maa ogsaa kunne retlede og gi oplysninger. Som det nu er, staar man der paa det rene uvisse. Venter i god tro till togleilighet paa jernbanen gaar fra en osv. En tilfredsstillende ordning ikke bare bør, men maa selskapet treffe. Nordstrand, 1 juli 1917.» Det skulle bli bedre, men en del utfordringer i kø.

Telefoner som sviktet og klokker som ringte

I et brev datert 13. juni 1917, kun to dager etter Ekebergbanens første tur, ble de første klagene uttrykt i et brev fra Kristiania Telefonanlæg til Telegrafstyret om at Ekebergbanen direkte forstyrret de mange telefonabonnentene med during og forstyrrelser på linja hver gang trikken passerte Bekkelaget: «Umiddelbart efter at banen var sat i gang denne uke intraadte der betydelige klaffefald på Bækkelagets station, ja hos enkelte abonnenter skal endog telefonapparatets klokke ringt». Telegrafstyret mente at «banens returledning ikke er i tilfredstillende stand.» H.A Mørk, som senere ble direktør for Ekebergbanen, krevde å få kart «med nøiagtig inlagde forstyrrende telefonkurser for at vi derigjennem kan sættes i stand til bedre at bedømme sandsynligheden av denne fremførte paastand». Tilsynet ved Electricitetsvæsenet foreslo mulige syndere: induksjon fra ledningsnett, mangelfulle skinneforbindelser eller dårlig isolasjon. Telefonanlegget på Bekkelaget ville at driften skulle stanses til problemet var løst, og den samme oppfordringen kom fra elektrisitetsilsynet. Telefonsentralen som videreførte telefonene til de mange abonnentene, skrev videre til Telegrafstyret at det ikke bare var telefonene som ble forstyrret men også «klaffer falder i Bækkelagets station, der høres sterk dur i mange abonnentlinjer og klokker i abonnentenes apparater

▲ Et tegnet oversiktskart over hvor høybanen skulle legges. Det finnes flere kart av dette slaget som ble laget i planleggingen av høybanen. Signerert av H.A Mørk. A-40207/Tb/0017

ringer». Videre «men banens indvirken paa telefonanlegget medfører også brandfare. Da der har holdt paa at opstaa brand i Bækkelagets station på grunn av strømovergang». Klaffene satt i sporvekslerne. Ingen ble skadet i denne dramatiske hendelsen, men bestyrerinnen måtte tilkalle brannvak-

ter. Igjen ble det ettertrykkelig oppfordret til at Ekebergbanen skulle tas ut av drift frem til problemene var løst. Det ble til og med truet med å varsle det kongelige departement for å få orden i sakene. Ingenting tydet på at det ble noen stopp for Ekebergbanen på grunn av dette. 23. juni kunne

H.A Mørk meddele til Electricitetsvæsenet at det var blitt funnet en uisolert kabel, en tilbakeledningskabel, men at det øvrige ledningsnett var i beste orden. Til Telegrafstyret fortalte han at alle målingene for øvrig viste gode resultater. Det samme svarte han *Det kongelige departement for offentlige Arbeider*. Han tilføyde at det ble lagt en ny returkabel som fungerte så bra at de var overbevist om at problemene nå var løst. Det viste seg at det ikke var *saa saare enkelt*. Brev fra direktøren for Kristiania Telefonanlæg 9. august tydet på at ingenting var ordnet! Det ble så ille at direktøren, i et brev fra 22. august, skrev *«Det kan ikke vedbli at gaa som hittil, da til sine tider hele telefontrafikken derute stopper op. Forleden aften hadde man for eksempel klaffefald paa over 100 numre samtidig.»* Mørk fant ikke ut av det. Det hadde blitt gjort undersøkelser og utbedringer der det var mulig. Han bedyret at de raskt skulle komme til bunns i dette. Brev fra Elektricitetsvæ-

senet i denne perioden stilt spørsmål om hva i det hele tatt AS Ekebergbanen holdt på med!

En høybane over Kristiania

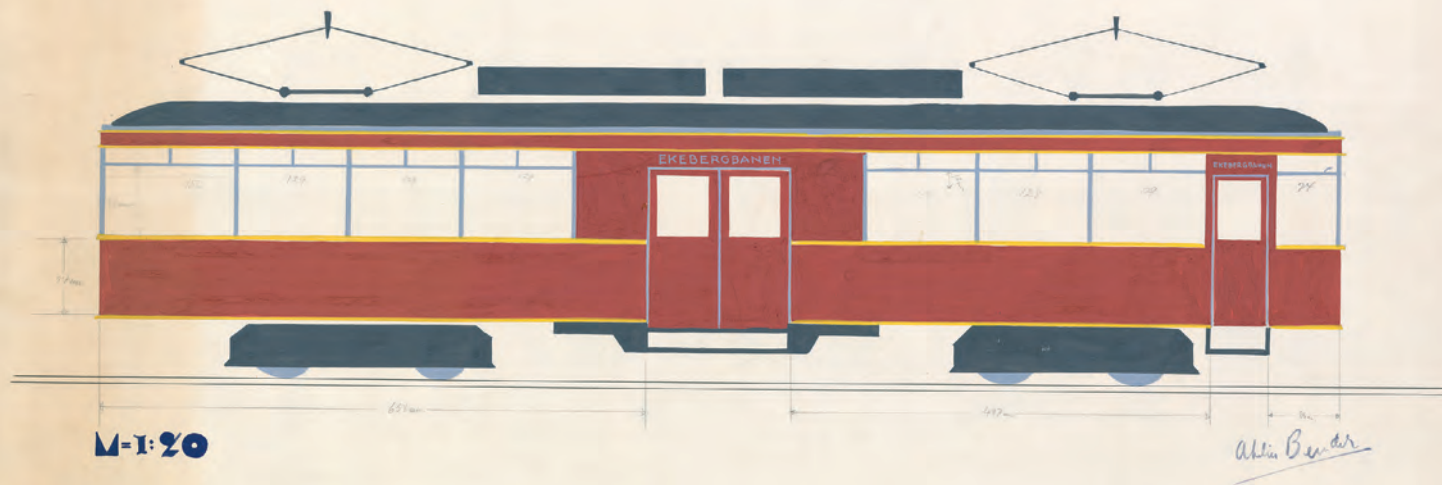
Det var store planer om en forstadsbane som skulle gå over byen. I 1918 søkte AS Ekebergbanen om tillatelse til å bygge en høybane – en kabelbane – fra Jernbanetorget til Gamlebyen. Ekebergbanens innførselslinje skulle gå videre fra Jernbanetorget, og videre på bakkenivå til Stortorvet. Forslaget ble ikke noe av. Det hellet mer mot at en sidelinje på bakken ville være mer hensiktsmessig. Aker kommune likte likevel ideen om høybanen og anbefalte søknaden. I 1921 planla Ekebergbanen en sidelinje til Simensbråten og en kabelbane til Ekebergplatået. Kabelbanen skulle starte i Konows gate og opp til Ekebergplatået. Men dette var dyrt. En gondolbane ville koste henimot en halv million kroner, og Simensbråtslinjen ville koste omkring en og en halv. Året etter ble Kristianas

og Akers felles sporveiskomite enige om at en sidelinje til Simensbråten måtte komme før en eventuell kabelbane. AS Ekebergbanen skulle ha ansvar for all drift og kostnader, og dermed søkte de om tillatelse til å bygge. Året etter ble det stopp i planene siden Ekebergsletta var utpekt av Forsvarsdepartementet som et yndet sted for en luftskiphavn. Denne ideen ble senere vraket fordi Kjeller var bedre egnet. AS Ekebergbanen var likevel interessert i å få en kabelbane. I 1926 ble det videreutviklet planer om å anlegge en høybane, samtidig som planene, etter forslag fra Oslo Sporveisutvalg, om en sidelinje til Simensbråten «uavhengig av Ekebergbanens planer» ble lagt.

6. januar 1930 la AS Ekebergbanen frem en plan for hvordan innførselslinjen, i høybaneform, til Oslo kunne se ut. Trikken skulle gå på skinner over selve byen! Ønsket om dette lå i den massive pågangen av passasjerer, noe som var gjennomgående fra

◀ I løpet av 1930-årene kom de nye trikkene på sporet. Mer moderne og mer plass. Disse var kraftigere enn sine fotgjengere, og tilpasset de nye sporene. A-40207/Uaa/0001/144

En leveransetegning fra Skabo av motorvogn 1013. Slike tegninger var vanlige for å kunne se om man ønsket å endre fargen på vogna eller hvordan reklamen skulle plasseres. Arkiv: Ekebergbanen

forslagets start til slutt, og de anså det som høyst nødvendig at man utvidet kapasiteten siden den nærmest var sprengt. To forslag ble presentert som «den grønne linje» og «den røde linje». Den røde linjen skulle starte i Jernbanegata, bak Statsbanens godsterminal og så føres videre langs Schweigaardsgate og bort til Grønlandsleret. Fra Grønlandsleiret «tenkes linjen (antagelig) som aveny-bane mellom Bodsfengselet og bebyggelsen mot Vålerenggaten hvor den forenes med Østensjøbanen». Videre «På stykket Jernbanegaten – Grønlandsleret skulde så banen gå som høibane.» Dette forslaget var en svært dyr affære, og nærmest umulig å gjennomføre sett fra et økonomisk perspektiv. I tillegg ville passasjerene få

lite ut av strekningen gjennom byen da «utsikten fra kupevindue vil være grå og utiltalende». Det andre forslaget, den grønne linja, skulle bygges enten under Jernbanetorget eller fra en stasjon på gatenivå utenfor Amerikalinjen sitt bygg. Uansett utfall ville dette sporet gå sør for Østbanestasjonen «og hever sig op som høibane over Akerselven», og så følge spor langs Bispegata fram til Jernbanetorget. Fra Jernbanetorget ville den gå over i høybane over Jernbanens gamle verksteder, fram til foten av Ekeberg. Dette forslaget var mest foretrukket blant annet fordi den reisende ville få, i motsetning til den røde linjen, «et interessant og vakkert runnskue over havnen». Det er ingen tvil om at det rent estetiske var vektlagt i planleg-

gingen og byggingen av Ekebergbanen. Det hele endte med at planen ble forkastet. Den 22. mai 1930 skrev generaldirektøren for Norges Statsbaner at høybane ikke var å foretrekke, men at fremtidige innførselslinjer til byen «bør skje på grunnlag av forstadsbanekomiteens plan av 1919 langs nordsiden av Østbanestasjonen».

Planene ble dermed skrinlagt. Hovedstyret for Norges Statsbaner avviste ethvert forslag om høybanen. Skulle det bygges et spor inn til byen, og som skulle innføres sørfra, skulle dette ligge langt unna jernbanens område. Jernbanen skulle ha sine tomter og eiendommer selv for fremtidig utvikling, derfor ønsket de minst mulig påvirkning på sine eiendommer. I tillegg ble avgjørelsen også basert på

de store omkostningene dette ville føre med seg, og den store inngripen dette ville ha i anleggsfasen var også en viktig faktor.

Sidelinjen Simensbråtslinjen ble åpnet 30. september 1931, bare et år etter at høybaneplanene ble for alvor, og for alltid, forkastet. Linjen ble nedlagt allerede i 1967 på grunn av underkudd og for få passasjerer.

Ekebergbanens rullende materiell

Mange osloborgere har eller har hatt et forhold til Ekebergbanens trikker, og Ekebergbanen har opp gjennom årene hatt forskjellige trikker på skinnene. Enkelte fikk kallenavn som «Vikingskipet», «Olympiavogn» og «Gullfisken». Ekebergbanens første trikk, motorvogn 1001, også kalt «Vikingskipet», var konstruert av Ekebergbanens første direktør, ingeniør Jørgen Barth. De var bygget som boggivogner. En boggi er en «undervogn» som er under selve vogna. En vogn kan ha to boggier. To av trikkene hadde førerhus i begge ender. Vogna var 14,9 meter lang, 2,1 meter bred, og veide hele 27 tonn. Det var plass til 40 sittende og 35 stående passasjerer. Disse vognene ble bygd av SKABO jernbanevognfabrikk. Selskapet ble grunnlagt i Drammen i 1864 av Hans Skabo, og skulle stå for flere av Ekebergbanens trikker. Hver enkelt trikk ble nummerert, fra 1001 og videre. De første vognene ble spesielt utformet for å passe sporene i byen som målte

2,1 meter i bredden. Navnet «Vikingskip» kom kanskje fordi trikken var stor og kraftig, men også fordi den var ca en meter smalere helt foran og bak. Man fikk kanskje assosiasjoner til et vikingskip som kom seilende. Folk var forventningsfulle og spente da den første trikken skulle begynne å rulle, men det tok ikke lang tid før klagen nådde selskapet. Det gikk for få trikker, og dette skapte problemer for passasjerene som skulle med trikken. Ved oppstarten hadde banen to vogner i drift, og en i reserve, henholdsvis trikk nummer 1001, 1002 og 1003. I Verdens Gang den 8. august 1917 kunne man lese om sekretæren i Nordstrands Vel som syntes all denne

▲ **Olympiavognene kom på skinnene på 1950-tallet.** Med hjelp ble de gamle vognene ombygd og brukt på nytt. Denne typen trikk er av typen 1015. A-70036/Ua/0010/080

misnøyen var helt unødvendig fordi man skulle være glad for at det i det store og hele var en trikk opp til Nordstrand! Samtidig ville han opplyse om at situasjonen ville bli bedre etter hvert og at det var ventet ytterligere vogner på sporet. Tre år senere hadde antallet trikker økt til syv vogner. Men det var fortsatt trangt på trikkene. I 1924 ble det bygget seks toakslede-tilhengervogner med sitteplass til 36 passasjerer.

▲ En Gullfisk av typen B1.

Det strømlinjeformede utseende, med en liten vipp på enden minnet om en hale. I 1974 ble de satt på Ekebergbanens skinner, og kjørte frem til midten av 80-tallet. A-70036/Ub/0014/259

På 1920-tallet ble mellomrommet i sporene utvidet fra 2,1 meter til 2,5 meter. Det ble bygget en ny sporsløyfe på Stortorvet, hvor Ekebergbanen benyttet seg av den ytre sløyfa. Det ble behov for flere vogner, og vogner som passet det nye målet, noe som betød at man måtte skaffe større trikker som kunne bidra til å lette den stadig økende passasjerflommen. I 1926 ble det registrert hele 3,6 millioner passasjerer som reiste med Ekebergbanen. Det ble bygget nye vogner av teak som fikk nummerering

1006-1012, og som hadde litt større kapasitet, men folk klaget på at de gynget og at det var ubehagelig.

På 1930-tallet laget Ekebergbanen helt nye vogner og boggier. I motsetning til de gamle trikkene, som var laget av tre på metallrammer, var de nye trikkene av stål. Trikkene hadde nå en mer moderne form, og var malt vinrøde og gule. Fra og med januar 1933 kunne passasjerene gå om bord i romsligere og mer komfortable trikker. Det var plass til fire sittende passasjerer i bredden, med midtgang naturligvis. Disse tikkene ble nummerert 1013 til 1016. De var en suksess for både Ekebergbanen og for passasjerene fordi de var sterkere og raskere enn de eldre vognene. I tillegg krenget de ikke så mye som de eldre trikkene fordi de hadde fått tilhengere med boggier koblet til.

Ekebergbanen ruller videre

Den 1. januar 1948 slo Aker og Oslo seg sammen til en stor kommune. AS Ekebergbanen, som til da hadde vært privat selskap, ble kjøpt opp. Oslo kjøpte to tredjedeler av aksjene og ble hovedeier, og AS Ekebergbanen ble slått sammen med Oslo sporveier. Underskudd førte til økninger i billettprisene, trange og umoderne trikker, og mer klaging.

Olympiavognene fikk sannsynligvis navnet fordi de kom på skinnene like etter Vinter-OL i 1952. Dette var trikker som ble ombygget, med god hjelp fra selskapene Kværner, Skabo og Siemens, av Ekebergbanens personell på Holtet. De fikk ingen midler til å kjøpe nye trikker da tiden var preget av rasjonering, og siden Ekebergbanen hadde sitt eget verksted på Holtet måtte de bygge sine egne vogner.

Olympiavognene var 2,5 meter brede, og malt burgunderrøde og grå. Det var plass til 45 sittende og 56 stående passasjerer. I Arbeidebladet 10. mars 1953 ble det skrevet en liten tekst om vognproduksjonen på Holtet. Til da var det bygd hele 14 vogner på Holtet, og «*de får skjelettet fra Kværner bruk, også sørger de selv for platearbeidet, det elektriske og innredningen*». Passasjerene var ikke videre imponert over trikken. Det var trangt, de var bråkete og gikk ofte i stykker. Fra 1955 ble flere vogner satt på sporet. Det skulle vare i litt over 20 år.

Den 1. juli 1965 overtok Oslo sporveier driften av AS Ekebergbanen. Ekebergbanen hadde frem til da drevet som før, selv om Oslo sporveier eide mesteparten av selskapet. Alt og alle ble overført til Oslo sporveier. De ønsket å legge ned hele banen og innføre bussdrift. Dette var også en tid hvor t-banenettverket var under planlegging, og ble åpnet i 1966, og trikken ble ansett som umoderne og noe som tok plass i bybildet. Ekebergbanen konkurrerte med den økende biltrafikken. Før 1960 var det restriksjoner på kjøp av bil og etter dette året var det åpnet for at alle kunne det. At endestasjonen ble flyttet til Jernbanetorget bidro også til lave passasjertall. Men det løste seg. I 1969 fikk Ekebergbanen linjeforlengelse, frem til Skøyen. Passasjertallet økte og vogner måtte settes inn. Ekebergtrikken var å se i byen frem til 1974.

Gullfiskene var bygd i 1939 og laget av Skabo jernbanefabrikk og Strømmen Værksted. De ble ikke tatt i bruk av Ekebergbanen med det første, men de kjørte på skinnene til Lilleaker-Østensjøbanen. Formen ga assosiasjoner til en gullfisk på grunn av den strømlinjeformede utformingen, med en slags «hale» på enden. Innredningen var lik som 1013-motorvognen fra 1930-tallet. Disse hadde, i motsetning til Ekebergbanens eldre vogner, luftbetjente dører. Det var to typer Gullfisker, «Elin» og «B-vogn». Sistnevnte vogntype var involvert i en stor ulykke i Strømsveien i 1958, hvor trikken tok fyr. Konstruksjonen i aluminium gjorde vognene lettere. Gullfiskene ble oppgradert til datidens teknologiske nyvinninger med radiokommunikasjon, og den skilte seg fra de tidligere Ekebergbanetrikken ved luftbetjente dører, lufttrykkbremses og bedre tilpasset bytrafikk. I tillegg var de enmannsbetjente, noe som var fordelaktig også rent økonomisk. Årsaken til at de ble reintrodusert til Ekebergbanen var at det ble behov for flere trikker, spesielt etter at Jernbanetorget sto ferdig bygget i 1974. I tillegg var de billige å produsere og holde i drift. Dette året ble en ny begynnelse for Ekebergbanen hvor selskapets egne karakteristiske trikker ble satt i vognhallen på Holtet. Noen ble tatt ut og brukt som arbeidsvogner vel og merke. De gamle trikkene, som for eksempel «Vikingskipet» og de øvrige som ble produsert for Ekebergbanen, som hadde øke-

navnet «Ekebergtrollet», og var nå borte fra skinnene. En god del ble hugget opp. Den 29. september 1974 kjørte Gullfiskene nye ruter mellom Jar og Ljabru, og de ble like kjente i bybildet som de gamle Ekebergtrikkene.

Gullfisken ble tatt ut av drift i 1984-1985. Fra 1917 til 1985 kunne man se Vikingskip, Olympiavogner og Gullfisker på skinnene i Oslo. En tid som for mange har skapt nostalgi og helt sikkert også frustrasjon. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Ekebergbanen AS*, Db0084, Dc0177, Ta0054, Za0001 og Za0002

E-postkorrespondanse med Bjørn Andersen 13. mars 2018

Litteratur og trykte kilder

Andersen, Bjørn (1992): *Ekebergbanen 75 år – En kort historie i ord og bilder rundt en særpreget banes 75 års jubileum*. Lokaltrafikkhistorisk Forening

Sekne, Ivar (2017): *På sporet av den nyere tid – Ekebergbanens historie*. Oslo, Dreyers forlag

Ekebergbanen 1917–1947. A/S Ekebergbanen, 1947

«*Trikken i Oslo*». Lest på: www.lokalhistoriewiki.no

«*Trikkebrannen i Strømsveien i Oslo*». Lest på: www.wikipedia.org

Fattiggården i Aker

Den store, hvite trebygningen like innenfor inngangen til Aker sykehus – den gamle Tonsen gård – var arbeidsanstalt og fattiggård for Aker kommune. Med entusiastisk bistand fra de gode hjelperne på Byarkivet, har det vært mulig å finne frem til viktige deler av denne ganske så ukjente historien.

Tekst: Anne Fikkan, Groruddalen historielag

i finner fattige i alle samfunnssystemer og til alle tider. I det norske bondesamfunnet var det slektens ansvar

å ta vare på sine. Men noen falt utenfor: Enker, foreldreløse, «krøplinger» og «idioter». De ble satt ut på legd; det vil si plassert på gårdene, gjerne på omgang i bygda. Der skulle de arbeide for mat og husrom og litt støtte fra fattigkassen.

Det fantes imidlertid en annen type fattige som det var vanskeligere for myndighetene å håndtere. Prost Otto Holmboe omtaler de omstreifende tiggerne som «*de vanartige, liderlige arbeidsføre og dovne betlere*» i et brev i november 1742. Tiggerne ble satt i tvangsarbeidsanstalter (tukthus). I reglementet for Christiania tukthus fra 1871 er formålet klart: «*Det skadelig folk, til straf for dem selv, ved arbeide kunde blive tæmmede.*»

Aker kommune – som omkranset hovedstaden Kristiania til sammen-slåingen i 1948 – var landsbygd til langt inn på 1950-tallet. Kommunen strevde med fattigomsorgen, ikke minst økonomisk. Det var en stor skepsis til dem som trengte hjelp. Så sent som i 1901 gikk kommunen i sin plan for Aker fattigvesen inn for at personer som «*ved drukkenskap eller uforstand forøder sine midler, saaledes at der er grund til at tro, at han vil komme til at falle fattigvæsenet til byrde*» burde umyndiggjøres. Og hadde du mottatt støtte fra fattigvesenet, fulgte det deg livet ut. I kirkebøkenes oversikt over døde og begravede går det klart frem hvem som har mottatt understøttelse.

Befolkningsvekst

Etter hvert som Kristiania vokste utover 1800-tallet, ble det vanskeligere å praktisere det gamle legd-

systemet. På den tiden strakk Aker seg helt ned til Grønland. Det store antallet som strømmet til, var et problem i seg selv, men de største utfordringene lå i at innflytterne var annerledes enn den gamle bondebefolkningen man kjente. Fattigkommisjonen i Aker klagde allerede i 1803 i et brev til Regjeringen: «*Dessuten har byens folk anlagt en del fabrikker i Aker, hvor det behøves en del arbeidere, som for det meste strømmer til fra andre steder; og naar de blir gamle og avfældige, ... som formedelst manges uordentlige levemaade skeer længe før tiden..., falder de og deres familie bygden til byrde.*» Fattigkommisjonen hadde 16 år tidligere klaget til Stiftsdireksjonen over at det var ikke bare industriarbeidere som kom, men også «*løse kvinnfolk indfinder sig der og gjør barsel, og naar de saa enten rømmer væk eller dør, maa sognet ta sig av barna*»».

1

2

3

1 Fattiggården fotografert i april 2009.

Så lenge bygningen var i kommunes eie, ble den tatt godt vare på. Nå har staten overtatt. Fattighuset forfaller. Aker sykehus står overfor store utbygginger. Mange gode krefter arbeider for at kulturminneverdiene skal ivaretas. Foto: Anne Fikkan

2. Fotografiet er tatt 27. mars 1899 og viser transporten opp Trondheimsveien forbi Tonsen.

På denne tiden var det enorm byggeaktivitet nede i hovedstaden, med behov for trelast, bygningsstein og teglstein. Den økende befolkningen måtte dessuten ha mat. Vogn- og sledelassene var mange på Strømsveien og Trondheimsveien – de to hovedinnsfartsårene nordfra. Martin Borrebækken var en lokal steinleverandør. Han alene disponerte 90 hester som daglig fraktet den hugne granitten fra Linderud ned til Kristiania. En av begrunnelsene for å velge Tonsen som fattiggård fremfor de andre gårdene som ble vurdert, var den sentrale beliggenheten. Oslo Museum OB. FS1325.

3. Fattiggården på Tonsen ca. 1900.

Foto i Groruddalen historielags eie.

Byutvidelsen i 1859 hjalp på situasjonen. Folketallet i Aker gikk ned fra 22.000 til 12.000 etter at man «mistet» de bydelene der nøden var størst (Grønland, Grünerløkka og Sagene). Løsningen ble gjentatt i 1878; folketallet kom ned til 12.000 igjen og 13.000 personer (fra Gamlebyen-Kampen, Vålerenga, Dælenenga, Torshov og Bjølsen) ble innlemmet i hovedstaden. Men fattigomsorgen forble en konstant og arbeidskrevende hodepine for kommunen.

Fattigomsorg i Aker

Legdsystemet gikk etter hvert over til å bli en form for kommunal skatt. Den kunne ytes i naturalia; det vil si at man tok imot legdslemmer, eller at man betalte inn et tilsvarende beløp til Fattigkassen. I første halvdel av 1800-tallet var kravet fra myndighetene ett legdslem for gårder som Økern, Linderud, Nordtvet og Amme-

rud, mens småbruk som Veitvet, Ulsrud og de to Trosterudgårdene, slapp med et legdslem på deling. De største gårdene måtte ta flere – Peder Anker på Bogstad hadde for eksempel ti. Også de nye virksomhetene ble pålagt legdsbyrder; en «årgangssag», det vil si en sag som gikk hele året, tok to legdslemmer, en flomsag én. Byrdene på teglverk, møller og annen industri varierte avhengig av størrelsen. For de som ikke kunne yte nok arbeid, måtte kommunen betale for plasseringen. Utplassering av de skrøpeligste kostet mest.

Fattigkommisjonen sto for innkreving av midler og håndteringen av de fattige. Et viktig prinsipp og kilde til konflikt og byråkrati var «hjemstavnsretten». Det var den kommunen der vedkommende hadde bodd de siste to år som hadde ansvaret for ham eller henne. Var hjemsendelse umulig, ble det sendt regning. Kristiania og Aker

Fattiggården og gårdsanlegget fotografert i 1899. Den nye sykehusbygningen til høyre i bildet ble bygget i mur og var i to fulle etasjer med loft og kjeller. Den hadde plass til 70 pasienter og sto ferdig 1. juli 1895. Begrunnelsen for å flytte sykehuset til Tonsen fra Neubergløkken på Majorstuen, var økonomi. Tomten der var mye verdt, og på Tonsen kunne man få til stordriftsfordeler med felles kjøkken, billig mat fra gårdsdriften og gratis arbeidshjelp fra fattiglemmene. Oslo Museum OB.FS1326

kranglet om fattigregningene gjennom hele hundreåret.

Fattigbudsjettene var i vekst, til stor og konstant bekymring for kommunen. Helt fra 1837 hadde det vært på tale å etablere en arbeidsanstalt der de fattige som man ikke fikk utsatt på legd kunne arbeide. I 1875 kjøpte kommunen Trondheimsveien 116, som da lå i Aker. Fattiglemmene ble beskjeftiget med drevplukking (opp-trevling av gammelt tauverk), spinning, veving, fabrikasjon av gulvtepper, strikking ol, men det viste seg vanskelig å få solgt disse produktene. Inntektene ble små og utgiftene store. Anstalten ble nedlagt ved byutvidelsen i 1878.

Behovet for fattigomsorg økte i takt med innflyttingen. Dokumentene i Byarkivet viser at det var en lang og møysommelig prosess frem til beslutningen om å opprette en fattiganstalt på Tonsen. Sak 172 (1885) i formannskapet strekker seg over to år og har 14 poster. Det hele begynte med at Fattigkommisjonen skrev til

formannskapet 1. mai 1884 og foreslo å kjøpe inn et gårdsbruk der man kunne «anbringe saadanne fattige, som dertil ansees skikkede». I motsetning til anstalten i Trondheimsveien, skulle de fattige bo på gården og produsere landbruksvarer til eget bruk og til salg. Anbringelse her ville være vesentlig billigere enn utsettelse på gårdene. Et annet viktig argument for opprettelsen var «for de uværdig trængende, af hvilke fattigvæsenet til enhver tid vil være nødsaget til at understøtte en del, vil den paatænkte anstalt virke til skræk, saa at man formentlig vil undgaa at understøtte mange saadanne».

Det ble mange diskusjoner, utredninger og utsettelser før kommunen til slutt samlet seg om å kjøpe Tonsen gård. Nølingen skyldtes at man fryktet utgiftene både til anskaffelse og drift.

Tonsen var stor, ca. 217 mål, med hovedbygning, drengestue, det gamle huset til fogden i Follo og Aker, låve og stabbur. Bygningene var til dels i dårlig

stand, og det trengtes istandsetting og etter hvert tilgivelse fra kommunestyret for overforbruk av bevilgningen. 7. januar 1887 ble imidlertid en nyoppusset fattiganstalt tatt i bruk for i utgangspunktet 40 fattiglemmer, en forstander, hans kone (forstanderinne), en husmann, tre tjenestefolk, 10–12 kyr, fem hester og 20 griser.

Gårdstunet er intakt i dag, og er oppført som bevaringsverdig på Byantikvarens gule liste.

Dokumentene i den omfattende saken viser også at motivene for opprettelse av fattiganstalten var rent økonomiske; å spare penger ved ikke å måtte betale for utsettelse av folk på gårdene, å tjene penger på landbruksproduktene og å skremme potensielle «uværdig trængende» fra å søke fattigstøtte. Man hadde gjort overslag over alle disse budsjettpostene og viste til at i Bærum var 31 av 71 – det vil si 44 prosent – potensielle fattighjemsbeboere skremt bort da deres fattiggård ble opprettet.

UTDRAG FRA REGLEMENTET FOR AKER FATTIGGÅRD, VEDTATT 1886

- Lemmerne arbeide til fastsatte Tider efter deres Kræfter og Anlæg overensstemmende med Arbeidsregulativet. Overbestyrelsen kan tildele det Fattiglem, som dertil maatte gjøre seg fortjent, en passende Godtgjørelse, hvilken kan tillades anvendt til Vedkommendes Bedste allerede under Opholdet i Anstalten. Overbestyrelsen kan ogsaa tilstaa Enkelte Tobak, naar Forholdet har været godt. Lemmerne bespises forøvrigt med simpel og tarvelig Kost efter et Spisereglement, som ikke uden i Sygdomstilfælde maa fraviges. Nydelse af berusende Drikke maa ikke tilstedes.

- Lemmerne maa ikke forlade Anstalten uden Forstanderens Tilladelse. Kommer de ikke hjem til bestemt Tid, eller de under Fraværelsen gjøre sig skyldige i Betleri, maa der gjøres passende Indskrænkning i Tilladelsen til at gaa du for Eftertiden.

- Lemmerne ere pligtige til at vise Forstanderen i Særdeleshed og Arbeidsanstaltens øvrige Betjente i Almindelighed Høflighed og Lydighed i enhver Henseende. Dovenskab, Ulydighed og Misbrug af Arbeidsmaterialier eller andre Brud paa Husets Orden og paa Sædelighed er underkastet lovlig Revselse.

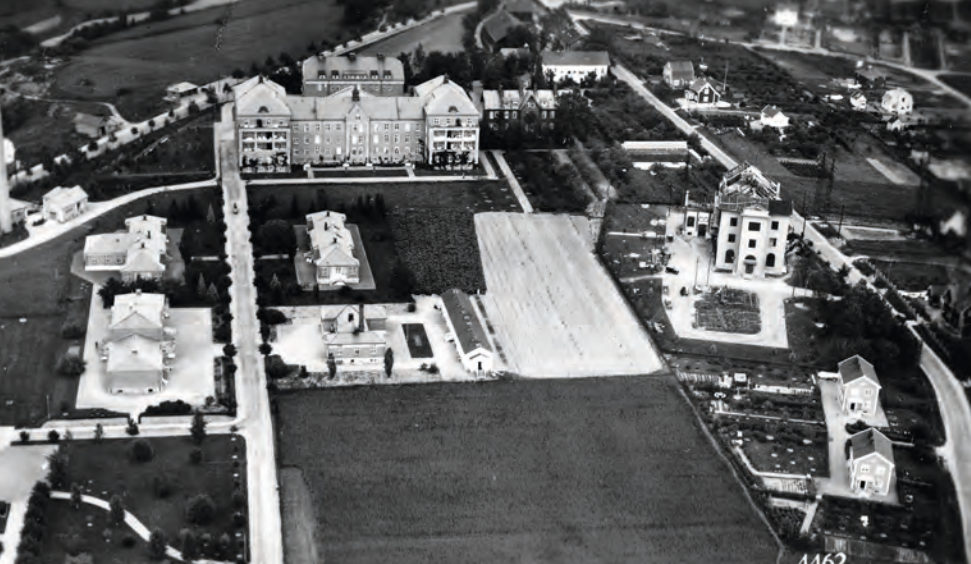
▲ Beboere og ansatte på fattiggården ca. 1890.
Foto: Aker sykehusmuseum, Oslo universitetssykehus (OUS)

▲▲ Fra Aker fattigvesens journal 1894-1895. Foto: Diego Muñoz-Zamora/Oslo byarkiv

Livet på fattiggården

I prosessen før man bestemte seg, ble det brukt ulike betegnelser på anlegget. Initiativtakerne ønsket seg et fattigarbeidshjem, men resultatet ble en fattiganstalt med strenge regler: Forstanderen var fattiglemmene nærmeste foresatte og skulle «paase dissers aandelige og legemlige tarv samt bestemme deres arbeide». Det var ikke lov å forlate gården uten for-

standerens tillatelse, og kom noen for sent tilbake eller hadde gjort seg skyldig tiggning, ble det innskrenkninger i muligheten til å gå ut senere. Beboerne var pliktige til å vise de ansatte høflighet og lydighet. I reglementet understrekes det at «dovenskab, ulydighed og misbrug af arbeidsmaterialer eller andre brud på husets orden og paa sædelighed er underkastet lovlig refselse».

◀ **Flyfoto av Aker sykehus fotografert på 1920-tallet.** Vi ser fattiggårdens hvite bygning øverst på bildet og de nye bygningene som er kommet til; en ny sentralbygning, og fire paviljonger som huset pasienter med skarlagensfeber og difteri på grunn av smittefare, og en isolasjonsavdeling for urolige sinnssyke mens de ventet på plass på asyl. Den store bygningen til høyre er Tonsen transformatorstasjon med tilhørende personalboliger for Oslo lysverker. Jordbruket var viktig for sykehusdriften helt frem til 1960-tallet. Nabogården Nordre Sinsen ble kjøpt til i 1910 for å få mer dyrkingsland. Oslo Museum OB.F 11498

Men reglementet ga også rom for oppmuntring: *«Overbestyrelsen kan tildele det fattiglem, som dertil maatte gjøre sig fortjent, en passende godtgjørelse, hvilken kan tillades anvendt til vedkommendes bedste allerede under opholdet i anstalten. Overbestyrelsen kan ogsaa tilstaa enkelte tobak, naar forholdet har været godt.»*

Det tok ikke lang tid før det ble klart at avskrekkelsen virket over all forventning, men med utilsiktede konsekvenser. Beboerne var ikke bare fattige, men også gamle og syke. Året etter opprettelsen rapporterte forstanderen til Fattigkommisjonen at av de 61 fattiglemmene – 21 flere enn gården var planlagt for – var bare 29 under 70 år. Samtlige under 60 var *«syke, vanføre eller idioter»*. Av de øvrige var også mange syke og sengeliggende. Forstanderen klaget over at *«Lemmer-*

nes arbeidskraft er stadig avtagende, fordi der indlægges kun skrøbelige folk, som fattigvæsenet ei har kunnet faa bortsatt uden efter meget høi betaling». Utgiftene økte langt mer enn forutsatt, både fordi det kom flere fattige som skulle ha mat og medisiner, men også fordi det måtte ansettes flere folk til å drive gården.

Vi har data om hvem som oppholdt seg på Tonsen fra folketellingen 3. desember 1900. I alt 68 fattiglemmer er registrert, 33 kvinner og 35 menn. Den yngste var 23 år, den eldste 90. Tellingen gir ikke kunnskap om helsetilstanden, men fem av fattiglemmene oppgis å være «åndsvake», en var blind og en døvstum. De psykisk utviklingshemmede var alle mellom 23 og 46 år.

Byarkivet har Fattigstyrets protokoller. De viser en grundig og nitid korrespondanse om dekning av utgifter fra fattigkommisjonen i Kristiania,

særlig om fattige som er blitt innlagt på byens sykehus. Men de inneholder også noen tragiske enkeltskjebner:

18. april 1887 blir Martin sendt til fattiganstalten på Tonsen. Da er han 27 år. Forstanderen skriver til fattigkommisjonen og forteller at han er *«meget doven og sløv samt en meget slem gut»*. Han rømmer flere ganger, blir pågrepet og satt på rådstuen og så bragt tilbake til Tonsen. Til slutt blir han plassert på landet, men må flyttes fra sted til sted, før han blir sendt til Mangelsgården – en arbeidsanstalt i Kristiania med enda strengere rammer enn Tonsen. Etter seks måneder der kommer han tilbake til Tonsen, og må til forstanderens ergrelse holdes under oppsyn. Det ender med at distriktslegen erklærer Martin sinnsyk og får ham plassert på Gaustad.

Vi vet ikke hvor mange som var som Martin, men i kirkebøkene for Østre Aker kirke er det en oversikt over

Kilder

Oslo byarkiv, *Fattigvesenet i Aker*, Ca Journaler 1884–1894 og E Sakarkiv tematisk, Plan for Akers Fattiggård vedtaget af Representantskabet den 21de April 1886.

døde og begravede som viser at de som kom fra fattiggården gjennomgående var gamle, og døde av alderdomssvekkelse eller senilitet.

Fra 1895 ble institusjonen utvidet til å bli Aker syke- og pleiehjem. En egen bygning ble reist til sykehusformålet. Men sykehuset var også for de fattige. De som hadde råd, fikk privat pleie. De to institusjonene ble lagt under samme ledelse. De friskeste av fattiglemmene var forutsatt å skulle hjelpe til med pleien av de syke, men dette lot seg bare i liten grad praktisere.

Noen luksustilværelse kan det ikke ha vært. Det bodde 11 personer på hvert rom. Mange var sengeliggende. Tresengene hadde halmmadrasser. Veggdyrene florerte. Men det skulle ikke brukes penger, så utskifting av utslitte senger måtte skje over mange budsjettår. Lukten på rommene ble ikke bedre av at kroppsvask var forbeholdt høytidene. Først i 1906 kom det badekar i kjelleren på sykehuset.

Det skulle spares også på maten. I reglementet heter det: «*Lemmerne bespises med simpel og tarvelig landkost efter et spisereglement, som ikke uden i sygdomstilfælde maa fraviges.*» Spiseseddelen – som er trykket i Aker kommunes hundreårsberetning – viser at de fattige fikk tre måltider om

dagen. Frokosten besto av « $\frac{5}{8}$ lod kaffe, $\frac{3}{4}$ lod smør, $\frac{3}{4}$ lod havanna (sirup), $\frac{1}{16}$ pot nysilet melk og 8 lod brød (rugbrød)». Til aftens fikk man « $\frac{3}{4}$ pot byggmels- eller grynmels grød og $\frac{3}{8}$ pot sød skummet melk». I stedet for melk kunne man få « $\frac{3}{4}$ pot øl med $\frac{3}{4}$ lod havanna». Middagen varierte fra kjøttsuppe og kjøtt med poteter og brød på søndager til vanngrøt og melk eller øl med havanna på hverdager. (En pot er ca. en liter. Et lod tilsvarer 16 gram. Selv om vi legger sammen alle dagsrasjonene, synes det vanskelig å forestille seg kaffe til 60 personer kott på en drøy halvkilo bønner.)

30. september 1892 konkluderer fattiggårdens overbestyrelse i sin femårsberetning til Fattigkommisjonen at «*Anstalten har virket til held saavel for kommunen som for lemmerne – for kommunen fordi den har behandlet sine fattige på en human og hensynsfuld maade (og maaske mest fordi fattiggaarden har virket indirekte), for lemmerne fordi de har havt et hjem, hvor intet har manglet hverken i legemlig eller aandelig henseende.*» ●

Litteratur og trykte kilder

Aker 1837-1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år, bind 1–5, Aker kommune, Oslo 1940-1947

Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de fattiges forlegning i Akershus Stift av 2. desember 1741, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo

Bull, Edvard: *Akers historie*, Kristiania 1918

Aktstykker for Aker kommune, 1885–1894

Riksarkivet, *Folketelling for 1900, Aker kommune, Tonsen gaard*

Statsarkivet i Oslo, *Østre Aker kirke, Ministerialbok 1883–1894 og 1895–1917, døde og begravede*

Fikkan, Anne (2009): «Fattiggården på Tonsen», I: *Goruddalen historielags årbok* for 2009

Flood, Grethe (2002): «Byens sinnssykevesen. 'da bør Øvrigheden sette hannem i Forvaring'», I: *Tobias* 3/2002

Flood, Grethe (1997): «Fattighusene i Kristiania», I: *Tobias* 4/1997

Flood, Grethe (2000): «Sykehusene i Aker», I: *Tobias* 3/2000

Goruddalen historielag (2013): *Kulturminneguide for Bydel Bjerke*, Oslo

Harbitz, Thorstein B. (2011): *Aker sykehus – historien og nedleggelsen*, St. Halvard 2/2011

Roll-Hansen, Hege (2002): *Verdige og uverdige: Fattigstatistikk mellom økonomi og moral*, Statistisk Sentralbyrå

Storvand, Ingvild (1995): *Aker sykehus 1895–1995*, Oslo

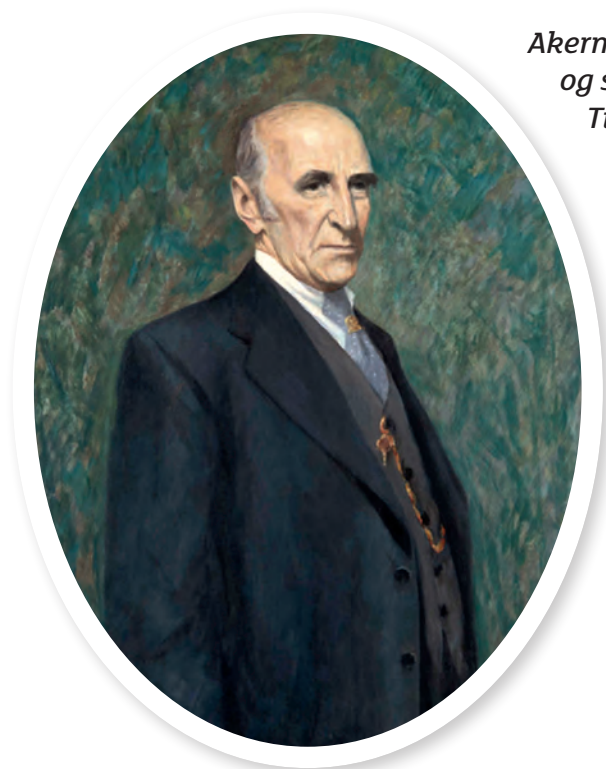
Thingsrud, Leif (1997): «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre», I: *Tobias* 4/1997

Thingsrud, Leif (1997): «Hjemstavnsforhørene. Personalhistoriens ukjente gullgrube», I: *Tobias* 4/1997

Thingsrud, Leif (1993): «Utsatt på legd. Fattigomsorg i Aker på 1800-tallet», I: *Tobias* 4/1993

AKERMUSEET

– lokalmuseet som hverken Aker eller Oslo ville ha

*Historien om Akermuseet er uløselig knyttet til Fritz Holland, maleri av Kolbjørn Sørli.
Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.04851*

Akermuseet åpnet dørene 2. april 1940 for medlemmer og støttespillere, for Aker kommune og for pressen. Tidens Tegn trykte en reportasje over flere sider. «Et museum i dølgsmål» var en mer treffende overskrift enn noen ante, for museet kom aldri helt i gang – ved krigsutbruddet en uke senere fikk folk annet å tenke på. Motbør og uhell rammet prosjektet, som stille avgikk ved døden i slutten av 1950-årene, omtrent samtidig med stifteren Fritz Holland.

Tekst: Lars Roede, Oslo Museum

Arkitekt Fritz Holland (1874–1959) grunnla tre museer – Oslo Bymuseum, Bærumsmuseet og Akermuseet. Bare Bymuseet viste seg levedyktig. Etter lovene fra 1906 skulle det være et museum både for byen og Akerbygda med formålet «at vække Interesse for Christiania Bys og Akersdalsens gamle Bebyggelse og Mindesmærker». Men Holland brøt med sitt Bymuseum i 1912 på grunn av konflikter med kommunen, Folkemuseet og sitt eget styre.

Museumsbyggeren ga aldri opp. Han var fødselshjelper for museene i Halden, Moss, Larvik, Sarpsborg og Drammen. Da han i 1927 bosatte seg i Bærum, tok han initiativet til et bygdemuseum, stiftet i 1930. Men da ildsjelen Holland flyttet tilbake til Oslo i 1933, gikk virksomheten i stå, og museumlaget

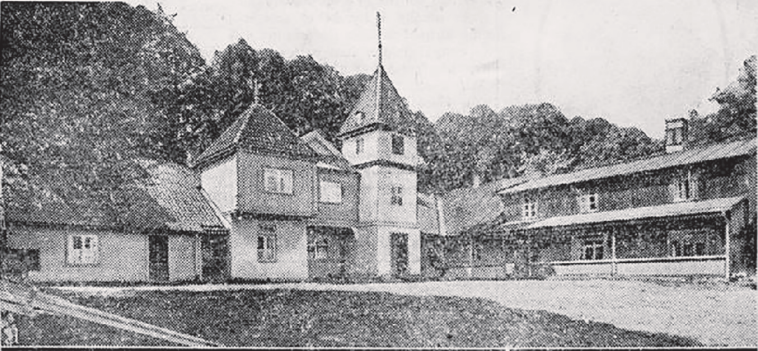
ble oppløst i all stillhet. Samlingene havnet senere på Folkemuseet, og i 1980-årene fikk gården Vøyen i Bærum møbler derfra.

I Oslo gikk Holland løs på sin gamle plan om et Akermuseum. Som privatmann hadde han samlet mest mulig av «*det antikke løsøre som ble kastet ut fra de gamle gårder eller solgt for nærmest ingenting til skraphandlere og 'samlere'*», slik han beskrev det i sitt upubliserte manuskript fra året han døde. 31. mai 1935 kunne han invitere til et konstituerende møte. Holland og hans kone overlot museet sin private samling, slik at det begynte virksomheten med nær 1000 gjenstander, hvorav 300 var katalogisert. Møtet vedtok enstemmig å stifte *Akermuseet* (kulturohistorisk museum for Akersdalen). Joh. Frøshaug ble styreleder, og i styret satt gårdbruker Arnesen, fru Røhr Vallin, frøken Valborg Tveter, maleren Arnold Thornam og Fritz Holland. Senere ble Martin Berge styreleder. Han var redaktør for *Akers Avis*, som alltid talte museets sak. Som medlem av herrestyret ble han en innflytelsesrik støtte-spiller for Akermuseet.

Akermuseet hadde både tilhengere og motstandere i Aker. Varaordfører Karl Andersen sørget for at museet fikk overta festsalen og noen andre rom på Nordre Skøyen til å oppbevare samlingene. Både Andersen og Berge tilhørte Arbeiderpartiet, som støttet museet. Høyre hadde flertallet, og ordfører Christian Jensen og mange

Opp. 28-9-1935.

Kulturohistorisk museum for Aker skal reises.

Fra tunet på Nordre Skøyen med den gamle eiendommelige tårnbygning.

Nordre Skøyen utsett som det mest passende sted.

**Styre og arbeidskomité med
overlærer Evje som formann
er nedsatt.**

På et nylig holdt møte blev det besluttet å grunnlegge et eget kulturohistorisk museum for Aker. Det valgtes en arbeidskomité bestående av følgende: Overlærer Evje (formann), fruene Fanny Arnesen, Blindern, og Ragnhild Røhr Vallin, Ullevål, frøkene Bjørg Frøen og Valborg Tveter, Østensjø, gårdbruker Halvor Arnesen, Blindern, August Butenschön, Mellem-Skøyen, disponent Joh. Frøshaug, Nansen-Frøen, arkitekt Fritz Holland, maleren Th. Lerdal, gårdbruker Skappel, Skøyen gård ved Bryn, lensmann Sørle og maleren Arnold Thornam. Hvertil kommer flere representanter som velges av Aker formannskap og Aker sogneselskap.

medlemmer valgtes: Gårdbruker Arnesen, disponent Frøshaug, arkitekt Holland, fru Røhr Vallin, frøken Valborg Tveter og maleren «basis» for det nye Akersmuseum, er en av de mest tradisjonsrike gårdsanlegg i Aker. Gården nevnes allerede i mid-

Empirebygningen på Nordre Skøyen. Fasade mot parken.

Aftenpostens reportasje fra møtet i september, som stiftet Akermuseet og gikk inn for å etablere det på Nordre Skøyen. Faksimile fra *Aftenposten* 28. september 1935

1. En stue på Nordre Skøyen med møbler fra gårder i Aker. Foto: Fritz Holland, Oslo Museum. OB.Z01589

2. Sovekammeret på Nordre Skøyen er møblert slik det kunne ha vært på en Aker-gård tidlig på 1800-tallet. Foto: Fritz Holland, Oslo Museum OB.Z01587.

gjeve akerbønder var skeptiske. Hans Aall på Folkemuseet motarbeidet Aker-museet, slik han hadde motarbeidet Bymuseet 30 år før. Aall skrev på vegne av sitt styre til Aker kommune og tilbød å opprette et «akermuseum» på Bygdøy som en avdeling av Folkemuseet, noe som ble tatt opp i Formannskapet 18. oktober 1935.

Nordre Skøyen eller Folkemuseet?

Museumsstyret søkte 2. oktober 1935 kommunen om 5000 kroner til innkjøp, og om mer plass på Nordre Skøyen til samlingen som Holland hadde gitt museet. I søknaden argu-

menterte de også mot planen om et «akermuseum» som ville drukne på Folkemuseet.

Formannskapet i Aker fikk museumssaken fra finansdirektør Halvor Paulsen 17. oktober (Jnr. 3375/35). Han hadde forhandlet med leieboeren om å avgi lokaler til museet, men formannskapet besluttet 19. oktober å utsette saken, «idet man vilde oppbeie resultatet av de forhandlinger som i mellomtiden var innledet med Norsk Folkemuseum, om muligheten av å opprette en egen Akersavdeling på Folkemuseet.» Finansdirektøren konkluderte med å støtte Folkemuseets forslag av 4. oktober. «Jeg tror at

kommunen i det lange løp vil være mest tjent med å få sitt museum ved Folkemuseet, som vil yde fagmessig assistanse ved innkjøp og ved vedlikehold av bygningen og likeledes føre tilsyn med samlingene. Det vil således ikke være nødvendig å ansette nogen særskilt konservator ved en samling på Folkemuseet, mens man vanskelig kunde la være å gå til et sådant skritt, hvis man får et museum på Nordre Skøyen».

Vi leser mellom linjene lettelse over at Aker slipper lønn til Fritz Holland og utgifter til innkjøp. Det var naivt å tenke seg en egen Aker-bygning der. Det ville i beste fall bli en

krok i det nyoppførte «Bondebygg» ved museumstorget. Finansdirektøren fryktet at et museum kunne skade gården. Man burde heller «gjøre hvad man kan for å bevare det verdifulle kulturminne som Nordre Skøyen er». Han anbefalte et årlig beløp til «Akers museum på Bygdø» og å oppnevne 4 medlemmer til et styre ledet av Folkemuseets direktør.

Bygdefolk mot herrestyre

Byarkivets dokumentsamling om Akermuseet viser at det var bred folkelig støtte for museet som kommunen ikke ville ha. Finansrådmannens saksfremstilling provoserte mange, og særlig knefallet for Folkemuseet. Akermuseet svarte med nye søknader om mer plass på Nordre Skøyen – eller helst å få overta eller leie hele gården.

Østre Akers Velforbund kunne gjøre 19. oktober ønsket om et museum på Nordre Skøyen. Et folkemøte på Golia Velhus vedtok 25. november å kreve gården åpnet for publikum og administrert av Akermuseet med tilskudd fra kommunen, like stort som eller større enn det som var tiltenkt Folkemuseet. Velhuset var hjemmebane for Martin Berge, formann både i Golia Vel og Østre Akers Velforbund. Han bodde i Peter Aas' vei på Godlia, bare 50 meter fra gården. Styret agiterte for sin sak gjennom Akers Avis, som Berge redigerte og for det meste skrev selv.

Aker kommune gikk til motangrep ved å legge press på museums-

styret for å få det til å kvitte seg med Holland. De insinuerte at samlingen var av liten verdi, og at man ikke kunne gi husly og støtte før mer kompetent ekspertise hadde undersøkt den.

Akermuseets årsberetning fra 1937 rapporterte at det bare så vidt hadde fått foten innenfor på Nordre Skøyen. Samlingene vokste – store gaver var kommet fra mer enn 20 Aker-gårder, og flere var på vei. De fylte snart det meste av disponibelt areal på gården. Holland hadde regnet med å få bruke uthusene til den voksende samlingen av kjøretøy, men de ble revet til tross for protester fra museumsstyret. En hjelper i nøden ble Fritz H. Frølich, eier av Nitedals Tændstikfabrik, som lot museet få lagerplass i fabrikkens låve på Grønvoll. Der havnet nesten hele vognsamlingen.

Det lyktes imidlertid å hindre planer om et nybygg på tunet til det gamle kulturminnet. Etter et mellomspill med diskusjon om heller å satse på Vestre Sogn i Oslo, ga Aker til slutt etter og lot museet overta hele hovedbygningen på Nordre Skøyen i juli 1939. Økonomien var alltid vanskelig. «*Til tross for mange søknader mottok vi aldri en øre i bidrag fra hverken de to kommuner eller staten*», bortsett fra til åpningsutstillingen. «Vi fikk bare 3000», skrev Holland – med svar fra kommunen om at det var museets plikt å holde en slik utstilling. Hvis ikke, ville museet bli kastet ut fra Nordre Skøyen.

Åpning på Nordre Skøyen

Endelig kunne en stolt Fritz Holland åpne museet 2. april 1940, for medlemmene og for Aker kommune og pressen. Tidens Tegns reportasje 6. april 1940 har en illevarslende overskrift: «Et museum i dølgsmål». Journalist Bergliot Berg var begeistret nok der hun fulgte Holland på omvisning. Han fortalte om vognen i havestuen, som tilhørte Adam Hiorth, grunnlegger av Nydalens Compagnie, og med den reiste han helt til Paris. Fotografen fanget reiselivsdirektør Francis Bennett som beundret vognen, fru overingeniør Eriksen som prøvde spinettet, og unge Arild Holland med Thomas Heftyes barneslede fra Sarabråten. Maleren Thorvald Lerdal viste frem verdifulle rokokko-glass fra Nøstetangen og et stekespidd drevet av et stillbart urverk.

Det ble tatt profesjonelle fotoopptak av de møblerte rommene. De viser tidstypiske og velorganiserte museumsinteriører. I en stue står et dekket bord og andre møbler fra tidlig 1800-tall, alt med overklassepreg. Neste stue inneholdt en oppstilling av ting for fremvisning. Her er bord, stoler, skap og kister fra 1700-årene og tidligere, med lysestaker, kobberkjeler, øser og mye annet løsøre som staffasje. Et tredje bilde viser et sovekammer med filleryer på gulvet og blomstret tapet på veggene, en flott himmelseng med omheng, en kiste og to stoler. Loftssalen er en ren utstilling av bilder, kister, benker og bord, og midt på gulvet en spisslede.

Et av de gamle atelierene på Ekely, 1946.

*Foto: Fritz Holland, Oslo Museum OB.
Z01543.*

Bildene viser at Akermuseet ved åpning hadde samlinger som ikke var dårligere enn på andre lokalmuseer, med gjenstander for mange formål og fra alle lag i bygdesamfunnet. Et utvalg var hentet frem for å overbevise medlemmer og skeptiske kommunepolitikere om at museet var et bærekraftig prosjekt. Prøveoppstillingen for å vise hva museet kunne bli til, ble aldri sett av et større publikum. Det forble et museum i dølgsmål.

Krigsoffer

Alt museumsarbeid opphørte etter 9. april 1940, bortsett fra forsøk på å beskytte gjenstandene på gården og på lager rundt i Aker og Oslo. Aker kommune ble fra 1941 administrert etter førerprinsippet og fikk som ordfører Edvard Stenersen (1891–1967) fra Nasjonal Samling. Han var sønn av Wilhelm Stenersen på Tveten gård, ordfører for Høyre. I april 1942 ble Edvard Stenersen forfremmet til fylkesmann i Oslo og Akershus. Hans tid som ordfører i Aker ble kortvarig, men han satte varige spor på Nordre Skøyen.

Den første katastrofen inntraff da Stenersen våren 1941 ville gjøre Nordre Skøyen til ordførerens embetsbolig. I brev til Holland 2. juli skrev han at bygningen skulle «restaureres» for dette formålet og at museet måtte ut innen tre uker. Holland skrev 9. juli

direkte til Vidkun Quisling og NS styre og ba dem gripe inn og hindre utkastelse og tvangslagring. Han klaget over Stenersens oppførsel og forklarte behovet for et trygt sted å oppbevare gjenstandene. Omtrent likelydende brev fikk kulturminister Gulbrand Lunde. Men klagen til høyere makter var nytteløse. Den 23. juli skrev Stenersen til museet og ville vite om gården var fraflyttet, og umiddelbart etterpå ble det utkastelse. Holland var selv fraværende i juli og fikk ikke vite om utkastelsen før han var tilbake noen dager senere. Styreformann Berge hadde i mellomtiden bedt Stenersen om utsettelse, siden det ikke fantes transportmidler og ikke noe sted å flytte til. Han ble lovet utsettelse og hjelp, og styret tok ferie i den tro at intet galt ville skje i ferietiden.

Et par uker senere fikk de vite at Stenersen «straks hadde gaatt i gang med aa bryte seg inn i museet og rive ned halve hovedbygningen for aa bygge en ny fløy. I den annen halvpart stod alle de oppbrutte dører aapne, mange vinduer likesaa, med knuste

ruter og i de gjenstaaende rom laa mesteparten av samlingene fra den nedrevne halvpart kastet inn, museumssaker hulter til bulter med skrap, materialer, murstein, kalkstøv og avfall av mange slags. I mange rom hadde arbeidsfolk leiret seg mellom museumssaker hvor de spiste og drakk, massevis av fyrstikker og matavfall paa gulvene talte et tydelig sprog om hvad her foregikk.» Dette ble formulert i en klage fra Akermuseet til fylkesmann Sundlo 29 februar 1944.

Holland selv skrev at Stenersen «kastet ut våre samlinger på gårds-plassen under mitt fravær midt på sommeren 1941. Da jeg ved et tilfelle noen dager senere fikk greie på Stenersens hærverk, begynte jeg øyeblikkelig å redde det som reddes kunne og ikke var ødelagt. Dørene til museet var brudt opp og det så forferdelig ut både inne og ute.» Direktør Schjelderup på Spigerverket stilte noen rom til rådighet, slik at det meste av samlingene ble reddet. Men mye var stjålet, bortkommet eller ødelagt.

Særlig kostbare og uerstattelige ting ble lagret i Hollands privatbolig. NS-ordføreren hadde heldigvis glemt at to rom i stabburet var fullt av ting som ble stående der under resten av krigen». Det største tapet var at katalogen kom bort under kaoset. Holland hadde nedlagt mye arbeid i den, men den var uferdig. Den manglende katalogen brukte Oslo kommune senere som påskudd for å nekte støtte.

Til Munchs Ekely – og en ny katastrofe

I 1945 feiret Akermuseet både frigjøringen og eget tiårsjubileum i kummerlige kår, men med håp om en bedre fremtid. Styret besto nå av redaktør Martin Berge, journalist O.W. Erichsen, tømmermester Trygve Johansen, ingeniør Th. Eriksen og konservator Holland.

Oslo kommune kjøpte i 1946 Edvard Munchs Ekely av arvingene. Med støtte fra Inger Munch fikk Akermuseet en avtale med kommunen om å leie to-tre-atelierer. Boligrådmann Trygve Nilsen lovet at museet kunne være på Ekely i mange år fremover. De forfalne bygningene ble satt i stand med materialer som for det meste var gaver fra bygningsfirmaer. Styret måtte selv betale for arbeidet og for frakt, rensing og reparasjon av gjenstandene. Fru Holland måtte legge ut mot et gjeldsbrev fra styret. Utgiftene kom på kr. 21 216,70 + renter.

På Ekely fikk museet lokaler til å oppbevare det meste av samlingene.

1 og 2. I Edvard Munchs gamle atelierer hadde Akermuseet sine siste

«oppstillinger» til det ble sparket ut i 1949. Fritz Holland skrev i 1959 at samlingene «ble vurdert høyt av museums menn som Reidar Kjellberg og Olaas Islandsmoen og av mange andre erfarne fagmenn og samlere». Her fra utstillingen på Ekely i 1949. Foto: Karl Teigen, Oslo Museum OB.Z02467 og OB.Z02468

3. Ullern Avis var til stede da et nytt styre overtok i 1951 for å gi det husløse Akermuseet en ny sjanse. Faksimile fra Ullern Avis 27. januar 1951.

1 3

2

1 og 2. Samlingen av gjenstander i låven på Bakkehaugen ble katalogisert og fotografert våren 2006.

Landbruksredskaper, møbler og annet løøre ble sendt til andre lagre. Foto: Oslo Museum

3. Møbler fra Aker-samlingen fikk en verdig ramme i den gamle hovedbygningen på Tveten gård. Litt ironisk er det at de havnet i huset hvor NS-ordfører Edvard Stenersen vokste opp, mannen som kastet Akermuseet ut av Nordre Skøyen. Foto: Vidar Iversen, Wikimedia Commons.

Karl Teigen tok bilder av oppstillingene, som var «studiemagasiner» mer enn utstillinger. Det var oversiktlig og tilgjengelig, men ikke museumspedagogisk tilrettelagt. Ekely var ikke ment som et varig tilholdssted og ble det heller ikke, for Trygve Nilsen brøt sitt løfte da det ble bestemt å rive alle bygninger (unntatt vinteratelieret) og oppføre kunstnerboliger. I 1949 kom det uventet beskjed fra boligrådmannen om at museet måtte ut fra Ekely. Men hvor skulle det nå flytte?

Noe fikk plass i «Gamle Landbruk» på Folkemuseet, nå med en mer vennligsinnet direktør, Reidar Kjellberg. Veteranbilen havnet på Teknisk Museum, noe kom til Bakke gård i Nydalen, og noe ble stående på en tomt på Grefsen. Låven på Grønvoll ble stappet enda fullere. Styret og ekteparet Holland hadde dugnad med innpakking av sårbare og verdifulle små-

gjenstander, som til dels ble tatt vare på i private kjellere og loft. Fra Ekely gikk 40 lastebil-lass assurt for ca. 60 000 kroner.

De fleste i styret var nå gamle mennesker som ble syke eller døde på denne tid. Under redningsaksjonen ble Fritz Holland alvorlig syk. Hjertet tålte ikke mer, og legen beordret full arbeidsstans for 75-åringen. Styreleder Berge var også sykmeldt, og varamedlem Ellen Marie Moltzau overtok ledelsen av sluttstjauen.

Holland gir opp

Fra sykesengen forsøkte Holland å rydde opp så godt han kunne. Hans siste kamp var forsøket på å endre reguleringsplanen for Ekely så Munchs bolig og uthus kunne bevares uten å redusere antallet kunstnerboliger. Kunstnernes talsmann Finn Nielssen antydte at det egentlige motivet var å

sikre Akermuseet varig tilhold på Ekely. Han tok avstand fra «en grotesk Munch-kultus omkring det ytterst tilfeldige hus han (Munch) holdt til i ... den gamle, maurspiste sveitserørrønne».

Nye krefter overtok. Generalforsamling ble avholdt 22. januar 1951 hos Ellen Moltzau. Sekretær Martin Onsager innkalte rådet og andre interesserte, og 22 personer møtte opp. Som ny formann valgte de arkitekt Arno Berg, senere byantikvar. Pressesjef Odd Medbøe var et nytt navn i styret. Sekretæren redegjorde for den prekære situasjonen, og Berg konstaterte at problemene måtte løses i samarbeid med: Oslo kommune, Akers Sogneselskap og Akers Velforbund. Det nye styret så seg om etter en konservator til å etterfølge Holland, og søkte desperat etter et sted å være. Men intet lyktes for dem – og årene gikk.

Holland ble ikke spart for enda en katastrofe. Låven på Grønvoll, med kjøretøy og mye annet, brant ned til grunnen 30. juni 1959. Uerstattelig Aker-historie gikk tapt, skrev Morgenposten. En måned senere døde Fritz Holland, 29. juli 1959, 85 år gammel.

Tragisk slutt

– men hva med samlingene?

Samlingene i den overfylte landbruksbygningen ble et problem for Folkemuseet. Styrene for begge museer tok kontakt med Harald Hals II, ny byantikvar og leder også for Bymuseet. Penger for en lykkelig løsning fantes ikke,

og styret frasa seg sine verv. Samlingenes skjebne overlot de til en komité bestående av Hals og kontorsjef Hjulstad hos kulturrådmannen, med arkitekt Kjeld Magnussen som sekretær. Magnussen skaffet nye lokaler i låven på Østensjø, og der ble gjenstandene registrert. Men nok en ulykke rammet museet. Låvetaket tålte ikke snøvinteren 1966, og det tok flere år å utbedre skadene. Da Hals døde i 1968, ble komiteen oppløst. Da Oslo kommune kjøpte Østensjø, ble Oslo Bymuseum bedt om å ta ansvaret for samlingen. Restene havnet i 1979 i låven på Bakkehaugen gård, heller ikke det noe ideelt lager. Der registrerte Oslo Museum i 2006 1588 medtatte gjenstander og overførte dem til andre lagre i Oslo og på Nesodden. Mindre gjenstander og tekstiler fikk plass i Bymuseets magasiner. Noen møbler ble i 2014 deponert på Tveten gård og i Steinbra kafé på Grorud.

Akermuseet var en god idé som byen burde ha innsett nytten av i årene da bondebygda ble oppslukt og urbanisert. Prosjektet strandet på grunn av manglende kommunal interesse og mange uforutsette ulykker. Restene av samlingen forvalter Oslo Museum i dag som best det kan.

Kilder

Oslo byarkiv, *Aker formannskap*, Diverse, dokumenter vedkommende Museumskomiteen

Oslo byarkiv, *Akermuseet*, Dokumentsamling

Oslo byarkiv, *Fritz Holland*, Kopisamling om Aker kommune

Litteratur og trykte kilder

Boye, Else og Anne Wichstrøm (1985): «Byens museum gjennom 80 år», I: *Byminner* 2-3/1985

Hals, Harald II (1955): «Vi intervjuer arkitekt Fritz Holland», I: *Byminner* 3/1955

Holland, Fritz (1954): «Utdrag av mitt virke for Oslo by». Manuskript, Oslo Museum.

Holland, Fritz (1959): «Akermuseet – Utdrag av museets historie». Manuskript, Oslo Museum.

Magnussen, Kjeld (1977): «Akersdalens Museum – museet som forsvant». Manuskript til foredrag på Oslo Bymuseum «Museumsstafetten 1977»

Roede, Lars (2001): «Holland, Fritz A.G.», I: *Norsk biografisk leksikon*, Oslo.

Roede, Lars (2005): «Museumsmann i motvind. Fritz Holland 1874–1959», I: *Byminner* 3-4/2005

Roede, Lars (2009): «Edvard Munch in memoriam», I: *St. Hallvard* 3/2009

BRUK ARKIVENE!

- De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 22 000 meter med papirarkiv, tegninger og kart og nærmere en million foto.
- Arkivene dokumenterer enkeltpersoners rettigheter og interesser, sikrer en god offentlig forvaltning og er kilder til forskning og lokalhistorie. Arkivene er tilgjengelig for alle. På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dypdykk i arkivene, men for å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker.

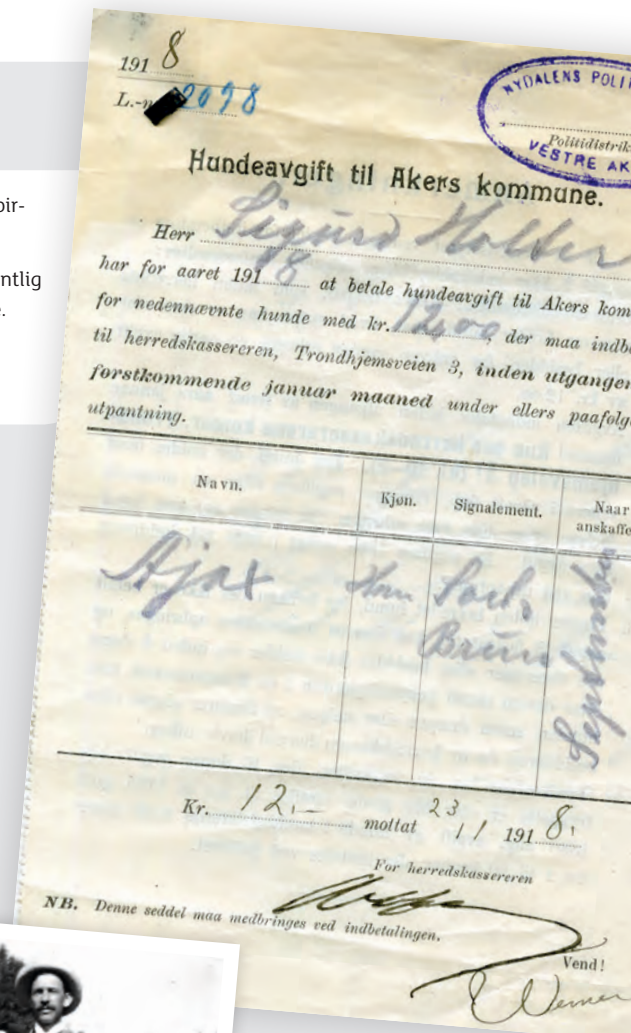
Kilder til Akers historie

Arkivene etter Aker kommune er langt på vei et speilbilde av administrasjonen. Spinkel administrasjon ga magre arkiver. Kommunesammenslåingen i 1948 gjorde at flere arkiv ble flettet inn i kommunale arkiver fra Oslo, eller ble tapt da driften ble lagt ned. Arkivet inneholder likevel skatter fra Aker kommune. Her finnes folketellinger, dokumenter fra kommunearkitekten, teknisk rådmann, formannskapet, finansrådmannen, ligningsvesenet, skolestyret, fattigvesenet, branntakstbestyreren, veivesenet, komiteer og utvalg og mye mer.

En morsom Aker-kilde er protokollene med hundeadgift i arkivet etter Aker ligningsvesen for årene 1903–1932. Her finnes register over hunder og hundeeiere. En kaptein på Huseby er i 1917 registrert med hunden Kai, som var grå – får vi vite. På linjen under kapteinen finner vi tilfeldigvis Edvard Munch på Ekely med to hunder, en sort og en gul kalt Boy, og Bamse. Hunder ble også registrert på Manglerud samme år, der kan vi finne gårdbruker Jørgen Huseby med Lord og brødrene Ryen med Boy. Hundeeiere finnes blant direktører i villaer på beste vestkant, Arkitekt Harald Hals på Sommero står registrert med hunden Lars og det erklæres samtidig at forrige hund med samme navn var død et par år tidligere. En ugift frøken ved en husmorskole i Aker er kanskje ikke så overraskende ført opp med hunden Trygg.

To jegere med hund i Maridalen
ca. 1920-1935.

Foto: Petter Aslaksen,
Oslo Museum OB.
NW7376

Eieren til Ajax krevde å få refundert halve hundeadgiften på 12 kroner i 1918, etter at hunden ble skutt. Alle hunder i kommunen skulle meldes innen seks dager, hvis ikke kunne hunden «dræpes eller sælges».

Kilde: Ligningsvesenet i Aker, Hundeadgift protokoll 27.

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

AKER + OSLO
= SANT

